GSO S6 01 (M/P)
Exam Code : SOP 6A

গ্রাম্য আৰু নগৰীয়া সমাজতত্ত্ব

ষষ্ঠ ষাণ্মাসিক

সমাজতত্ত্ব

খণ্ড - ২

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

বিষয় বিশেষজ্ঞ মণ্ডলী

ড° জ্যোতিপ্রসাদ শইকীয়া, ডিব্রুগড় বিশ্ববিদ্যালয়

ড° নির্মালী গোস্বামী, তেজপুৰ কেন্দ্রীয় বিশ্ববিদ্যালয়

সমন্বয়ৰক্ষী ঃ ডোলা বৰকটকী, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রস্তুতি গোটৰ সদস্য

অধ্যায়	*অৱিহণা যোগাইছে*	*ভাষান্তৰকাৰী*
৯	ড° ইন্দ্রানী শর্মা (কটন বিশ্ববিদ্যালয়)	৯ তুলিকা দেৱী
		১০, ১৩, ১৪ চন্দিতা গোস্বামী
১০	পূজা কটকী (গৱেষক)	১১ চিত্রাংকনা গায়ন
১১	চিত্রাংকিতা গায়ন (গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়)	১২ অপৰাজিতা শর্মা
১২-১৫	প্রণতি বাগলাৰী (জৱাহৰলাল নেহৰু বিশ্ববিদ্যালয়)	১৫ দীপাঞ্জলী শর্মা

সম্পাদনা ঃ

বিষয়বস্তু সম্পাদনা ঃ ড° সম্বিত মল্লিক, আই. আই. টি, গুৱাহাটী

ভাষা সম্পাদনা ঃ ড° স্নিগ্ধা মহন্ত, ধিং মহাবিদ্যালয়

গাঁথনিক সম্পাদনা ঃ ডোলা বৰকটকী, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

আগষ্ট, ২০২৩

Copyright © Krishna Kanta Handiqui State Open University

This Self Learning Material (SLM) of the Krishna Kanta Handiqui State Open University is made available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike4.0 License (international): http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হৈ পঞ্জীয়কৰ দ্বাৰা মুদ্রিত আৰু প্রকাশিত।

মূখ্য কার্যালয় ঃ পাটগাঁও, ৰাণীগেট, গুৱাহাটী-৭৮১০১৭

নগৰ কার্যালয় ঃ ৰেচম নগৰ, খানাপাৰা, গুৱাহাটী-৭৮১০২২

Web : www.kkhsou.in

এই শিক্ষণ সামগ্রী প্রস্তুতিৰ বাবে আর্থিক অনুদান আগবঢ়োৱা **দূৰ শিক্ষা ব্যুৰো, বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগৰ** ওচৰত বিশ্ববিদ্যালয় কৃতজ্ঞ।

বিষয়সূচী

পৃষ্ঠা নং

অধ্যায় ৯ঃ গ্রাম্য উন্নয়ন ১১৯-১৫২

সমাজ উন্নয়ন প্রকল্প, সমাজ উন্নয়ন প্রকল্পৰ কিছু উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য, সমাজ উন্নয়ন প্রকল্পৰ সমালোচনা, জনজাতীয় এলেকাত উন্নয়ন, সংবিধানৰ অন্তর্ভুক্ত বিধান, স্বৰাজোত্তৰ ভাৰতত ভূমি সংস্কাৰৰ আঁচনি, ভূমি সংস্কাৰৰ পদক্ষেপ, সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনি, সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ বিশেষ দিশ, ন্যূনতম প্রয়োজনীয়তাৰ আঁচনি, ৰাষ্ট্রীয় সাধাৰণ ন্যূনতম আঁচনি, গ্রাম্য সমাজত মহিলা আৰু শিশুৰ উন্নয়ন, অঞ্চলভিত্তিক সংপৃক্তকৰণ সেৱা, শিশুৰ যতন কার্যসূচী, ৰাষ্ট্রীয় গ্রামীণ স্বাস্থ্য অভিযান, গ্রাম্য উন্নয়নত স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠন আৰু ৰাইজৰ অংশগ্রহণ, গ্রাম্য এলেকাত স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠন, গ্রাম্য উন্নয়নত ৰাইজৰ অংশগ্রহণ।

অধ্যায় ১০ঃ জনজাতীয় বিকাশ ১৫৩-১৬৬

ভাৰতবর্ষৰ জনজাতীয় লোকসমষ্টি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অনুসূচিত জাতি, জনজাতীয় পৰিক্রমা মন্ত্রালয়, অনুসূচিত জনজাতিৰ বিকাশ, জনজাতীয় পৰিক্রমা মন্ত্রালয়ৰ অধীনস্থ বিকাশমূলক আঁচনিসমূহ, শৈক্ষিক বিকাশ, অর্থনৈতিক সবলীকৰণ, সামাজিক সবলীকৰণ।

অধ্যায় ১১ঃ বিশ্বায়ন আৰু ভাৰতীয় কৃষক ১৬৭-১৭৭

বিশ্বায়নৰ সংজ্ঞা, ভাৰতীয় কৃষি বিদ্রোহৰ সংক্ষিপ্ত ইতিহাস, বিশ্বায়ন আৰু কৃষক সমস্যাত ইয়াৰ প্রভাৱ, কৃষক বিদ্রোহৰ পদ্ধতি বিশ্বায়নৰ প্রভাৱ।

অধ্যায় ১২ঃ নগৰীয়া সমাজতত্ত্বৰ বিকাশ ১৭৮-১৮৭

নগৰীয়া সমাজতত্ত্বৰ আৰম্ভণি আৰু পৰিসৰ, গ্রাম্য আৰু নগৰীয় অঞ্চলৰ পার্থক্য, ভাৰতৰ নগৰীয়া সমাজতত্ত্ব।

অধ্যায় ১৩ঃ নগৰবাদ আৰু নগৰীকৰণ ১৮৮-২০০

নগৰীয়া সমাজতত্ত্বৰ ধাৰণাসমূহ, নগৰ, নগৰবাদ আৰু নগৰীকৰণ, জীৱন পৰিক্রমা হিচাপে নগৰবাদ, বৃহৎ মহানগৰী, গোলকীয় মহানগৰী, উপনগৰীকৰণ, পার্শ্বৰর্তী চহৰ, নগৰৰ উপকণ্ঠ অঞ্চল, নগৰীকৰণৰ প্রভাৱ।

অধ্যায় ১৪ঃ নগৰীয়া সমস্যাসমূহ ২০১-২১২

ভাৰতবর্ষৰ নগৰীকৰণ সমস্যা, নগৰীয়া পৰিৱেশ আৰু নগৰীকৰণ, নগৰীয়া পৰিবহন আৰু জলযোগান ব্যৱস্থাৰ সমস্যা, প্রদূষণ, বাসস্থান আৰু বস্তী অঞ্চল।

অধ্যায় ১৫ঃ নগৰীয়া সমাজৰ আলোচ্য বিষয়সমূহ ২১৩-২২৬

নগৰীয়া সমাজৰ আলোচ্য বিষয়সমূহ, শ্রেণী, জাতি, সম্প্রদায় আৰু লিংগভিত্তিক স্থান বিভাজন, দৰিদ্রতা, কিশোৰৰ অপৰাধ প্রৱণতা আৰু ভিক্ষাবৃত্তি, সুৰাসক্তি আৰু নিচাসক্তি।

প্রসংগ পুথি ২২৭-২২৮

পাঠ্য বিষয়ৰ পৰিচয়

গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া সমাজতত্ত্ব পাঠ্য বিষয়টোৰ জৰিয়তে সমাজতত্ত্বৰ এটা বিশেষ ক্ষেত্ৰ গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া সমাজতত্ত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে। পাঠ্যবিষয়টিৰ জৰিয়তে শিক্ষার্থীৰ গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া সমাজ সম্বন্ধে এক প্ৰাথমিক ধাৰণা দিবলৈ চেষ্টা কৰা হৈছে আৰু লগতে ইয়াৰ বিভিন্ন দিশ সম্বন্ধে শিক্ষার্থীক অৱগত কৰিব বিচৰা হৈছে।

এই খণ্ডটিত ১৫টা অধ্যায় আছে আৰু দুটা খণ্ডত ভাগ কৰা হৈছে। প্ৰথম খণ্ডত ৮টি অধ্যায় আৰু দ্বিতীয় খণ্ডত বাকী ৭টি অধ্যায় অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে।

অধ্যায় ১— অধ্যায় ৮লৈকে গ্ৰাম্য সমাজৰ বিভিন্ন দিশ আলোচনা কৰা হৈছে। খণ্ড ১-ত গ্ৰাম্য সমাজ সংৰচনা বা গঠন আৰু গ্ৰাম্য অৰ্থনীতি আৰু ইয়াত বিভিন্ন পৰিৱৰ্তন, গ্ৰাম্য ৰাজনীতি, গ্ৰাম্য জীৱনত মহিলা আৰু শিশুৰ উন্নয়ন, গ্ৰাম্য সমাজৰ ধৰ্মীয় আচৰণ পিছৰ অধ্যায়সমূহত আলোচনা কৰা হৈছে।

২য় খণ্ডটিত ৯-১৫ অধ্যায়লৈ আছে। অধ্যায় ৯ আৰু ১০ত গ্ৰাম্য আৰু জনজাতীয় উন্নয়নৰ বাবে বিভিন্ন আঁচনি আৰু নীতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে। ১১নং অধ্যায়ত গ্ৰাম্য কৃষিত গোলকীকৰণৰ প্ৰভাৱ সম্বন্ধে আলোচনা কৰা হৈছে। অধ্যায় ১২ আৰু ১৩-ত নগৰীয় সমাজতত্ত্বৰ উৎস আৰু প্ৰসাৰ সম্বন্ধে প্ৰথমেই আলোচনাৰ পিছত শিক্ষার্থীক নগৰীয় সমাজতত্ত্বৰ প্ৰাথমিক ধাৰণাৰ লগত পৰিচিত কৰোৱা হৈছে। তদুপৰি অধ্যায় ১৪ আৰু ১৫ত নগৰীয়া সমস্যাসমূহৰ বিষয়েও বহলাই আলোচনা কৰি শিক্ষার্থীৰ মনত সমালোচনাত্মক দৃষ্টিভংগী গঠনৰ চেষ্টা কৰা হৈছে।

খণ্ড পৰিচয়

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ে আগবঢ়োৱা স্নাতক পাঠ্যক্ৰমৰ সমাজতত্ত্ব বিষয়ৰ ৬ষ্ঠ ষান্মাষিকৰ পাঠ্য বিষয়ৰ 'গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া সমাজতত্ত্ব'ৰ এইয়া দ্বিতীয় খণ্ড। এই খণ্ডটি জৰিয়তে পঢ়ুৱৈক সমাজতত্ত্বৰ এক বিশেষ ক্ষেত্ৰ আৰু নগৰীয়া সমাজতত্ত্ব সম্বন্ধে প্ৰাথমিক জ্ঞান দিয়াটোৱে উদ্দেশ্য। খণ্ডটিৰ অধ্যয়নৰ জৰিয়তে, পঢ়ুৱৈয়ে বা শিক্ষার্থীয়ে গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া ভাৰতবৰ্ষৰ সমাজতত্ত্বৰ বিভিন্ন দিশ সম্বন্ধে জানিব পাৰিব। ৯নং অধ্যায়ত ভাৰতবৰ্ষৰ গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা বিভিন্ন আঁচনি আৰু নীতি সম্বন্ধে আলোচনা কৰা হৈছে। অধ্যায় নং ১০ত ভাৰত চৰকাৰে জনজাতীয় উন্নয়ন সম্বন্ধে গ্ৰহণ কৰা বিভিন্ন আঁচনি আৰু ইয়াৰ জৰিয়তে জনজাতীয়সকলৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়ন প্ৰক্ৰিয়া সম্বন্ধে আলোচনা কৰা হৈছে। অধ্যায় নং ১১ত গোলকীয় অৰ্থনৈতিক পৰিৱৰ্তনৰ পটভূমিত ভাৰতীয় কৃষিখণ্ডত সংঘটিত অস্থিৰতা সম্বন্ধে আলোচনা কৰা হৈছে। অধ্যায় নং ১২ত নগৰীয়া সমাজতত্ত্বৰ আৰম্ভণি, ইয়াৰ পৰিধি আৰু গ্ৰাম্য-নগৰীয়া পাৰ্থক্য আদি সম্বন্ধে আলোচনা কৰা হৈছে। অধ্যায় নং ১৩ত নগৰীয়া সমাজতত্ত্বৰ প্ৰাথমিক ধাৰণাসমূহৰ আলোচনা কৰা হৈছে। ১৪ নং অধ্যায়ত আৰু ১৫ নং অধ্যায়ত শিক্ষার্থীক বিভিন্ন নগৰীয়া আৰ্থ সামাজিক সমস্যা আৰু বিষয় সম্বন্ধে জ্ঞান দিবলৈ বিচৰা হৈছে।

এই খণ্ডটি অধ্যয়ন কৰোঁতে মূল পাঠৰ লগে লগে সোঁ তথা বাঁওফালে কিছুমান আয়তাকাৰ বাকচ লক্ষ্য কৰিব পাৰিব । এইবোৰে আপোনাক মূল পাঠত উল্লেখ কৰা দৰকাৰী ধাৰণাসমূহ সৰল অৰ্থত বুজি পোৱাত সহায় কৰিব। 'জানি থোৱা ভাল' বাকচবোৰৰ যোগেদি আপুনি মূল পাঠৰ সৈতে জড়িত কিছু গুৰুত্বপূৰ্ণ তথ্যৰ বিষয়ে জ্ঞান লাভ কৰিব। আকৌ 'অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ যোগে আগবঢ়োৱা প্ৰশ্নাৱলীয়ে অধ্যয়নৰ অগ্ৰগতি সম্পৰ্কে স্বপৰীক্ষণৰ সুবিধা প্ৰদান কৰিব । অধ্যয়নৰ লগে লগে উক্ত প্ৰশ্নাৱলীৰ উত্তৰসমূহ লিখি শেষত দিয়া 'অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান'ৰ সৈতে ৰিজাই চোৱাটো অধিক লাভদায়ক হ'ব। অধ্যায়বোৰৰ শেষত 'আৰ্হি প্ৰশ্ন' হিচাপে কেইটিমান আৰ্হি প্ৰশ্ন তুলি দিয়া হৈছে। অধ্যায়টিত আলোচিত বিভিন্ন ধাৰণাসমূহৰ বিষয়ে বিস্তৃত অধ্যয়নৰ বাবে 'অধিক জানিবলৈ' শিতানত উল্লেখ থকা গ্ৰন্থসমূহ সাৰথি স্বৰূপ। আপুনি বিশদভাৱে কোনো বিষয় জানিবলৈ হ'লে সেইকেইখন অধ্যয়ন কৰিব পাৰিব ।

অধ্যায় ৯ ঃ গ্রাম্য উন্নয়ন

অধ্যায় গাঁথনি

৯.১ উদ্দেশ্য

৯.২ পৰিচয়

৯.৩ সমাজ উন্নয়ন প্রকল্প

৯.৩.১ সমাজ উন্নয়ন প্রকল্পৰ কিছু উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য

৯.৩.২ সমাজ উন্নয়ন প্রকল্পৰ সমালোচনা

৯.৪ জনজাতীয় এলেকাত উন্নয়ন

৯.৪.১ সংবিধানৰ অর্ন্তভুক্ত বিধান

৯.৫ স্বৰাজোত্তৰ ভাৰতত ভূমি সংস্কাৰৰ আঁচনি

৯.৫.১ ভূমি সংস্কাৰৰ পদক্ষেপ

৯.৬ সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনি

৯.৬.১ সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ বিশেষ দিশ

৯.৭ ন্যূনতম প্রয়োজনীয়তাৰ আঁচনি

৯.৭.১ ৰাষ্ট্রীয় সাধাৰণ ন্যূনতম আঁচনি

৯.৮ গ্রাম্য সমাজত মহিলা আৰু শিশুৰ উন্নয়ন

৯.৮.১ অঞ্চলভিত্তিক সংপৃক্তকৰণ সেৰা

৯.৮.২ শিশুৰ যতন কার্যসূচী

৯.৮.৩ ৰাষ্ট্রীয় গ্রামীণ স্বাস্থ্য অভিযান

৯.৯ গ্রাম্য উন্নয়নত স্বেচ্ছাসেৰী সংগঠন আৰু ৰাইজৰ অংশগ্রহণ

৩.৯.১ গ্রাম্য এলেকাত স্বেচ্ছাসেৰী সংগঠন

৩.৯.২ গ্রাম্য উন্নয়নত ৰাইজৰ অংশগ্রহণ

৯.১০ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৯.১১ অধিক জানিবলৈ

৯.১২ অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

৯.১৩ আৰ্হি প্রশ্ন

৯.৩ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টো অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- বিভিন্ন উন্নয়নমূলক এলেকা চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- সময়ে সময়ে ভাৰতত প্রৱর্তন কৰা বিভিন্ন গ্রাম্য উন্নয়নমূলক আঁচনিৰ আৰম্ভণি ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব

- স্বৰাজোত্তৰ কালত চৰকাৰে গ্রাম্য উন্নয়নৰ বাবে গ্রহণ কৰা বিভিন্ন আঁচনি আৰু কৌশল আলোচনা কৰিব পাৰিব
- দৰিদ্রতা নির্মূলকৰণৰ বাবে ভাৰতত বিভিন্ন সময়ত গ্রহণ কৰা গুৰুত্বপূর্ণ আঁচনিসমূহৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব।

৯.২ পৰিচয়

পঞ্চম অধ্যায়ত আমি গ্রাম্য সমাজৰ বৃত্তিমূলক আৰু কৃষিভিত্তিক সংৰচনাক ঐতিহাসিক আৰু সাম্প্রতিক দৃষ্টিভংগীৰে বিস্তাৰিতভাৱে ব্যাখ্যা কৰিছিলো। সাম্প্রতিক সময়ত গ্রাম্য সমাজত বৃত্তিমূলক সংৰচনাৰ পৰিৱর্তন ঘটোৱা বিভিন্ন কাৰক সন্দর্ভতো আমি আলোচনা কৰিছিলো। এইক্ষেত্রত ৪ নম্বৰ আৰু ৫ নম্বৰ অধ্যায়ৰ কৃষিভিত্তিক সংৰচনাৰ ওপৰত কৰা বিস্তৃত আলোচনা গ্রাম্য সমাজৰ বর্তমান প্রয়োজনীয়তা বুজি উঠাৰ ক্ষেত্রত সহায়ক হ'ব। যিহেতুকে গ্রাম্য এলেকাত কৃষিভূমিয়েই হৈছে উৎপাদনৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ সম্পদ, সেইবাবে গ্রাম্য কৃষিভিত্তিক সংৰচনা বা ভূমিৰ গৰাকীস্বত্তৰ বিতৰণ সন্দর্ভত জ্ঞাত হোৱাটো অতি প্রয়োজনীয়। ভূমিৰ মালিকীস্বত্তই গ্রাম্য শ্রেণী বিভাজন নির্ধাৰণ কৰে।

সেইবাবে এই অধ্যায়ত আমি স্বৰাজোত্তৰ ভাৰতত গ্রাম্য উন্নয়নৰ বাবে গ্রহণ কৰা বিভিন্ন আঁচনিসমূহৰ সংক্ষিপ্ত আলোচনা কৰিম। স্বাধীনতা সংগ্রামৰ সময়ত জাতিৰ পিতা মহাত্মা গান্ধীয়ে কৈছিল এখন দেশৰ উন্নয়ন ইয়াৰ গাঁওসমূহৰ উন্নতিৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। তেওঁৰ মতে তৃণমূল পর্যায়ৰ পৰা উন্নতি হ'লেহে সমাজৰ সর্বাংগীন উন্নতি সম্ভৱ। নির্ধাৰিত দিশত পৰিৱর্তনৰ বাবেই দেশে উন্নয়নমূলক আঁচনিসমূহ প্রৱর্তন কৰে। গ্রাম্য উন্নয়নৰ বাবে গ্রহণ কৰা আঁচনি আৰু পৰিকল্পনাসমূহৰ লক্ষ্য গাঁওবাসীৰ জীৱনৰ মান উন্নত কৰা। এইখিনিতে উল্লেখ কৰিব লাগিব যে গ্রাম্য উন্নয়নৰ আওতাত কেৱল কৃষিয়ে নহয় ইয়াৰ লগতে সমাজ কল্যাণ যেনে, শিক্ষা, স্বাস্থ্য, দৰিদ্রতা নির্মূলকৰণ, বিশুদ্ধ খোৱাপানী যোগান, অনাময় ব্যৱস্থা, বৈদ্যুতিক যোগান, যুৱপ্রজন্মৰ নিযুক্তি, গ্রাম্য উদ্যোগ স্থাপন, যোগাযোগ আৰু পৰিবহণ ব্যৱস্থাৰ উন্নতি, বজাৰৰ সৈতে সংযোগৰ লগতে আন আন বিভিন্ন দিশক সামৰি লোৱা হৈছে।

ঔপনিৱেশিক সাম্রাজ্যবাদৰ ফলত ভাৰতে লাভ কৰা অনগ্রসৰ আৰু স্থবিৰ অর্থনীতিৰ কুফল স্বাধীনতাৰ সময়ত এক সন্ধিক্ষণ ৰূপে বিবেচিত হয়। এই প্রত্যাহ্বানৰ সৈতে মুখামুখি হোৱাৰ লগতে ভৱিষ্যতৰ বিকাশৰ লক্ষ্যৰে উন্নয়নৰ আঁচনি প্রস্তুত কৰা হৈছিল। সামগ্রিক দৃষ্টিভংগীৰে উন্নয়নৰ আঁচনি প্রস্তুত কৰি বিকাশ, সমৃদ্ধি আৰু জনতাৰ উন্নত জীৱনশৈলীৰ বাবে ইয়াক সকলো দিশৰ পৰা বলৱৎ কৰি আর্থ-সামাজিক দিশত বৃহৎ ৰূপান্তৰ ঘটোৱাতো সময়ৰ আহ্বান আছিল। গ্রাম্য উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত দৰিদ্রতা, বৈষম্য আৰু নিবনুৱা সমস্যা নির্মূলকৰণক বিশেষ গুৰুত্ব দিয়াটো অনিবার্য। ভাৰত চৰকাৰে গ্রাম্য উন্নয়নৰ বাবে গ্রহণ কৰা বিভিন্ন পদক্ষেপত চকু ফুৰাও আহক—

জানি থোৱা ভাল

গ্রাম্য উন্নয়নৰ প্রধান বিষয়সমূহ-

জীৱনৰ মৌলিক প্রয়োজন ঃ মানুহৰ কিছুমান মৌলিক প্রয়োজন থাকে যাৰ অবিহনে জীৱন ধাৰণ অসম্ভৱ। এই মৌলিক প্রয়োজনসমূহ হৈছে খাদ্য, বস্ত্র, বাসস্থান, প্রাথমিক সাক্ষৰতা, প্রাথমিক স্বাস্থ্যসেৱাৰ লগতে জীৱন আৰু সম্পত্তিৰ নিৰাপত্তা।

আত্ম-সন্মানঃ প্রতিজন ব্যক্তি আৰু প্রতিখন ৰাষ্ট্রৰ সুকীয়া আত্ম-সন্মানবোধ বা সন্মান থাকে। এই আত্ম সন্মানবোধৰ অভাৱ বা নস্যাৎকৰণে উন্নয়নৰ অভাৱকে সূচায়।

স্বাধীনতাঃ স্বাধীনতা মানে এই প্রসংগতসামাজিক দাসত্বৰ পৰা ৰাজনৈতিক, ভাৱাদর্শীয় আৰু অর্থনৈতিক স্বাধীনতাক বুজোৱা হৈছে। এখন সমাজত যেতিয়ালৈকে প্রকৃতি, অন্য ব্যক্তি অথবা সংস্থাৰ ওচৰত মানুহে বশ্যতা স্বীকাৰ কৰি থকাৰ লগতে অজ্ঞতা আৰু আওপুৰণি ভাৱধাৰাৰে পৰিচালিত হ'ব তেতিয়ালৈকে সেইখন সমাজে উন্নয়নৰ জখলা বগাইছে বুলি দাবী কৰিব নোৱাৰে। যিকোনো ধৰণৰ দাসত্ব অনুন্নতিৰ পৰিচায়ক।

৯.৩ সমাজ উন্নয়ন প্রকল্প (COMMUNITY DEVELOPMENT PROGRAMME)

পৰিকল্পনা আয়োগে প্রথম পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাত সমাজ উন্নয়নৰ আঁচনিসমূহক এনে এক প্রক্রিয়া আখ্যা দিছিল যাৰ জড়িয়তে পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাই গ্রামাঞ্চলত সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক পৰিৱর্তনৰ ধাৰাৰ সূচনা কৰিব পাৰে। ১৯৫২ চনৰ ২ অক্টোবৰৰ গান্ধী জয়ন্তীৰ দিনা সমাজ উন্নয়ন প্রকল্প (Community Development Project) দেশত প্রৱর্তন কৰা হৈছিল। প্রথম পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাত আৰম্ভ কৰা সমাজ উন্নয়নৰ প্রকল্পৰ জড়িয়তে আমি গ্রাম্য উন্নয়নৰ আৰম্ভনি হোৱা বুলি ক'ব পাৰো। এই আঁচনিৰ জড়িয়তে প্রধানকৈ গাঁওসমূহৰ উন্নতি সাধন কৰিব বিচৰা হৈছিল। ইয়াৰ দ্বাৰা কৃষি আৰু সম্পর্কিত দিশৰ উন্নতিক বুজোৱা হৈছিল, যেনে—

- জলসিঞ্চন,
- যোগাযোগ,
- শিক্ষা,
- স্বাস্থ্য,
- অনুপূৰক নিযুক্তি,
- বাসস্থান,
- সমাজ কল্যাণ আৰু
- প্রশিক্ষণ।

সমাজ উন্নয়ন প্ৰকল্প আছিল সমতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৃষি আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা দেশৰ সৰ্ববৃহৎ পৰিসৰৰ, সু-পৰিকল্পিত আৰু সংগঠিত পদক্ষেপ। সমাজ উন্নয়ন প্ৰকল্প হৈছে গ্ৰামাঞ্চলবাসীৰ সৰ্বাংগীন উন্নয়নৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা এক বহুমুখী প্ৰকল্পৰ আঁচনি। এই আঁচনিৰ অধীনত কৃষি, পশুপালন, জলসিঞ্চন, সমবায়, জনস্বাস্থ্য, শিক্ষা, সামাজিক শিক্ষা, যোগাযোগ, গ্ৰাম্য উদ্যোগ আদি বিষয়ক অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছিল। ইয়াৰ লগতে কৃষি, জলসিঞ্চন, শিক্ষা আৰু পশুচিকিৎসা ক্ষেত্ৰত বিশেষজ্ঞৰ সেৱাও আগবঢ়াইছিল এই আঁচনিয়ে। বিনামূলীয়াকৈ এই সেৱা ৰাইজে লাভ কৰিব পাৰিছিল। ইয়াৰ বাহিৰেও সমাজ উন্নয়নৰ প্ৰকল্পই গাওঁবাসীক কম সুতত ঋণ প্ৰদানৰো ব্যৱস্থা কৰিছিল। সমাজ উন্নয়ন প্ৰকল্পৰ মূল লক্ষ্য আছিল গাওঁবাসীক আত্ম-নিৰ্ভৰশীল কৰি তোলা। গাঁওবাসীয়ে নিজা প্ৰচেষ্টাত বিকাশ সাধন কৰিব আৰু তাৰ বাবে চৰকাৰে প্ৰয়োজনীয় বিশেষজ্ঞ সেৱা আৰু আৰ্থিক সাহায্য প্ৰদান কৰিব।

৯.৩.১ সমাজ উন্নয়ন প্ৰকল্পৰ কিছু উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য (Salient Features of Community Development Programme)

সমাজ উন্নয়ন প্ৰকল্পৰ মূল উদ্দেশ্য আছিল গ্ৰাম্য সমাজৰ বস্তুগত সম্পদ আৰু মানৱ সম্পদৰ সামগ্ৰিক উন্নয়ন সাধন কৰি স্থানীয় নেতৃত্ব আৰু স্বশাসনমূলক সংস্থাৰ বিকাশ ঘটোৱা যাতে গ্ৰামাঞ্চলবাসীৰ জীৱনৰ মান উন্নত হয়। ক্ষুদ্ৰ জলসিঞ্চন আৰু ভূমি সংৰক্ষণ আদি প্ৰাকৃতিক সম্পদ উন্নয়নৰ আঁচনিসমূহ শক্তিশালী কৰি খাদ্য আৰু কৃষি উৎপাদন দ্ৰুতগতিত বৃদ্ধি ঘটোৱা, কৃষকসকলক কৃষি সম্প্ৰসাৰণ সেৱা আগবঢ়াই কৃষি সামগ্ৰীৰ উপযোগীতা বৃদ্ধি কৰা আদি কাৰ্যৰে এই লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ প্ৰয়াস কৰা হৈছিল। প্ৰথম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাত মূল আঁচনিৰূপে পৰিগণিত হয় এই সমাজ উন্নয়নৰ প্ৰকল্প। এই কাৰ্যই ৰাষ্ট্ৰ নিৰ্মাণ আৰু সমতা স্থাপনৰ ক্ষেত্ৰত দেশৰ উদ্বিগ্নতাকে প্ৰতিফলিত কৰিছিল। গতিকে সমাজ উন্নয়নৰ প্ৰকল্পৰ অন্তৰ্নিহিত উদ্দেশ্য সামগ্ৰিক দিশ আৰু সমতাৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত বুলি ক'ব পৰা যায়।

প্ৰথম অৱস্থাত সমাজ উন্নয়নৰ প্ৰকল্প তিনিবছৰৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা হৈছিল। এইটো ধাৰণা কৰা হৈছিল যে এই সময়ছোৱাৰ ভিতৰত গ্ৰামাঞ্চলবাসী আত্ম-নিৰ্ভৰশীল হৈ উঠিব, তেওঁলোকৰ নিজা জলসিঞ্চন ব্যৱস্থা, নিজা বিদ্যালয় আৰু সমবায় ব্যৱস্থা থাকিব। ১৯৫৯ চনত এই আঁচনি বিলোপ কৰা হয় এই আশাৰে যে ইয়াৰ পিছত আৰ্থিক সহযোগিতা অবিহনেও গাঁওবাসীয়ে বিকাশৰ পথত আগবাঢ়িব পাৰিব। কিন্তু দুৰ্ভাগ্যবশত এয়া হৈ নুঠিল। এটা সময়ত সমাজ উন্নয়নৰ প্ৰকল্প ব্যৰ্থৰূপে বিবেচিত হয়। ইয়াৰ পৰৱৰ্তী সময়ত ১৯৫৯ চনত বলৱন্ত ৰায় মেহতা কমিটিৰ পৰামৰ্শমতে সমাজ উন্নয়নৰ নতুন ধাৰণাই গঢ় লৈ উঠে। সমাজ উন্নয়নৰ এই নতুন ৰূপ আঁচনি কৰাৰ পূৰ্বে এই প্ৰকল্পৰ ব্যৰ্থ দিশসমূহ ফঁহিয়াই চাও আহক-

৯.৩.২ সমাজ উন্নয়ন প্রকল্পৰ সমালোচনা (A Critique of Community Development Programme)

আঁচনি মূল্যায়ন সংস্থা (Programme Evaluation Organisation) আৰু যথেষ্টসংখ্যক সমাজশাস্ত্রবিদ, নৃতত্ত্ববিদ, অর্থনীতিবিদ সহ গৰিষ্ঠসংখ্যক সমাজ বিজ্ঞানীয়ে সমাজ উন্নয়ন প্রকল্পক সমালোচনা কৰিছে। ইয়াৰে কিছু গুৰুত্বপূর্ণ সমালোচনা হৈছে-

- প্রকল্পৰ বিষয়া বা পৰিকল্পনাৰ সৈতে জড়িত ব্যক্তিসকলে সমাজ উন্নয়নৰ প্রয়োজনীয়তা সন্দর্ভত এক ধাৰণা কৰিছিল। কিন্তু আঁচনি বাস্তৱায়িত কৰাৰ সমগ্র সময়ছোৱাত ৰাইজৰ প্রকৃত প্রয়োজনীয়তা চৰকাৰে চিনাক্ত কৰাত ব্যর্থ হয়।
- প্রকল্পটো অত্যন্ত আমোলাতান্ত্রিক হৈ পৰিছিল। ই গাঁৱৰ উচ্চ পর্যায়ৰ ৰাইজৰ বাবেহে উ ন্নয়নৰ আঁচনি, নিম্ন পর্যায়ৰ গাঁওবাসী কেৱল নীৰৱ গ্রহণকর্তা আছিল।
- সমাজ উন্নয়ন আঁচনি প্রৱর্তনত দুর্নীতিৰ পয়োভৰ ঘটিছিল।
- কৃষি উন্নয়নৰ বাবে বৃহৎ পৰিমাণৰ ধন ব্যয় কৰাৰ স্বত্তেও খাদ্য উৎপাদন বৃদ্ধি হোৱা নাছিল।
- ক্ষুদ্র আৰু মধ্যমীয়া কৃষকৰ পৰিৱর্তে সমাজ উন্নয়ন আঁচনিৰ দ্বাৰা চহকী আৰু বৃহৎ কৃষকসকলহে উপকৃত হৈছিল।
- বিভিন্ন উন্নয়নমূলক বিভাগৰ মাজত সু-সম্বনয়ৰ অভাৱ আছিল। সেইবাবে আঁচনি প্রৱর্তনত আসোঁৱাঁহে দেখা দিছিল।
- কেন্দ্রত গ্রহণ কৰা অনুসৰিয়েই আঁচনিসমূহ সকলো ঠাইত সমভাৱেৰে প্রৱর্তন কৰা হৈছিল। কিন্তু স্থানীয় পর্যায়ত ভিন্নমুখী পৰিস্থিতিত এই আঁচনিসমূহ গ্রহণযোগ্য হ'ব পৰা নাছিল।
- ব্যক্তিৰ মনোভাৱ বা দৃষ্টিভঙ্গী পৰিৱর্তন কৰিবলৈ শুদ্ধ পথ আৰু প্রক্রিয়া গ্রহণ কৰাতকৈ আঁচনিৰ ফলাফলৰ ওপৰত অত্যাধিক গুৰুত্ব প্রদান কৰা হৈছিল।
- আঁচনি মূল্যায়ণ সংস্থাই দাখিল কৰা প্রতিবেদনত উল্লেখ কৰা হৈছে যে কিছুসংখ্যক আঁচনি কেৱল কাগজে-পত্রইহে প্রৱর্তন কৰা হ'ল। বাস্তৱত দেখা গৈছিল যে কোনো কুঁৱা নির্মাণ কৰা হোৱা নাছিল, কোনো সম্প্রদায় গৃহ নির্মাণ কৰা হোৱা নাছিল, কোনো উদ্যান নির্মাণ কৰা নাছিল কিন্তু এইসকলোবোৰ কার্য সম্পাদন হোৱা বুলি চৰকাৰী নথিত অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছিল। সম্প্রদায় উন্নয়নৰ আঁচনিসমূহ ভুৱা আৰু কেলেংকাৰীযুক্ত হৈ পৰিছিল।

অৱশেষত ১৯৫৯ চনত গাঁৱৰ পৰা সমাজ উন্নয়ন প্রকল্প উঠাই লোৱা হয়। ইয়াৰ পিছতে বলৱন্ত ৰায় মেহতা কমিটিৰ পৰামর্শমতে সমাজ উন্নয়নৰ বাবে পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থাৰ প্রৱর্তনৰ পৰামর্শই ব্যাপক পৰিৱর্তনৰ সূচনা কৰে। পঞ্চায়তীৰাজ

ব্যৱস্থাৰ সপক্ষে যুক্তি প্ৰদৰ্শন কৰা হৈছিল যে ৰাইজে গাঁৱত শাসনব্যৱস্থা চলাবলৈ ক্ষমতা লাভ কৰিব লাগে। গাঁওবাসীয়ে নিৰ্বাচন কৰি দিয়া গাঁওবুঢ়াই আঁচনিসমূহ প্ৰৱৰ্তন কৰিব। ইয়াৰ দ্বাৰা গাঁৱৰ উন্নয়নত ৰাইজৰ অংশগ্ৰহণ সুনিশ্চিত হ'ব। এনেধৰণে এই ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা উন্নয়নৰ বাবে তৃণমূল পৰ্যায়ৰ পৰা ৰাইজৰ অংশগ্ৰহণ সুনিশ্চিত কৰা হৈছিল।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ঃ সমাজ উন্নয়ন প্ৰকল্পৰ ব্যৰ্থতাৰ প্ৰধান কাৰণসমূহ কি আছিল? কিছু গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ তুলি ধৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ২ঃ সমাজ উন্নয়ন প্ৰকল্পৰ প্ৰধান লক্ষ্য কোন শ্ৰেণীৰ লোক আছিল?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক ঃ

ক) সমাজ উন্নয়ন প্ৰকল্প প্ৰৱৰ্তন কৰা হৈছিল ..... চনত।

খ) সমাজ উন্নয়ন প্ৰকল্পই গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা বিষয়সমূহ আছিল .....।

৯.৪ জনজাতীয় এলেকাত উন্নয়ন (DEVELOPMENT IN TRIBAL AREAS)

ভাৰতত বৃহৎ সংখ্যক জনজাতীয় লোকে বসবাস কৰে। দেশৰ ইমূৰৰৰ পৰা সিমূৰলৈ ভিন্ন জনজাতিৰ লোকৰ বসতি আছে। জনজাতি অধ্যুষিত অঞ্চলসমূহে দেশৰ অনুন্নত এলেকাৰ এক বৃহৎ অংশ আগুৰি আছে। ভাৰতীয় সংবিধানৰ ৩৪২ নম্বৰ অনুচ্ছেদৰ অন্তৰ্গত অধিসূচীত উল্লেখ কৰা অনুসৰি ভাৰতৰ বিভিন্ন ৰাজ্য আৰু কেন্দ্ৰীয় শাসিত এলেকাত মুঠ ৫৩৩ ভিন্ন জনজাতিৰ লোক আছে (একোখন ৰাজ্যত বহুসংখ্যক উপজাতিও থকা দেখা যায়)। ইয়াৰ ভিতৰত সৰ্বোচ্ছ ৬২ টা জনজাতি আছে উৰিষ্যাত। ২০০১ চনৰ লোকপিয়ল অনুসৰি দেশৰ অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকৰ সংখ্যা ৮.৪৩ কোটি যিটো দেশৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ ৮.২ শতাংশ। ১৯৬১ চনৰ পৰা দেশত অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকৰ সংখ্যা বৃদ্ধি পোৱা দেখা যায়। ২০০১ চনৰ লোকপিয়ল অনুসৰি মুঠ জনসংখ্যাৰ লিংগভিত্তিক অনুপাতৰ(প্ৰতি এহাজাৰ জন পুৰুষৰ বিপৰীতে ৯৩৩ গৰাকী মহিলা) বিপৰীতে অনুসূচিত জনজাতিৰ জনসংখ্যাৰ লিংগভিত্তিক অনুপাত কিছু উন্নত, এয়া হৈছে প্ৰতি এহাজাৰ পুৰুষৰ বিপৰীতে ৯৭৭গৰাকী মহিলা। অন্ধ্ৰপ্ৰদেশ, তামিলনাড়ু আৰু উত্তৰাঞ্চলৰ বাহিৰে সকলো ৰাজ্যতে অনুসূচিত জনজাতিৰ লিংগভিত্তিক অনুপাত মহিলাৰ সপক্ষে থকা দেখা যায়।

দেশৰ ইমূৰৰ পৰা সিমূৰলৈ বসবাস কৰা জনজাতীয় লোকসকলৰ সামগ্রিক উন্নয়নক চৰকাৰে প্রাধান্য দি আহিছে। জনজাতীয় লোকসকলৰ কল্যাণ আৰু সর্বাংগীন বিকাশৰ বাবে যথেষ্টসংখ্যক চৰকাৰী আঁচনি গ্রহণ কৰা হৈছে। কেন্দ্র আৰু ৰাজ্য চৰকাৰসমূহে এই সম্প্রদায়সমূহৰ দৰিদ্রতা নির্মূল, স্বাস্থ্যজনিত সমস্যা সমাধান, তেওঁলোকৰ বসতিস্থললৈ যোগাযোগ ব্যৱস্থা উন্নত কৰি অর্থনৈতিক উন্নয়ন সাধন কৰিব পৰাকৈ সকলো সুযোগ-সুবিধা প্রদানৰ বাবে যুটীয়া প্রচেষ্টা গ্রহণ কৰা দেখা যায়। ভাৰতীয় সংবিধানে দেশৰ সকলো নাগৰিকক অন্যান্য সুবিধাৰ লগতে সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক ন্যায়, প্রস্থিতি আৰু সুবিধাৰ সমতাৰ লগতে ব্যক্তিবিশেষৰ গৰিমা ৰক্ষা কৰাৰ প্রতিশ্রুতি প্রদান কৰিছে। ইয়াৰ লগতে সংবিধানে সমাজৰ অনুন্নত লোকসকলক সামাজিক, অর্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক সুবিধা প্রদানৰো প্রতিশ্রুতি প্রদান কৰিছে।

জানি থোৱা ভাল

ডি এন মজুমদাৰৰ মতে জনজাতি হৈছে কেইবাটাও পৰিয়ালৰ এক থূপ বা পৰিয়ালসমূহৰ গোট যাৰ এটা উমৈহতীয়া নাম থাকে, যাৰ সদস্যসকলে এক নির্দিষ্ট ভৌগলিক এলেকা দখল কৰি থাকে, একে ভাষা কয় আৰু বিবাহ, বৃত্তি বা জীৱিকাৰ ক্ষেত্রত কেতবোৰ বাধা-নিষেধ মানি চলে লগতে এক পাৰস্পৰিক দায়িত্ববোধৰ ভাৰ গঢ়ি তোলে। আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শ্রম সংগঠনৰ (ILO) ১৯৫৩ চনৰ প্রতিবেদনত উল্লেখ কৰা অনুসৰি, 'সমগ্র বিশ্বৰ সকলো থলুৱা অথবা আদিবাসী গোটৰ ক্ষেত্রত প্রযোজ্য কোনো নির্দিষ্ট মান নাই'। অৱশ্যে সামূহিক সিদ্ধান্তত নিম্নোলিখিত বৈশিষ্ট্যসমূহৰ দ্বাৰা এটা গোটক জনজাতিৰূপে চিনাক্ত আৰু ব্যাখ্যা কৰিব পৰা যায় ঃ

- এটা নির্দিষ্ট ভৌগলিক বসতিস্থল আৰু এলেকা,
- প্রধানকৈ তেজৰ সম্বন্ধৰ (সগোত্রতা) ওপৰত ভিত্তি কৰা এক সংযুক্ত সামাজিক সংস্থা,
- সাংস্কৃতিক একমুখীতা,
- উমৈহতীয়া উপাস্য দেৱতা আৰু উমৈহতীয়া পূর্বপুৰুষ, আৰু
- উমৈহতীয়া উপভাষা আৰু উমৈহতীয়া লোকসংস্কৃতি।

৯.৪.১ সংবিধানৰ অর্ন্তভুক্ত বিধান (Provisions in the Constitution)

১৯৫০ চনৰ ভাৰতীয় সংবিধানৰ ৩৪৩ নম্বৰ অনুচ্ছেদত কেতবোৰ বিশেষ জনজাতি আৰু জনজাতীয় গোটক অনুসূচিত জনজাতি বুলি অন্তর্ভুক্ত কৰা আছে। সময়ে সময়ে এই তালিকাৰ সংশোধন কৰা হৈছে কিন্তু পোণ প্রথমে ব্রিটিশসকলে আঙুলীয়াই দিয়া কেতবোৰ গুৰুত্বপূর্ণ দিশ আজিও কার্যকৰী হৈ উঠা নাই। সাধাৰণভাৱে

ক'বলৈ গ'লে ভাৰতৰ জনজাতিসকলক উন্নয়নৰ মূল সূঁতিলৈ আনিব লাগে। একে সময়তে জনজাতীয় এলেকাসমূহক শোষণৰ পৰা ৰক্ষা কৰিব লাগে। সংৰক্ষণৰ জড়িয়তে জনজাতিসকলক চৰকাৰী সেৱাত নিয়োগ কৰাৰ ব্যৱস্থাৰো প্ৰচলন হ'ল। ১৯৫৮ চনত তদানীন্তন দেশৰ প্ৰধানমন্ত্ৰী জৱাহৰলাল নেহৰুৱে জনজাতি উন্নয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি পৰামৰ্শ দিয়ে যে-

- ভূমি আৰু অৰণ্যৰ ক্ষেত্ৰত জনজাতিসকলৰ অধিকাৰ সংৰক্ষণ কৰিব লাগে।
- বহিৰাগত সংস্কৃতি জনজাতিসকলৰ ওপৰত জাপি দিয়াতকৈ তেওঁলোকক নিজৰ সাংস্কৃতিক বৈশিষ্ট্যৰ বিকাশ সাধন কৰিবলৈ উৎসাহ জনাব লাগে।
- বাহিৰৰ বিষয়া বা সংস্থাক দায়িত্ব দিয়াৰ পৰিৱৰ্তে এটা অঞ্চলৰ প্ৰশাসনৰ দায়িত্ব পালন কৰিব পৰাকৈ স্থানীয় লোকক প্ৰস্তুত কৰি প্ৰশিক্ষণ প্ৰদান কৰিব লাগে।

ভাৰতীয় সংবিধানত জনজাতীয় সমাজ আৰু সংস্কৃতিৰ সুৰক্ষা আৰু কল্যাণৰ বাবে বহুদিশ সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে। ইয়াৰ জড়িয়তে সমাজৰ পিছপৰা শ্ৰেণীৰ লোকসকলক কেন্দ্ৰই সহযোগিতা আগবঢ়াব বিচাৰিছিল। জনজাতীয় লোকসকলৰ উন্নয়নৰ বাবে সংবিধানত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা বিধানসমূহক প্ৰধানকৈ দুটা ভাগত বিভক্ত কৰিব পাৰি ঃ

- সুৰক্ষামূলক আৰু
- উন্নয়নমূলক।

অসম, মেঘালয়, ত্ৰিপুৰা আৰু মিজোৰামৰ জনজাতীয় লোকসকলৰ উন্নয়নৰ বাবে সংবিধানৰ ষষ্ঠ অনুসূচীত বিধান সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে। আনহাতে এই ৰাজ্যকেইখনৰ বাহিৰে দেশৰ অন্য ৰাজ্যৰ অনুসূচিত জনজাতিৰ সন্দৰ্ভত সংবিধানৰ পঞ্চম অনুসূচীত বিধান সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে। সংবিধানৰ ২৪৪(১) নম্বৰ অনুচ্ছেদৰ অন্তৰ্গত পঞ্চম অনুসূচীত সংবিধানে 'অনুসূচীত এলেকা'ৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছে। ইয়াত কোৱা হৈছে এখন ৰাজ্যপালৰ সৈতে আলোচনামৰ্মে ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে বিশেষ নিৰ্দেশনামাযোগে ৰাজ্যখনৰ নিদিষ্ট এলেকাক অনুসূচীত এলেকা ঘোষণা কৰিব পাৰে। সংবিধানৰ ২৪৪(২) নম্বৰ অনুচ্ছেদৰ অন্তৰ্গত ষষ্ঠ অনুসূচীত উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ জনজাতীয় এলেকা বুলি পৰিগণিত এলেকাৰ কথা সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে আৰু এই এলেকাসমূহত জিলা অথবা আঞ্চলিক স্বায়ত্বশাসিত পৰিষদ গঠন কৰাৰ ব্যৱস্থাকো অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। এই পৰিষদসমূহৰ বিস্তৃত বিধায়িনী, ন্যায়িক আৰু কাৰ্যপালনৰ ক্ষমতা থাকে। পঞ্চম অনুসূচী অনুসৰি এটা এলেকাক 'অনুসূচীত এলেকা' বুলি ঘোষণা কৰাৰ বাবে তলৰ দিশসমূহত গুৰুত্ব দিয়া হয়-

- জনজাতিৰ জনসংখ্যাক গুৰুত্ব।
- এলেকাৰ উচিত আৰু সুসংহতিপূৰ্ণ আকাৰ।
- ব্যৱহাৰযোগ্য প্ৰশাসনিক সত্তা যেনে জিলা, ব্লক অথবা তালুক।
- প্ৰতিবেশী অঞ্চলৰ তুলনাত অঞ্চলটোৰ অৰ্থনৈতিক অনগ্ৰসৰতা।

পঞ্চম অনুসূচীত অন্তর্ভুক্ত কৰা বিধানসমূহ হৈছে ঃ—

- ‘জনজাতি উপদেষ্টা পৰিষদ’ (Tribal Advisory Council) গঠন কৰি ৰাজ্যপালৰ পৰামর্শ অনুসৰি এই পৰিষদে ৰাজ্যখনৰ অনুসূচীত এলেকাৰ কল্যাণ আৰু বিকাশৰ বাবে পৰামর্শ আগবঢ়াব।’ (পঞ্চম অনুসূচী, ৪ নম্বৰ অনুচ্ছেদ)।
- ‘অনুসূচীত এলেকাৰ সদস্যসকলৰ দ্বাৰা বা তেওঁলোকৰ মাজত ভূমি হস্তান্তৰকৰণৰ ক্ষেত্রত, ভূমি আৱণ্টনত ৰাজ্যপালে নিষেধাজ্ঞা জাৰী কৰাৰ লগতে ঋণ আদান-প্রদানৰ ক্ষেত্রত বাধ্য বাধকতা আৰোপ কৰিব পাৰে ।’(পঞ্চম অনুসূচী, পঞ্চম অনুচ্ছেদ)।

ষষ্ঠ অনুসূচীত উল্লেখ কৰা হৈছে ‘জনজাতীয় এলেকাসমূহক (অসম, মেঘালয়, ত্রিপুৰা আৰু মিজোৰাম) শাসনৰ বাবে স্বায়ত্বশাসিত জিলা গঠন কৰিব লাগে.....।’ কেতবোৰ বিধায়িনী আৰু ন্যায়পালিকাৰ কার্য পালন কৰিব পৰাকৈ এনেধৰণৰ জিলা পৰিষদ আৰু আঞ্চলিক পৰিষদ গঠন কৰাৰ বিধান অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে। এই পৰিষদসমূহ হৈছে প্রধানকৈ প্রতিনিধিত্বমূলক অংগ আৰু কেতবোৰ নির্দিষ্ট ক্ষেত্রত আইন প্রণয়ন কৰিব পৰাকৈ তেওঁলোকৰ ক্ষমতা থাকে। (ষষ্ঠ অনুসূচী)।

অনুচ্ছেদ ১৫ (৪)ঃ সামাজিক, অর্থনৈতিক আৰু শিক্ষাৰ প্রসাৰঃ এই অনুচ্ছেদৰ দ্বাৰা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকসকল অথবা সামাজিক, শিক্ষামূলকভাৱে অনগ্রসৰ নাগৰিকৰ উন্নয়নৰ বাবে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিব পৰাকৈ ৰাজ্যক বিশেষ ক্ষমতা প্রদান কৰা হৈছে।

অনুচ্ছেদ ১৬ (৪)ঃ পদ আৰু সেৱাৰ সংৰক্ষণ ঃ ইয়াৰ দ্বাৰা যিকোনো পদ অথবা নিযুক্তিৰ ক্ষেত্রত অনগ্রসৰ শ্রেণীৰ নাগৰিকৰ বাবে বিশেষ সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰিবলৈ ৰাজ্যক ক্ষমতা প্রদান কৰা হৈছে যিসমূহক কেন্দ্রই নিজৰ সেৱাত পর্যাপ্ত পৰিমাণে নিযুক্তি দিয়া নাই বুলি বিবেচনা কৰে। ৰাজ্যই অনগ্রসৰ নাগৰিকসকলৰ বাবে পর্যাপ্ত পৰিমাণৰ সংৰক্ষণ কৰিব বুলি আশা কৰা হৈছে।

অনুচ্ছেদ ১৯ (৫)ঃ জনজাতিসকলৰ স্বার্থসুৰক্ষাঃ ভাৰতৰ যিকোনো ঠাইতে মুক্তভাৱে চলা-ফিৰা কৰা, বসতি অথবা সম্পত্তি ক্রয়-বিক্রয়ৰ বাবে প্রতিজন নাগৰিকক অধিকাৰ প্রদান কৰা হৈছে যদিও অনুসূচিত জনজাতি অধ্যুষিত এলেকাৰ স্বার্থ সুৰক্ষাৰ বাবে ৰাজ্যই বিশেষ বাধা-নিষেধ আৰোপ কৰিব পাৰে।

অনুচ্ছেদ ২৩ঃ মানৱ সৰবৰাহ, ভিক্ষাবৃত্তি অথবা যিকোনো শ্রমত জোৰ-জুলুমকৈ নিয়োগ নিষেধ। অনুসূচিত এলেকাৰ বাবে এই অনুচ্ছেদ যথেষ্ট তাৎপর্যপূর্ণ।

অনুচ্ছেদ ২৯ঃ শিক্ষা আৰু সংস্কৃতিৰ অধিকাৰ ঃ এই অনুচ্ছেদ অনুসৰি সাংস্কৃতিক অথবা নৃগোষ্ঠীয় সংখ্যালঘু গোটে নিজৰ সংস্কৃতি আৰু ভাষা জীয়াই ৰাখিব লাগে।

অনুচ্ছেদ ১৬৪ঃ এই অনুচ্ছেদৰ দ্বাৰা বিহাৰ, উৰিষ্যা আৰু মধ্যপ্রদেশত

জনজাতি কল্যাণৰ বাবে এজন ভাৰপ্ৰাপ্ত মন্ত্ৰী নিয়োগ কৰাৰ বিধান আছে। এই ৰাজ্যকেইখনত যথেষ্টসংখ্যক জনজাতীয় লোকৰ সংখ্যা আছে আৰু সেইবাবে জনজাতি কল্যাণৰ দিশটো বিশেষভাৱে চোৱা-চিতাৰ বাবে মন্ত্ৰী নিয়োগৰ এই বিধানক সংবিধানৰ প্ৰণয়নকৰ্তাসকলে গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। ইয়াৰ জড়িয়তে জনজাতি কল্যাণ প্ৰচেষ্টাক সুৰক্ষা প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে।

অনুচ্ছেদ ৩৩০, ৩৩২ আৰু ৩৩৪ ঃ এইসমূহ অনুচ্ছেদৰ দ্বাৰা বিধানপালিকাসমূহত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে পদ সংৰক্ষণ কৰাৰ বিধান আছে।

অনুচ্ছেদ ৩৩৮ঃ ইয়াত কোৱা হৈছে যে অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে এজন বিশেষ বিষয়া নিয়োগ কৰিব। সেই বিশেষ বিষয়াজনৰ দায়িত্ব হ'ব সংবিধানৰ বিধান অনুসৰি জনজাতীয় লোকসকলৰ সুৰক্ষাৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা ব্যৱস্থাৰ সকলো দিশ অনুসন্ধান কৰা। লগতে সময়ে সময়ে এই সুৰক্ষামূলক ব্যৱস্থাৰ সন্দৰ্ভত ৰাষ্ট্ৰপতিক প্ৰতিবেদন দাখিল কৰা যাতে ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে এইক্ষেত্ৰত বিশেষ নিৰ্দেশনা জাৰী কৰিব পাৰে। তদুপৰি ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে এই সকলোবোৰ সংসদৰ দুইখন সদনত প্ৰস্তুত কৰিব।

অনুচ্ছেদ ৩৭১ (ক, খ, গ)ঃ এই অনুচ্ছেদসমূহত মহাৰাষ্ট্ৰ আৰু গুজৰাট (৩৭১), নাগালেণ্ড (৩৭১ ক), অসম (৩৭১ খ) আৰু মণিপুৰ (৩৭১গ)ৰ বাবে বিশেষ ব্যৱস্থা আৰু বিধানৰ উল্লেখ আছে। ইয়াৰ লগতে পঞ্চম আৰু ষষ্ঠ অনুসূচীত (ইতিমধ্যে কৰি অহা আলোচনা অনুসৰি) জনজাতিসকলৰ বাবে বিশেষ ব্যৱস্থাক অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক ঃ

ক) ..... য়ে জনজাতি উন্নয়নত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে।

খ) .....ত জনজাতীয় লোকসকলৰ সাংস্কৃতিক আৰু শিক্ষামূলক অধিকাৰসমূহ উল্লেখ আছে।

প্ৰশ্ন নং ৫ঃ জনজাতীয় উপ-পৰিকল্পনাৰ তাৎক্ষণিক লক্ষ্যসমূহ কি আছিল ?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৬ঃ ভাৰতীয় সংবিধানৰ ষষ্ঠ অনুসূচী বুলিলে আপুনি কি বুজে ?

.....

.....

৯.৫ স্বৰাজোত্তৰ ভাৰতত ভূমি সংস্কাৰৰ আঁচনি (LAND REFORM PROGRAMMES IN INDEPENDENT INDIA)

এখন দেশ য'ত এতিয়াও জনসংখ্যাৰ বৃহৎ সংখ্যক লোক কৃষিৰ ওপৰত নির্ভৰশীল, য'ত মুঠ কর্মীসকলৰ শতকৰা ৫৬ শতাংশ আৰু গ্রাম্য কর্মত নিয়োজিত লোকসকলৰ শতকৰা ৭২.৫ শতাংশ লোকেই কৃষিকার্যৰ লগত জড়িত (বিত্ত মন্ত্রালয়, ২০০৭), তেনেস্থানত ভূমি হৈছে অর্থনীতি, সমাজ আৰু ৰাজনীতিৰ কেন্দ্রবিন্দু। ভূমি কেৱল উৎপাদনৰ প্রধান উৎসয়েই নহয় ইয়ে গৰাকীক প্রদান কৰে অর্থনৈতিক নিৰাপত্তা, সামাজিক স্থান, ক্ষমতা আৰু পৰিচয় পর্যন্ত। ভূমিৰ ইমান বিস্তৃত প্রভাৱৰ বাবে ইয়াৰ পৰিচালনা, গৰাকীস্বত্ত, অধিকাৰ আৰু গুৰুত্বৰ সংৰচনা, উৎপাদনৰ ব্যৱস্থা আৰু সামাজিক সম্পর্ক এই সকলোবোৰ দিশৰ লগত জড়িত সমস্যাক অধ্যয়ন কৰিলেহে দেশৰ 'উন্নয়ন'ৰ ক্ষেত্রত দেখা দিয়া জটিলতা আৰু গুঢ়ার্থ বুজিব পৰা যাব। ভূমি সংস্কাৰৰ জড়িয়তে সম্পত্তিৰ সম্পর্কক গঢ়ি তোলা এইসমূহ দিশৰ পৰিৱর্তন সাধন কৰাকে বুজা হয়। ইয়াৰ দ্বাৰা দক্ষতা আৰু সমতাৰ আধাৱত উৎপাদনৰ সম্ভাব্য লাভ আৰু উৎপাদনৰ সম্পদৰ বৈষম্যমূলক বিতৰণ ব্যৱস্থা নির্মূল কৰাৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'ব বিচৰা হয়।

ঔপনিৱেশিক ধৰণৰ ভূমিবিতৰণ আৰু কৰ সংগ্রহ ব্যৱস্থা য'ত আমি দ্বিতীয় অধ্যায়ত আলোচনা কৰাৰ ধৰণে তিনিটা প্রকাৰ আছিল তাৰবাবেই এই পৰিৱর্তনৰ প্রয়োজন অনুভৱ কৰা হ'ল। এই তিনিটা ব্যৱস্থা আছিল-

- প্রথম প্রকাৰ আছিল 'স্থায়ী ব্যৱস্থা' য'ত সম্পত্তিৰ ব্যক্তিগত অধিকাৰ জমিদাৰসকলৰ ওপৰত অর্পণ কৰা হৈছিল। ইয়াৰ বাবদ এইসকলে চৰকাৰক এক নির্ধাৰিত ৰাজহ প্রদান কৰিব লাগিছিল। এই জমিদাৰী ব্যৱস্থাই বহু উপ শাখাৰ সৃষ্টি কৰাৰ ফলত জমিদাৰ আৰু কৃষকৰ মাজত কৰসংগ্রহকাৰী বহুতৰপীয়া মধ্যস্থতাকাৰীৰ ব্যৱস্থা গঢ় লৈ উঠিল। যাৰ ফলত ৰায়তসকলতকৈ জমিদাৰসকলৰ স্থান উন্নত হয় আৰু কৃষকসকল চৰম শোষণৰ বলি হয়।
- দ্বিতীয় প্রকাৰ আছিল ৰায়তৱাৰী প্রথা। এই প্রথাৰ অধীনত ভূমি সেইসকল কৃষকক প্রদান কৰা হৈছিল যিয়ে এক নির্দিষ্ট সময়ভিত্তিক মূল্যায়নৰ আধাৱত কৰ প্রদান কৰিছিল। এই প্রথাতো সময়ৰ লগে লগে মধ্যস্থতাকাৰীৰ বহু উপ শাখা আৰু স্বার্থজড়িত গোটৰ সৃষ্টি হয়। ভূমি বন্ধকী আৰু বিক্রীৰ ক্ষেত্রত স্বাধীনতা থকাৰ বাবে ভূমিৰ নিয়ন্ত্রণৰ অধিকাৰ অকৃষিজীৱি লোকে (বণিয়া, ৰায়ত আৰু ঋণদাতা) দখল কৰাৰ লগতে ইয়াৰ পৰৱর্তী পর্যায়ত ভিন্ন ধৰণৰ আধিয়াৰ ব্যৱস্থা, আধি দিয়াৰ প্রতিকূল চর্তাৱলীয়ে প্রসাৰতা লাভ কৰে।
- তৃতীয় প্রকাৰক কোৱা হয় 'মহলৱাৰী' প্রথা। এই প্রথাত ভূমিচুক্তি ব্যক্তি বিশেষৰ পৰিৱর্তে গাঁওবাসীৰ সৈতে কৰা হয় আৰু এই ব্যৱস্থাত ৰাজহ আদায় দিয়াৰ দায়িত্বভাৰ গাঁওখনক প্রতিনিধিত্ব কৰা গোটৰ ওপৰত ন্যস্ত থাকে। এই প্রথাত ভূমি ঋণৰ বৃহৎ বোজাই

কৃষকসকলক নিজৰ ভূমি বিক্ৰী অথবা বন্ধকত থ'বলৈ বাধ্য কৰায় অথবা বৃহৎ ভূ-স্বামীৰ অধীনস্থ কৃষি শ্ৰমিকলৈ পৰিণত কৰে।

এই তিনিধৰণৰ ভূমি ৰাজহ ব্যৱস্থাই বহু কৃষকৰ বিকৃত অৱস্থা সৃষ্টি কৰি বৃহৎ ক্ষতিসাধন কৰে। ভূমি নিয়ন্ত্ৰণ আৰু কৰ সংগ্ৰহৰ অধিকাৰ ক্ষমতাশালী ব্যক্তিৰ হাতলৈ যোৱাৰ ফলত কৃষিক্ষেত্ৰত বৃহৎ হাৰত বিতাৰণ, ৰায়তৰ পৰিৱৰ্তন, শাৰিৰীক শক্তিৰ প্ৰয়োগ কৰি কৰ বৃদ্ধি, ৰায়তৰসকলৰ নিৰাপত্তাহীনতা আৰু ঋণগ্ৰস্ততাৰ ব্যাপক প্ৰভাৱে এক তীব্ৰ শোষণমূলক ব্যৱস্থাৰ উদ্ভৱ কৰে। দেশৰ ভিন্ন প্ৰান্তত হোৱা কৃষক বিদ্ৰোহে চৰকাৰক ৰায়তৰ ব্যৱস্থাৰ কেইবাখনো আইন প্ৰণয়ন কৰিবলৈ বাধ্য কৰে। কিন্তু দুৰ্ভাগ্যবশঃত এই আইনসমূহে বৃহৎ কৃষকসকলক সুৰক্ষা প্ৰদান কৰিবলৈ সক্ষম হ'লেও নিম্নশ্ৰেণীৰ ৰায়তসকলক ভূ-স্বামীৰ শোষণৰ পৰা ৰক্ষা কৰাত ব্যৰ্থ হ'ল। কৃষিক্ষেত্ৰৰ সংৰচনাৰ এই পৰিৱৰ্তনৰ ফলত এক শ্ৰেণীৰ ভূ-স্বামী আৰু উচ্চ পৰ্যায়ৰ কৃষক শ্ৰেণীৰ সৃষ্টি হ'ল যিসকলে ভূমি, পট্টা, উৎপাদন, ঋণ আৰু বজাৰ ব্যৱস্থা আদিৰে গঠিত গ্ৰাম্য অৰ্থনীতিক দমন কৰিবলৈ ধৰে। লগতে গ্ৰাম্য সমাজৰ ওপৰত এওঁলোকৰ প্ৰচুৰ ক্ষমতা বিস্তাৰিত হ'বলৈ ধৰে। সেইবাবে স্বৰাজোত্তৰ ভাৰতত ভূমি সংস্কাৰৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা ব্যৱস্থাৰ জড়িয়তে এই বৈষম্য দূৰ কৰিবলৈ প্ৰয়াস কৰা হয়।

৯.৫.১ ভূমি সংস্কাৰৰ পদক্ষেপ (Land Reforms Measures)

কৃষিকাৰ্যৰ উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি আৰু সমহাৰত ভূমি বিতৰণ এই দুটা লক্ষ্যৰে গ্ৰহণ কৰা ভূমি সংস্কাৰৰ চৰকাৰী আঁচনিত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছিল পাঁচটা প্ৰধান দিশ-

- মধ্যস্থতাকাৰী ব্যৱস্থাৰ বিলোপ সাধন কৰি আধিয়াৰসকলক চৰকাৰৰ প্ৰত্যক্ষ সম্পৰ্কলৈ অনা।
- ৰায়ত ব্যৱস্থাৰ সংস্কাৰ কৰি প্ৰকৃত কৃষকক সুৰক্ষা প্ৰদান কৰা, আধি ব্যৱস্থাৰ দৰ নিৰ্ধাৰণ কৰা আৰু গৰাকীস্বত্তৰ অধিকাৰ আধিয়াৰসকলক প্ৰদান কৰা।
- ভূমি দখলৰ সৰ্বোচ্ছ সীমা নিৰ্ধাৰণ কৰি অতিৰিক্ত ভূমি চৰকাৰৰ নিৰ্দেশনা অনুসৰি ভূমিহীনৰ মাজত বিতৰণ কৰা।
- ভূমি সম্পত্তি আহৰণৰ একীকৰণ।
- ভূমি সন্দৰ্ভত তথ্য সংগ্ৰহ আৰু সময়ে সময়ে সংশোধন কৰা।

এইসকলোবোৰ ভূমি সংস্কাৰৰ পদক্ষেপৰ বাহিৰেও কিছু অন্য সংস্কাৰো সাধন কৰা হৈছিল। এইসমূহ হৈছে-

- জনজাতীয় এলেকাত অবাধ দখলৰ বিৰুদ্ধে সুৰক্ষা।
- সামূহিক বিশেষ সম্পদত (common property resources) প্ৰৱেশৰ অধিকাৰ।
- অৰণ্য সুৰক্ষাৰ অধিকাৰ।

৯.৬ সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনি (INTEGRATED RURAL DEVELOPMENT PROGRAMMES)

ভাৰতত প্ৰধানকৈ সামাজিক ন্যায়ৰ ভিত্তিত বিকাশৰ লক্ষ্য গ্ৰহণ কৰা হয়। দৰিদ্ৰতাক ক্ষীপ্ৰগতিত কমাবলৈ আৰু ইয়াক সম্পূৰ্ণৰূপে নিৰ্মূলকৰাটোৱেই ৰাষ্ট্ৰীয় লক্ষ্য। সংহত গ্ৰাম্য উন্নয়ন আঁচনিখন প্ৰথমবাৰ প্ৰৱৰ্তন কৰা হৈছিল ১৯৭৮-১৯৭৯ চনত। সমগ্ৰ দেশৰ ২,৩০০ টা নিৰ্বাচিত ব্লকত প্ৰথমবাৰ এই আঁচনি প্ৰৱৰ্তন কৰা হৈছিল আৰু পৰৱৰ্তী সময়ত দুই অক্টোবৰ, ১৯৮০ চনত এই আঁচনিৰ সমগ্ৰ দেশতে প্ৰসাৰ ঘটোৱা হৈছিল। সংহত গ্ৰাম্য উন্নয়ন আঁচনি হৈছে আত্ম নিয়োজনৰ ক্ষেত্ৰত গ্ৰহণ কৰা আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ পদক্ষেপ। বৰ্তমান সময়ত সমগ্ৰ দেশতে প্ৰচলিত এই আঁচনিয়ে হৈছে একমাত্ৰ বৃহৎ দৰিদ্ৰতা দূৰীকৰণৰ আঁচনি।

এই আঁচনিৰ লক্ষ্য গ্ৰামাঞ্চলৰ দৰিদ্ৰ ৰাইজক আত্ম নিয়োজনৰ সুযোগ আৰু সুবিধা প্ৰদান কৰি তেওঁলোকক দৰিদ্ৰ সীমাৰেখাৰ ওপৰলৈ অনাৰ ব্যৱস্থা কৰা। সংহত গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ দ্বাৰা গ্ৰামাঞ্চলৰ দৰিদ্ৰ ৰাইজৰ হকে সম্পদৰ সমবিতৰণ আৰু নিয়োগৰ সুবিধা প্ৰদান কৰি আয়ৰ ক্ষেত্ৰত থকা বৈষম্য দূৰ কৰাৰ লক্ষ্য স্থিৰ কৰা হৈছিল। এয়া হৈছে এক সাহায্যপ্ৰাপ্ত আঁচনি আৰু এইক্ষেত্ৰত কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্যই ৫০ঃ৫০ হাৰত পুঁজিৰ যোগান ধৰে। উন্নয়নৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ ক্ষেত্ৰ যেনে-কৃষি, ক্ষুদ্ৰ জলসিঞ্চন, মীন পালন, পশুপালন আৰু পশুচিকিৎসা, উদ্যোগ আৰু সেৱাৰ লগতে আন আঞ্চলিক ক্ষেত্ৰত সামগ্ৰিক আৰু সংহত আঁচনি গ্ৰহণ কৰি গ্ৰামাঞ্চলৰ দৰিদ্ৰতা দূৰ কৰাৰ প্ৰয়াস কৰা হয় এই আঁচনিত। নিৰ্দিষ্ট একোটা গোটৰ পৰিয়ালসমূহৰ উপাৰ্জন বৃদ্ধিৰ ক্ষেত্ৰত পূৰ্বৱৰ্তী আঁচনিসমূহে যেতিয়া যোগাত্মক প্ৰভাৱ পেলোৱাত ব্যৰ্থ হ'ল তেতিয়াই এনেধৰণৰ সামগ্ৰিক আঁচনিৰ প্ৰয়োজনীয়তা অনুভৱ কৰা হৈছিল। সংহত গ্ৰাম্য উন্নয়ন আঁচনিক চৰকাৰীভাবে দৰিদ্ৰতা নিৰ্মূলকৰণৰ আটাইতকৈ বৃহৎ প্ৰক্ৰিয়া আখ্যা দিয়া হৈছে।

সংহত গ্ৰাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ বাবে যিসমূহত গোটক লক্ষ্যৰূপে নিৰ্ধাৰণ কৰা হয় সেইসমূহ হৈছে অষ্টম পৰিকল্পনা অনুসৰি দৰিদ্ৰ সীমাৰেখাৰ তলৰ অৰ্থাৎ বাৰ্ষিক এঘাৰ হাজাৰ টকাতকৈ কম ধন উপাৰ্জন কৰা ক্ষুদ্ৰ কৃষক, কৃষি শ্ৰমিক আৰু গ্ৰাম্য কাৰিকৰসকল। এই আঁচনিৰ অধীনত প্ৰকৃততে যাতে সমাজৰ অৱহেলিত শ্ৰেণীয়ে লাভান্বিত হয় সেই কথা নিশ্চিত কৰিবলৈ উল্লেখ কৰা হৈছিল যে আঁচনিৰ সহায় লাভ কৰা শতকৰা পঞ্চাশ শতাংশ পৰিয়াল যাতে অনুসূচিত জাতি অথবা অনুসূচিত জনজাতিৰ হয়। ইয়াৰ লগতে কোৱা হৈছিল যে আঁচনিৰ হিতাধিকাৰীসকলৰ শতকৰা চল্লিশ শতাংশ মহিলা হ'ব লাগিব আৰু শতকাৰ তিনি শতাংশ হিতাধিকাৰী শাৰিৰীকভাৱে বাধাগ্ৰস্ত লোকক প্ৰতিনিধিত্ব কৰা হ'ব লাগিব। এনেধৰণে দেশৰ গ্ৰাম্যক্ষেত্ৰত আকাংক্ষিত আৰ্থ-সামাজিক পৰিৱৰ্তনৰ লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছিল।

আঁচনি সংশোধনৰ বাবে কেইবাটাও পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰা হৈছিল। যেনে—

- কৃষি আৰু ইয়াৰ সম্পৰ্কিত অন্যান্য কাৰ্যৱলীৰ বাবে সুৰক্ষা বিহীন ঋণৰ উৰ্ধসীমা পাঁচহাজাৰ টকাৰ পৰা দহহাজাৰ টকালৈ বৃদ্ধি কৰা হৈছিল।

- ফলমূল সংশোধন, মীন পালন আদি নতুন আৰু উদ্ভাৱনামূলক কার্যাৱলীকো আঁচনিৰ অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছিল।
- জিলা গ্রাম্য উন্নয়ন সংস্থা (DRDA) আৰু কর্মসংস্থান কেন্দ্রৰ সৈতে নিয়োগৰ সুবিধাৰ বাবে ওচৰ সম্পর্ক ৰক্ষা কৰি কার্যাৱলী অব্যাহত ৰখাৰ লগতে আত্ম নিয়োজনৰ বাবে গ্রাম্য যুৱক-যুৱতীৰ প্রশিক্ষণৰ (TRYSEM, Training of Rural Youth for Self Employment) অধীনত প্রশিক্ষণ প্রদান কৰা। আত্ম নিয়োজনৰ বাবে গ্রাম্য যুৱক-যুৱতীৰ প্রশিক্ষণ (TRYSEM) হৈছে সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ (IRDP) এক আভ্যন্তৰীণ অংগ আৰু ইয়াৰ লক্ষ্য হৈছে আত্ম-নির্ভৰশীল হ'ব পৰাকৈ গাঁৱৰ যুৱচামক কৌশলগত জ্ঞান প্রদান।

৯.৬.১ সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ বিশেষ দিশ (Special Features of IRDP)

সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ বহুকেইটা বিশেষ দিশ আছে। সেইসমূহ হৈছেঃ

- গ্রামাঞ্চলৰ দৰিদ্র আৰু অৱহেলিত পৰিয়ালসমূহক সহায় কৰাই এই আঁচনিৰ লক্ষ্য আৰু ইয়াৰ দ্বাৰা দৰিদ্রতা আৰু বঞ্চিতকৰণ মূল কাৰণক নির্মূল কৰিব বিচৰা হয়।
- সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনি হৈছে মূলতঃ এক দৰিদ্রতাবিৰোধী আঁচনি। এই আঁচনিৰ জড়িয়তে দৰিদ্র পৰিয়ালসমূহক সহায় আগবঢ়োৱা হয় যাতে তেওঁলোকে উৎপাদনশীল সম্পদ, প্রযুক্তি আৰু কৌশল আহৰণ কৰি অর্থনৈতিক দিশত টনকীয়াল হ'ব পাৰে।
- সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ দ্বাৰা পৰিয়ালসমূহৰ কেৱল আর্থিক দিশতেই নহয় ইয়াৰ লগতে সামাজিক, শিক্ষামূলক আৰু পৰিপুষ্টিজনিত আদি দিশতো উন্নয়ন সাধন কৰিব বিচৰা হয়। এই আঁচনিৰ অধীনত হিতাধিকাৰীসকলে যাতে বিভিন্ন ধৰণৰ সেৱা যেনে পৰিপুষ্টি, বাধ্যতামূলক শিক্ষা, প্রাপ্তবয়স্কৰ শিক্ষা, পৰিয়াল কল্যাণ, শিশু আৰু মহিলা কল্যাণ আদিৰ সুফল লাভ কৰে সেইক্ষেত্রত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়। নিদিষ্ট বিভাগসমূহে এই সেৱা আগবঢ়াব লাগে।
- সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিয়ে হিতাধিকাৰীসকলৰ বাবে বহুকেইখন ব্যক্তিগত গুৰুত্বপূর্ণ পদক্ষেপ গ্রহণ কৰে। ভূমি উন্নয়নমূলক বিভিন্ন ব্যৱস্থা, কৃষি সামগ্রী যোগান, ক্ষুদ্র জলসিঞ্চন, মীনপালন, দুগ্ধ উৎপাদন, ছাগলী-গাহৰি পালন, কাপোৰ চিলাই, বয়ন, উল গুঁঠা, বিক্সাচালক, মাছৰ জাল গুঁঠা, কমাৰ আদি এনেধৰণৰ পদক্ষেপৰ অন্তর্গত।
- আত্ম নিয়োজনৰ বাবে গ্রাম্য যুৱক-যুৱতীৰ প্রশিক্ষণ (TRYSEM) হৈছে সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ গুৰুত্বপূর্ণ দিশ। ইয়াৰ জড়িয়তে নির্বাচিত গ্রাম্য যুৱক-

যুৱতীক বিভিন্ন নতুন আঁচনি, বৃত্তি, কৃষি আৰু ইয়াৰ সৈতে জড়িত কার্যাৱলীৰ আধুনিক প্রযুক্তি, উদ্যোগমূলক আঁচনি যেনে চিলাই, উল গুঁঠা, দুগ্ধপালন, কমাৰ, বয়নশিল্প আদি ক্ষেত্রত ছমাহৰ বাধ্যতামূলক প্রশিক্ষণ প্রদান কৰা হয়। এই প্রশিক্ষণৰ জড়িয়তে হিতাধিকাৰীসকলৰ কৌশল উন্নত হোৱাৰ লগতে বিশেষজ্ঞ দক্ষতা আৰু উৎপাদনক্ষমতাৰ বৃদ্ধি হ'ব বুলি আশা কৰা হয়।

সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ লক্ষ্যপূৰণৰ বাবে ইয়াৰ বিভিন্ন পর্যায়ত গ্রামাঞ্চলবাসীৰ সক্রিয় অংশগ্রহণ অতি প্রয়োজনীয়। কেৱল ইয়াৰ মাধ্যমতহে এই গ্রাম্য উন্নয়নৰ আঁচনিৰ উদ্দেশ্য সফল হ'ব পাৰে। এইক্ষেত্রত উন্নত জীৱনশৈলী আহৰণৰ বাবে গ্রাম্য যুৱক-যুৱতীসকলক অনুপ্রাণিত কৰি তুলিবলৈ চৰকাৰৰ ভূমিকা অতি গুৰুত্বপূর্ণ। যিকোনো আঁচনিৰ সফলতা আৰু বিফলতাৰ মাপকাঠী নির্ভৰ কৰে ইয়াক কিমান ভালদৰে পৰিচালনা আৰু সংগঠিত কৰা হৈছে সেই দিশৰ ওপৰত। সর্বোপৰি জনতাৰ সচেতনতা হৈছে যিকোনো আঁচনি সফল কৰাৰ আন এক গুৰুত্বপূণ কাৰক।

সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আচনিক প্রৱর্তন কৰে জিলা গ্রাম্য উন্নয়ন সংস্থা (District Rural Development Agency) নামৰ স্বায়ত্বশাসিত সংস্থাই। কেন্দ্রীয় পর্যায়ত সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰপুঁজি মোকলাই দিয়া, নীতি প্রস্তুতকৰণ, সামগ্রিক নির্দেশনা, পৰিচালনা, পর্যৱেক্ষণ আৰু মূল্যায়নৰ দায়িত্ব গ্রাম্য উন্নয়ন মন্ত্রালয়ৰ (Ministry of Rural Development)। আঁচনি সুচাৰুৰূপে কার্যকৰী কৰিবলৈ গ্রাম্য উন্নয়ন মন্ত্রালয়ে সমৱর্তী মূল্যায়ন আৰু প্রভাৱৰ অধ্যয়নৰ পোষকতা কৰে। ৰাজ্য চৰকাৰসমূহক সময়ে সময়ে আঁচনিৰ মূল্যায়ন কৰিবলৈ পৰামর্শ দিয়া হয় যাতে আঁচনিৰ প্রভাৱ নিশ্চিতকৰণৰ লগতে আঁচনিত বিনিয়োগ কৰা পুঁজিৰ পৰা হিতাধিকাৰীসকলে প্রত্যক্ষভাৱে অতিৰিক্ত উপার্জন বা নিয়োগৰ সুবিধা কিমানদূৰলৈকে লাভ কৰিছে সেয়া জানিব পৰা হয়। যিমানদূৰ সম্ভৱ ৰাজ্য চৰকাৰসমূহে আঁচনিৰ সমৱর্তী মূল্যায়ন আৰু প্রভাৱ অধ্যয়নৰ বাবে নিজাববীয়া ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰে অথবা ইয়াৰ দায়িত্ব এইক্ষেত্রত দক্ষতাসম্পন্ন নির্বাচিত শিক্ষা অথবা গৱেষণা প্রতিষ্ঠানকো ৰাজ্য চৰকাৰে অর্পণ কৰিব পাৰে।

ৰাষ্ট্রীয় পর্যায়ত সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ মূল্যায়নৰ অধ্যয়ন বহুসময়ত সম্পন্ন কৰি আহিছে কৃষি আৰু গ্রাম্য উন্নয়নৰ ৰাষ্ট্রীয় বেংক (NABARD), ৰিজার্ভ বেংক অব ইণ্ডিয়া (RBI), পৰিকল্পনা আয়োগৰ আঁচনি মূল্যায়ন সংস্থা (PEO) আৰু শিক্ষামূলক সংস্থাসমূহে। সংসদৰ ৰাজহুৱা হিচাপ পৰীক্ষণ কমিটিয়ে (PAC) সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিক নতুন ৰূপ দিবৰ বাবে কিছু পৰামর্শ আগবঢ়াইছে ঃ

- হিতাধিকাৰীসকলক দৰিদ্র সীমাৰেখাৰ ওপৰলৈ উন্নীত কৰিবৰ বাবে তেওঁলোকৰ উপার্জন বৃদ্ধিৰ লক্ষ্যৰে জনমূৰি বিনিয়োগ (ৰাজসাহার্য আৰু ঋণ) যথেষ্ট কম হোৱা পৰিলক্ষিত হৈছে।

- বিভিন্ন উপার্জনমুখী কার্যসূচীক সমর্থন জনাব পৰা আন্তঃগাঠনি অনুপযুক্ত।
- জিলা গ্রাম্য উন্নয়ন সংস্থাৰ প্রশাসনীয় গোটত সংশ্লিষ্ট সংস্থাসমূহৰ অনুপযুক্ত প্রতিনিধিত্ব।
- আঁচনিসমূহত ৰাইজৰ অংশগ্রহণৰ অনুপস্থিতি।
- নিম্ন পর্যায়ৰ বিষয়াৰ দুর্নীতিৰ ব্যাপক প্রভাৱ ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৭ঃ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ লিখক।

ক) গ্রাম্য সমাজত দৰিদ্রতা নির্মূলকৰণেই সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ লক্ষ্য।

খ) সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন সফল ৰূপায়নৰ বাবে ৰাইজৰ অংশগ্রহণ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ কাৰক।

প্রশ্ন নং ৮ঃ সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ লক্ষ্যসমূহ কি কি?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৯ঃ সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ গুৰুত্বপূর্ণ বিষয়সমূহ উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন নং ১০ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক ঃ

ক) সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনি প্রৱর্তন কৰা হৈছিল ..... চনত।

খ) ..... হৈছে সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ বিষয় যাৰ লক্ষ্য হৈছে গ্রাম্য যুৱক-যুৱতীক আত্ম নির্ভৰশীলতাৰ প্রশিক্ষণ প্রদান কৰা।

৯.৭ ন্যূনতম প্রয়োজনীয়তাৰ আঁচনি (MINIMUM NEEDS PROGRAMME)

পঞ্চম পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাৰ খচৰাত প্রথমবাৰলৈ ন্যূনতম প্রয়োজনীয়তাৰ আঁচনিৰ অধীনত সামাজিক সেৱা যেনে প্রাথমিক শিক্ষা, গ্রাম্য স্বাস্থ্য, পৰিপুষ্টি, খোৱাপানী, গাঁৱৰ ভূমিহীনসকলক আবাসগৃহ প্রদান, নগৰীয় বস্তি এলেকাৰ উন্নয়ন, গ্রাম্য পথ, গ্রাম্য বৈদ্যুতিকীকৰণক প্রাধান্য দি অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছিল। পঞ্চম পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাত প্রথমবাৰলৈ ন্যূনতম প্রয়োজনীয়তাৰ আঁচনি প্রৱর্তন কৰা হৈছিল। ইয়াৰ লক্ষ্য আছিল দেশৰ গ্রাম্য অঞ্চলত বসবাস কৰা সকলো শ্রেণীৰ লোকৰ বাবে এক প্রাথমিক মানবিশিষ্ট জীৱনশৈলী নিশ্চিত কৰা। এই পদক্ষেপৰ জড়িয়তে এক নির্ধাৰিত সময়সীমাৰ ভিতৰত ভিন্নমুখী সুযোগ-সুবিধা উপলব্ধ কৰাই

কেতবোৰ বিশেষ সামাজিক সেৱাৰ গ্ৰহণযোগ্যতা নিৰ্দিষ্ট পৰ্যায়লৈ উন্নীত কৰিবলৈ বিচৰা হৈছিল।

কেতবোৰ বিশেষ ৰাজহুৱা সেৱা, সুযোগ আৰু সুবিধাই জীৱনধাৰণৰ মান নিৰ্ধাৰণ কৰে। গ্ৰাম্য জনসাধাৰণ বিশেষকৈ ৰাজহুৱা সুযোগ-সুবিধাৰ পৰা নগৰীয়া জনসাধাৰণতকৈ পিচ পৰি থাকে। এই সকলোবোৰ সুবিধা গঁঞা ৰাইজক দিবলৈ ভাৰত চৰকাৰে পঞ্চম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাত নূন্যতম প্ৰয়োজনীয় আঁচনি আৰম্ভ কৰে। প্ৰথম অৱস্থাত ন্যূনতম প্ৰয়োজনীয়তাৰ আঁচনিত আঠটা বিষয়ক অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছিল। পৰৱৰ্তী ষষ্ঠ পৰিকল্পনাত প্ৰাপ্তবয়স্কৰ শিক্ষা নামৰ আন এটা বিষয় অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। সপ্তম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাত গ্ৰাম্য ৰন্ধন শক্তি, গ্ৰাম্য অনাময় আৰু ৰাজহুৱা বিতৰণ ব্যৱস্থা অন্তৰ্ভুক্তিৰে নূন্যতম প্ৰয়োজনীয় আঁচনিক আৰু বহলাই পেলাই। নূন্যতম প্ৰয়োজনীয়তাৰ আঁচনিৰ বিষয়সমূহ হ'ল—

- প্ৰাথমিক শিক্ষা
- প্ৰাপ্তবয়স্কৰ শিক্ষা
- গ্ৰাম্য স্বাস্থ্য
- গ্ৰাম্য পানী যোগান
- গ্ৰাম্য পথ
- গ্ৰাম্য আবাস
- গ্ৰাম্য বৈদ্যুতিকীকৰণ
- নগৰীয় বস্তি এলেকাৰ পৰিৱেশ উন্নীতকৰণ
- পৰিপুষ্টি
- গ্ৰাম্য ৰন্ধন শক্তি
- গ্ৰাম্য অনাময়
- ৰাজহুৱা বিতৰণ ব্যৱস্থা।

পূৰ্বৱৰ্তী আঁচনিসমূহৰ অভিজ্ঞতাৰ ভিত্তিত ন্যূনতম প্ৰয়োজনীয়তাৰ আঁচনিৰ ধাৰণাই গঢ় লৈ উঠে। এই অভিজ্ঞতাই প্ৰমাণ কৰি দেখুৱাইছিল যে পাৰস্পৰিক বুজাবুজিৰ অবিহনে বিকাশ অথবা সামাজিক গ্ৰহণযোগ্যতাৰ ধাৰণা গঢ়ি উঠিব নোৱাৰে অথবা বৰ্তি থাকিবও নোৱাৰে। ন্যূনতম প্ৰয়োজনীয়তাৰ আঁচনিৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য আছিল গ্ৰাম্য জনসাধাৰণক বিশেষকৈ গ্ৰাম্য দৰিদ্ৰসকলক মৌলিক প্ৰয়োজনৰ অন্তৰ্গত কেতবোৰ বিশেষ সামাজিক সেৱা প্ৰদান কৰা। ইয়াৰ দ্বাৰা পৰিকল্পনা গ্ৰহণ কৰা হৈছিল যে আঁচনিৰ প্ৰতিটো বিষয়ক এক ৰাষ্ট্ৰীয় এক মানৰ আধাৰত দেশৰ প্ৰতিখন ঠাইত নিৰ্ধাৰিত সময়সীমাৰ ভিতৰত প্ৰৱৰ্তন কৰিলে ৰাষ্ট্ৰীয় লক্ষ্য পূৰণ হ'ব। এই আঁচনিত নিৰ্দিষ্ট সময়সীমাৰ ভিতৰত ৰাষ্ট্ৰীয় মানৰ আধাৰত নিৰ্ধাৰণ কৰা সামাজিক সেৱা প্ৰদানৰ কৰাৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল। আঁচনিখনক অধিক সাফল্যমণ্ডিত কৰি তুলিবলৈ ন্যূনতম প্ৰয়োজনীয়তাৰ বাৰটা বিষয়ৰ সেৱাক নিৰ্ধাৰিত এলেকা অথবা হিতাধিকাৰীৰ মাজত সামগ্ৰিক ৰূপত প্ৰৱৰ্তন কৰা হৈছিল। এই আঁচনিখন প্ৰকৃততে মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ এক পদক্ষেপ বুলিও ক'ব পৰা যায়। আঁচনিখনৰ প্ৰৱৰ্তনৰ দ্বাৰা ৰাজহুৱা সংস্থাসমূহৰ মাধ্যমত বিনামূলীয়া অথবা

ৰাজসাহাৰ্যযুক্ত সেৱা আগবঢ়াই দৰিদ্ৰ সীমাৰেখাৰ তলত বসবাস কৰা ৰাইজৰ মাজত সেৱাসমূহৰ গ্ৰহণযোগ্যতা বৃদ্ধি কৰাত গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল। এই পদক্ষেপৰ জড়িয়তে গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয় উভয় ঠাইৰ কৰ্মীৰ উৎপাদনশীলতাৰ দক্ষতা বৃদ্ধি হোৱাৰ আশা কৰা হৈছিল।

৯.৭.১ ৰাষ্ট্ৰীয় সাধাৰণ ন্যূনতম আঁচনি (National Common Minimum Programme)

২০০৪ চনৰ মে' মাহত সংযুক্ত প্ৰগতিশীল মৰ্চা চৰকাৰে গ্ৰাম্য এলেকাত জীৱনশৈলীৰ মান উন্নত কৰিবলৈ ৰাষ্ট্ৰীয় সাধাৰণ ন্যূনতম আঁচনি প্ৰৱৰ্তন কৰে। ৰাষ্ট্ৰীয় সাধাৰণ ন্যূনতম আঁচনিৰ অন্তৰ্গত তথা গ্ৰাম্যক্ষেত্ৰত প্ৰাসংগিক কেতবোৰ বিশেষ বিষয় হৈছে—

- *গ্ৰাম্য আন্তঃগাঠনি ঃ* গ্ৰাম্য আন্তঃগাঠনিৰ জলসিঞ্চন, খোৱাপানী, আবাস, পথ, টেলিফোন সেৱা আৰু বৈদ্যুতিকীকৰণ এই ছটা নিৰ্বাচিত এলেকাৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ গ্ৰহণ কৰা ভাৰত নিৰ্মাণ হৈছে এক চাৰি বছৰীয়া কাৰ্যসূচী (২০০৫-০৯)।
- *ইন্দিৰা আৱাস যোজনা ঃ* গ্ৰাম্য এলেকাত দৰিদ্ৰতা আৰু আৱাসগৃহৰ এক প্ৰত্যক্ষ সম্পৰ্ক আছে। বসবাসৰ বাবে সাধাৰণতে দৰিদ্ৰ লোকৰ আবাসগৃহ হয় নাথাকে অথবা সেয়া বসবাসৰ উপযোগী নহয়। সমাজ উন্নয়ন কাৰ্যসূচীৰ অধীনত গ্ৰাম্য আৱাসগৃহৰ আঁচনি ১৯৫৭ চনত প্ৰৱৰ্তন কৰা হৈছিল। ১৯৮৫ চনৰ জুন মাহত কেন্দ্ৰীয় বিত্ত মন্ত্ৰীয়ে এক বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ সিদ্ধান্তৰে কেন্দ্ৰৰ আৰ এল ই জি পি পূঁজিৰ এক নিৰ্দিষ্ট অংশ অনুসূচিত জাতি অথবা অনুসূচিত জনজাতিৰ লোক আৰু বন্ধোৱা শ্ৰমিকৰ (Bonder Labour) আবাসগৃহ নিৰ্মাণৰ বাবে আৱণ্টন কৰা ঘোষণা কৰে। ইন্দিৰা আৱাস যোজনা আঁচনি সেই ঘোষণাৰে ফল। ১৯৮৯ চনৰ এপ্ৰিল মাহত এই আঁচনি জে আৰ আই আঁচনিৰ অন্তৰ্গত হয়। এইক্ষেত্ৰত সমস্যা অনুধাৱন কৰি কেন্দ্ৰ চৰকাৰে 'সকলোৰে বাবে বাসগৃহ' এই লক্ষ্যৰে ১৯৯৮ চনত এক ৰাষ্ট্ৰীয় আবাস আৰু বসতি আঁচনি (NHHP) ঘোষণা কৰে। দশম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ সমাপ্তিলৈকে চৰকাৰে আশ্ৰয়হীনতাৰ সকলো সমস্যা সমাধান কৰাৰ লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল।
- *প্ৰধানমন্ত্ৰী গ্ৰাম চৰক যোজনাঃ* এই আঁচনিৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য আছিল সকলো বতৰত উপযোগী পথ নিৰ্মাণৰ লগতে বছৰৰ প্ৰতিটো সময়ত ব্যৱহাৰযোগ্য প্ৰয়োজনীয় কালভাৰ্ট আৰু নলা-নৰ্দমাৰ নিৰ্মাণ। এই আঁচনিৰ জড়িয়তে এহাজাৰ বা ততোধিক লোকৰ বসতি থকা সকলো অসংযোজিত এলেকাক তিনি বছৰৰ ভিতৰত (২০০০-২০০৩), পাঁচশ বা ততোধিক লোকৰ বসতি থকা সকলো অংসযোজিত

এলেকাক দশম পৰিকল্পনাৰ অন্তিম সময়সীমাৰ ভিতৰত (২০০৭) সামৰি লোৱাৰ পৰিকল্পনা গ্ৰহণ কৰা হৈছিল। আনহাতে সকলো পাহাৰীয়া ৰাজ্য (উত্তৰ-পূৰ, ছিক্কিম, হিমাচল প্ৰদেশ, জম্মু-কাশ্মীৰ আৰু উত্তৰাখণ্ড), মৰুভূমি এলেকাৰ লগতে পঞ্চম অনুসূচীৰ অন্তৰ্গত এলেকাসমূহত ২৫০ জন বা ততোধিক লোকৰ বসতি থকা এলেকাক পথ যোগাযোগেৰে সংযোজিত কৰাৰ লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছিল।

গ্ৰাম্য পথ যোগাযোগ ব্যৱস্থাৰ পৰিসৰ গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশৰূপে কেৱল সামাজিক-আৰ্থিক সেৱাসমূহ উপলব্ধ কৰোৱাই কৃষি কাৰ্যৰ আয় বৃদ্ধি আৰু দেশত উৎপাদনক্ষম নিয়োগ সুবিধা সৃষ্টিতে সীমাৱদ্ধ নহয়, একেসময়তে এই ব্যৱস্থা হৈছে দৰিদ্ৰতা নিৰ্মূলকৰণৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পদক্ষেপ।

এনেধৰণে চৰকাৰে দৰিদ্ৰতা দূৰীকৰণগ লগতে এখন 'সমতাপূৰ্ণ সমাজ' গঢ়িবৰ বাবে বহু আঁচনি প্ৰৱৰ্তন কৰি আহিছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১১ঃ ন্যূনতম প্ৰয়োজনীয়তাৰ আঁচনি বুলি ক'লে আপুনি কি বুজে?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ১২ঃ কি কি দিশক এই আঁচনিয়ে সামৰি লৈছে?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ১৩ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক—

ক) ..... ক .....অংশৰূপে প্ৰৱৰ্তন কৰা হৈছিল।

খ) ৰাষ্ট্ৰীয় সাধাৰণ ন্যূনতম আঁচনিক গ্ৰহণ কৰা হৈছিল ..... ৰ বাবে।

গ) ..... ক ..... ৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়ৰূপে প্ৰৱৰ্তন কৰা হৈছিল ..... পৰিকল্পনাত।

৯.৮ গ্ৰাম্য সমাজত মহিলা আৰু শিশুৰ উন্নয়ন (DEVELOPMENT OF WOMEN AND CHILDREN IN RURAL AREAS)

ভাৰতত মহিলা আৰু শিশুৰ উন্নয়নৰ ধাৰণা নতুন নহয়। দেশৰ সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ বাবে মহিলা আৰু শিশুৰ উন্নয়নৰ দিশক পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাসমূহ, চৰকাৰী আঁচনিসমূহৰ লগতে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাস্থ্য নীতি আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় জনসংখ্যা নীতিত অগ্ৰাধিকাৰ প্ৰদান কৰা হয়। সমাজৰ

সর্বাংগীন উন্নতিৰ বাবে মহিলা আৰু শিশুৰ স্বাস্থ্যৰ উন্নতিক যথেষ্ট প্ৰাধান্য দিয়া হয়। ১৯৪৩ চনত গঠন কৰা প্ৰথম স্বাস্থ্য জৰীপ আৰু উন্নয়ন কমিটিয়ে পৰামৰ্শ আগবঢ়াইছিল যে স্বাস্থ্য উন্নয়নৰ যিকোনো আঁচনিত মহিলা আৰু শিশুৰ ৰোগ নিৰ্মূলকৰণ আৰু মৃত্যুহাৰ হ্ৰাস কৰাক অন্যতম গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়ৰূপে গ্ৰহণ কৰিব লাগে। ১৯৬১ চনত গঠন কৰা স্বাস্থ্য জৰীপ আৰু পৰিকল্পনা কমিটিয়েও একে মতকে পোষণ কৰে। মহিলা আৰু শিশুৰ উন্নয়নৰ বাবে বিশেষকৈ গ্ৰাম এলেকাত চৰকাৰে গ্ৰহণ কৰা আঁচনিসমূহৰ ভূমিকা আলোচনা কৰো আহক-

সংহত গ্ৰাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ অংশৰূপে গ্ৰাম্য সমাজত মহিলা আৰু শিশুৰ উন্নয়নৰ (DWCRA) আঁচনিক গ্ৰহণ কৰা হৈছিল ১৯৮২ চনত। ইয়াৰ লক্ষ্য আছিল গ্ৰামাঞ্চলৰ দৰিদ্ৰ সীমাৰেখাৰ তলৰ মহিলাসকলে আত্ম নিয়োজনৰ মাধ্যমেৰে উপাৰ্জনমুখী বৃত্তি গ্ৰহণ কৰিব পৰাকৈ তেওঁলোকৰ সৱলীকৰণ কৰা। লগতে তেওঁলোকৰ মাজত আত্ম নিয়োজনৰ মাধ্যমত বহনক্ষম উপাৰ্জনমুখী কাৰ্যব্যৱস্থাৰ সৃষ্টি কৰা। গ্ৰামাঞ্চলৰ মহিলাৰ জীৱনশৈলী উন্নত কৰিবৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা এনেধৰণৰ এইখনেই প্ৰথম আঁচনি। সংহত গ্ৰাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ অন্য দিশতকৈ ব্যতিক্ৰম এই আঁচনিত উপাৰ্জন বৃদ্ধি কৰাৰ লগতে স্বাস্থ্য, শিক্ষা, বিশুদ্ধ খোৱাপানী, অনাময়, পৰিপুষ্টি আৰু বহুকেইটা দিশত গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল। গতিকে কেৱল আৰ্থিক উন্নয়নৰ লক্ষ্যই নহয় এই আঁচনিৰ জড়িয়তে সামাজিক উন্নয়নো সাধন কৰিব বিচৰা হৈছিল। এই আঁচনিৰ আন এক বৈশিষ্ট হ'ল ইয়াৰ দ্বাৰা সামূহিক কাম কাজত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা হৈছিল। ধাৰণা কৰা হৈছিল যে অনাগত সময়ত সজাগতা আৰু আত্ম নিৰ্ভৰশীলতাৰ মাধ্যমত গঢ়ি উঠা এক জাগৰণৰ ওপৰতহে আনি মহিলা সৱলীকৰণ নিৰ্ভৰ কৰিব।

এই আঁচনিৰ কিছু গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ হ'ল-

- গ্ৰাম্য সমাজত মহিলা আৰু শিশু উন্নয়ন আঁচনিৰ লক্ষ্য আছিল গ্ৰামাঞ্চলৰ দৰিদ্ৰ মহিলাসকলৰ আৰ্থ-সামাজিক স্থান উন্নীত কৰিবলৈ আত্মনিৰ্ভৰশীলতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি উপাৰ্জনমুখী বৃত্তি গ্ৰহণ কৰিব পৰাকৈ মহিলাৰ গোট গঠন কৰা।
- এই আঁচনিৰ জড়িয়তে দৰিদ্ৰ মহিলাসকলক নিয়োগৰ সুবিধা, কৌশলৰ উন্নতি, প্ৰশিক্ষণৰ বাবে ঋণ আৰু অন্যান্য সহযোগিতাৰ সেৱা আগবঢ়াই আঁচনিৰ অধীনস্থ মহিলাসকলে যাতে গোট হিচাপে উপাৰ্জনমুখী বৃত্তি গ্ৰহণ কৰি উপাৰ্জন বৃদ্ধি কৰিব পাৰে তাৰ লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছিল।
- ব্যক্তিগত প্ৰচেষ্টাতকৈ সমূহীয়া কাৰ্যপন্থা অধিক ফলপ্ৰসূ হোৱাৰ বাবে সামূহিক কাৰ্যকলাপক উৎসাহ যোগোৱা। গ্ৰামাঞ্চলৰ মহিলাসকলৰ মাজত মোনাফা আৰু ঋণ ব্যৱস্থাক উৎসাহ যোগাই তেওঁলোকক আত্ম নিৰ্ভৰশীল কৰি তুলিব বিচৰা হৈছিল।
- ইয়াৰ দ্বাৰা গ্ৰামাঞ্চলৰ মহিলাসকলৰ মাজত স্বাস্থ্য, শিক্ষা, বিশুদ্ধ খোৱাপানী, অনাময়, পৰিয়াল কল্যাণ, স্বাস্থ্যৰ যতন, শিশুৰ যতন আদি সেৱা উপলব্ধ কৰোৱাই মহিলা আৰু শিশুৰ জীৱনধাৰণৰ সকলো দিশক উন্নত কৰি তুলিব বিচৰা হৈছিল।

উন্নয়নৰ ক্ষেত্ৰত মহিলাক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বিবেচনা কৰি অৰ্থনৈতিক সৱলীকৰণক

বিশেষ গুৰুত্ব দি গ্ৰহণ কৰা গ্ৰাম্য মহিলা আৰু শিশু উন্নয়ন আঁচনিয়ে এই সকলোবোৰ দিশত সেৱা আগবঢ়ায়। কেৱল গ্ৰামাঞ্চলৰ দৰিদ্ৰ মহিলাসকলৰ উপাৰ্জন বৃদ্ধি কৰাই নহয় ইয়াৰ দ্বাৰা শৃংখলাৱদ্ধ সংগঠিত সামূহিক গোটৰূপে মহিলাসকলৰ আত্ম নিৰ্ভৰশীলতা বৃদ্ধি কৰিবলৈ ঋণ, কৌশল উন্নীতকৰণ আৰু আন্তঃগাঠনিৰ সহযোগিতাও প্ৰদান কৰা হৈছিল। সংহত গ্ৰামৰ উন্নয়ন আঁচনিৰ সুফল যাতে প্ৰত্যক্ষভাৱে মহিলাসকলে লাভ কৰিব পাৰে তাৰবাবে গ্ৰাম্য মহিলা আৰু শিশু উন্নয়ন আঁচনি (DWCRA) প্ৰৱৰ্তন কৰা হৈছিল। ১৯৯৯ চনৰ এপ্ৰিল মাহৰ পৰা এই আঁচনিক স্বৰ্ণজ্যোতি গ্ৰাম স্বৰোজগাৰ যোজনাৰূপে (SGSY) সংহত গ্ৰাম্য উন্নয়ন আঁচনি (IRDP), আত্ম নিৰ্ভৰশীলতাৰ বাবে গ্ৰামাঞ্চলৰ যুৱক-যুৱতীৰ বিশেষ প্ৰশিক্ষণ (TRYSEM) আদি আঁচনিৰ সৈতে প্ৰৱৰ্তন কৰা হয়।

৯.৮.১ অঞ্চলভিত্তিক সংপৃক্তকৰণ সেৱা (Community Based Convergent Services)

সংহত গ্ৰাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ অধীনত ১৯৯১ চনত অঞ্চলভিত্তিক সংপৃক্তকৰণ সেৱা আৰম্ভ কৰা হৈছিল। ইয়াৰ উদ্দেশ্য আছিল গ্ৰাম সম্প্ৰদায়সমূহৰ মাজত সজাগতাৰ সৃষ্টি কৰি ৰাষ্ট্ৰই তেওঁলোকক প্ৰদান কৰা সামাজিক সেৱাসমূহ দাবী কৰিব পৰাকৈ সক্ষম কৰি তোলা আৰু লগতে সৰ্বাংগীন উন্নয়নৰ বাবে এই সেৱাসমূহৰ প্ৰৱৰ্তন আৰু পৰিচালনাৰ ক্ষেত্ৰত দায়িত্ব গ্ৰহণতো সক্ষম কৰি তোলা। পৰম্পৰাগত পদ্ধতি যেনে দৃশ্যাৱলী, নাটক, লোক সংস্কৃতি, পুতলা নাচ আদিৰ সহায়ত সম্প্ৰদায়সমূহৰ মাজত সজাগতাৰ সৃষ্টি কৰিব বিচৰা হয়। এই আঁচনিৰ জড়িয়তে গ্ৰামাঞ্চলৰ দৰিদ্ৰ মহিলাৰ সংগঠনক শক্তিশালী কৰি তোলাৰ লগতে মহিলাৰ অৰ্থনৈতিক সামাজিক মান উন্নত কৰি তোলাৰ লক্ষ্য গ্ৰহণ কৰা হৈছিল। শতকৰা এশ শতাংশ চৰকাৰী অনুদান অৰ্থাৎ প্ৰতিখন জিলাত ৫ লাখ টকাৰে ৰাজীৱ গান্ধী ৰাষ্ট্ৰীয় খোৱাপানী অভিযান, ৰাষ্ট্ৰীয় সাক্ষৰতা অভিযান, ICDS আঁচনি আদিক তৃণমূল পৰ্যায়ত ২৯৮খন জিলাৰ অঞ্চলভিত্তিক সংপৃক্তকৰণ সেৱাত সংপৃক্ত কৰিব বিচৰা হৈছিল।

৯.৮.২ শিশুৰ যতন কাৰ্যসূচী (Child Care Activities)

১৯৯৫-৯৬ চনত গ্ৰাম্য মহিলা আৰু শিশু উন্নয়ন আঁচনিৰ (DWCRA) অন্তৰ্গত কৰা শিশুৰ যতন কাৰ্যসূচীৰ প্ৰধান উদ্দেশ্যসমূহ আছিল-

- গ্ৰাম্য মহিলা আৰু শিশু উন্নয়ন আঁচনিত (DWCRA) কৰ্মৰত মহিলাৰ শিশুৰ বাবে শিশু গৃহৰ (creche) ব্যৱস্থা কৰা।
- গ্ৰাম্য মহিলা আৰু শিশু উন্নয়ন আঁচনিৰ (DWCRA) নিৰক্ষৰ সদস্য আৰু শিক্ষা জীৱন আধৰুৱাকৈ বিদ্যালয় ত্যাগ কৰা কন্যা শিশুক গুৰুত্ব দি আঁচনিৰ অধীনত সাক্ষৰতা কেন্দ্ৰ স্থাপন কৰা ।

- কন্যা শিশুৰ সৈতে সংঘটিত শৈশৱৰ লিংগভিত্তিক বৈষম্য হ্ৰাস কৰাত বিশেষ গুৰুত্ব প্ৰদান কৰি গ্ৰাম্য মহিলা আৰু শিশু উন্নয়ন আঁচনিৰ (DWCRA) অধীনস্থ শিশুসকলৰ বিশেষকৈ কন্যা শিশুসকলৰ মাজত প্ৰতিষেধক প্ৰদান, পৰিপুষ্টি আদি ব্যৱস্থাৰ আঁসোৱাহ দূৰ কৰা।
- গ্ৰাম্য মহিলা আৰু শিশু উন্নয়ন আঁচনিৰ সদস্যসকলৰ শাৰীৰিকভাৱে বাধাগ্ৰস্ত সন্তানৰ বাবে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা। কন্যা শিশুৰ সৈতে শাৰীৰিক নিৰ্যাতনৰ ঘটনা সংঘটিত হ'লে তাৎক্ষণিকভাৱে আইনী ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰাৰ লগতে উপযুক্ত ক্ষতিপূৰণ প্ৰদান কৰা।
- শিশুৰ যতন কাৰ্যসূচীয়ে ছবছৰ অথবা তাতোকৈ কম বয়সৰ শিশুক সামৰি লৈছে। প্ৰতিটো জিলা গ্ৰাম্য উন্নয়ন সংস্থাই (DRDA) শিশুৰ যতন কাৰ্যসূচী প্ৰৱৰ্তনৰ বাবে মুঠ ডেৰ লাখ টকা (কেন্দ্ৰীয় পূঁজিৰ পৰা একলাখ আৰু ৰাজ্যপূঁজিৰ পৰা পঞ্চাশ হাজাৰ টকা) লাভ কৰিব।

৯.৮.৩ ৰাষ্ট্ৰীয় গ্ৰামীণ স্বাস্থ্য অভিযান, ২০০৫-২০১২ (National Rural Health Mission)

অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক উন্নয়ন প্ৰক্ৰিয়াৰ লগতে জীৱনশৈলীৰ মান উন্নত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰধানকৈ গ্ৰাম্য এলেকাত স্বাস্থ্যৰ গুৰুত্ব উপলব্ধি কৰি ভাৰত চৰকাৰে ৰাষ্ট্ৰীয় গ্ৰামীণ স্বাস্থ্য অভিযান প্ৰৱৰ্তন কৰাৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰে। এই আঁচনিৰ উদ্দেশ্য আছিল স্বাস্থ্য সেৱা প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰত উপযুক্ত কাৰ্যকৰী পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰা। নিৰ্ধাৰিত সাতবছৰৰ সময়সীমাৰ (২০০৫-২০১২) ভিতৰত গ্ৰাম্য এলেকাত দ্ৰুত স্বাস্থ্য সেৱা প্ৰদান কৰাৰ লগতে ব্যক্তিসকলৰ স্বাস্থ্যৰ অৱস্থা উন্নত কৰিবৰ বাবে এই আঁচনি প্ৰৱৰ্তন কৰা হৈছিল।

এই অভিযানে এক সামগ্ৰিক দৃষ্টিভংগীৰে স্বাস্থ্যৰ সৈতে উন্নত স্বাস্থ্যসেৱাৰ বিভিন্ন কাৰক যেনে পৰিপুষ্টি, অনাময়, পৰিচ্ছন্নতা আৰু বিশুদ্ধ খোৱাপানী আদিৰ সম্পৰ্ক স্থাপন কৰিছিল। ইয়াৰ লগতে স্বাস্থ্যৰ যতনৰ বাবে ভাৰতীয় ঔষধ ব্যৱস্থাক মূল সূঁতিলৈ অনাৰ লক্ষ্য গ্ৰহণ কৰিছিল। এই আঁচনিৰ কৰ্মপৰিকল্পনাৰ অন্তৰ্গত বিষয়সমূহ হৈছে, স্বাস্থ্যক্ষেত্ৰত ৰাজহুৱা ব্যয় বৃদ্ধি কৰা, স্বাস্থ্যৰ আন্তঃগাঠনিৰ ক্ষেত্ৰত আঞ্চলিক বৈষম্য দূৰ কৰা, সাহাৰ্য বৃদ্ধি কৰা, সাংগঠনিক সংৰচনাৰ সংহতিকৰণ, স্বাস্থসেৱাৰ কৰ্মীৰ সংখ্যা বৃদ্ধি, স্বাস্থ্য কাৰ্যসূচীৰ বিকেন্দ্ৰিকৰণ আৰু জিলাভিত্তিত ইয়াক গ্ৰহণ কৰা, সম্প্ৰদায়সমূহৰ অংশগ্ৰহণ, জিলা স্বাস্থ্যসেৱালৈ পৰিচালনা আৰু বিত্তীয় সদস্য প্ৰেৰণ আৰু দেশৰ প্ৰতিটো ব্লকত ভাৰতীয় ৰাজহুৱা স্বাস্থ্য মান অনুসৰি সম্প্ৰদায়ত্তিক স্বাস্থ্যকেন্দ্ৰক পূৰ্ণাংগ চিকিৎসালয়লৈ উন্নীত কৰা। ৰাষ্ট্ৰীয় গ্ৰামীণ স্বাস্থ্য অভিযানত সৰ্বাধিক গুৰুত্ব দিয়া ওঠৰখন ৰাজ্য হৈছেঃ বিহাৰ, মধ্যপ্ৰদেশ, ৰাজস্থান, উত্তৰ প্ৰদেশ,

ঝাৰখণ্ড, ছট্টিশগঢ়, উত্তৰাখণ্ড, উৰিষ্যা, হিমাচল প্ৰদেশ, ৰাজস্থান, জম্মু আৰু কাশ্মীৰ, মণিপুৰ, মেঘালয়, নাগালেণ্ড, অসম, অৰুণাচল প্ৰদেশ, ছিক্কিম আৰু মিজোৰাম।

- **প্ৰধান লক্ষ্যঃ**
  - ৰাষ্ট্ৰীয় গ্ৰামীণ স্বাস্থ্য অভিযানৰ মূল লক্ষ্য হৈছে বিশেষকৈ গ্ৰামাঞ্চলত বসবাস কৰা লোক, দৰিদ্ৰ, মহিলা আৰু শিশুক প্ৰাধান্য দি জনসাধাৰণৰ বাবে মানবিশিষ্ট স্বাস্থ্যসেৱা উপলব্ধ কৰোৱা। নৱজাতকৰ মৃত্যুহাৰ আৰু প্ৰসৱকালীন মৃত্যুহাৰ হ্ৰাস কৰাও এই আঁচনিৰ অন্যতম লক্ষ্য।
  - মহিলাৰ স্বাস্থ্য, শিশুৰ স্বাস্থ্য, পানী, পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতা, প্ৰতিষেধক আৰু পৰিপুষ্টি আদি স্বাস্থ্যক্ষেত্ৰৰ বিভিন্ন সেৱাক সাৰ্বজনীন ৰূপত উপলব্ধ কৰোৱা।
  - সংক্ৰামক আৰু অসংক্ৰামক দুয়োধৰণৰ ৰোগৰ লগতে স্থানীয়ভাৱে সোঁচৰা ৰোগ নিয়ন্ত্ৰণ আৰু নিৰ্মূল কৰা।
  - সংহত প্ৰাথমিক স্বাস্থ্যসেৱাৰ ব্যাপকহাৰত প্ৰসাৰ ঘটোৱা।
  - জনসংখ্যা নিয়ন্ত্ৰণ, লিংগ আৰু জনসংখ্যাৰ ভাৰসাম্য ৰক্ষা কৰা।
  - গ্ৰাম্য জনসাধাৰণক স্বাস্থ্যসম্মত জীৱনশৈলীৰ প্ৰতি উৎসাহী কৰি তোলা।
  - ৰাষ্ট্ৰীয়, ৰাজ্যিক, ব্লক আৰু জিলা পৰ্যায়ত স্বাস্থ্য আৰু পৰিয়াল কল্যাণ আঁচনিসমূহৰ সংহতিকৰণ।
  - প্ৰতিখন গাঁও অথবা বৃহৎ বসতিস্থানত সমূহীয়া আৰু ৰাজহুৱা স্বাস্থ্যক্ষেত্ৰৰ মাজত সংযোগকাৰীৰূপে পঞ্চায়তৰ দ্বাৰা নিযুক্তিপ্ৰাপ্ত আৰু পঞ্চায়তৰ ওচৰত দায়বদ্ধ এগৰাকী মহিলা সামাজিক স্বীকৃত স্বাস্থ্যকৰ্মী (ASHA) থাকিব। এই 'আশা' কৰ্মীগৰাকীয়ে স্বেচ্ছাসেৱীৰূপে স্বাস্থ্যক্ষেত্ৰত দায়িত্ব পালন কৰে। সাৰ্বজনীন প্ৰতিষেধক ব্যৱস্থা, প্ৰজনন আৰু শিশুস্বাস্থ্য ক্ষেত্ৰত পৰামৰ্শকাৰী তথা সহকাৰী সেৱা, ঘৰে ঘৰে শৌচাগাৰ নিৰ্মাণ আৰু অন্যান্য স্বাস্থ্যসেৱাৰ কাৰ্যসূচীৰ প্ৰসাৰৰ ক্ষেত্ৰত নিজৰ প্ৰদৰ্শনৰ ভিত্তিত অনুদান লাভ কৰে। পঞ্চায়তৰ গ্ৰাম্য স্বাস্থ্য কমিটিৰ নেতৃত্বত 'আশা' কৰ্মীগৰাকীয়ে অংগনবাদী কৰ্মী, এ এন এম আৰু অন্য বিভাগৰ কাৰ্যকৰ্তা, আত্মসহায়ক গোটৰ সদস্যৰ সহযোগিতাত গ্ৰাম্য স্বাস্থ্য আঁচনিৰ প্ৰস্তুতকৰণ আৰু প্ৰৱৰ্তনৰ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰে।
  - সাধাৰণ ৰোগসমূহৰ বাবে ঔষধৰ টোপোলাসহ গাঁও পৰ্যায়ত প্ৰশিক্ষণপ্ৰাপ্ত অঞ্চলভিত্তিক কৰ্মীৰ উপস্থিতি। ৰাজহুৱা স্বাস্থ্যকেন্দ্ৰ আৰু সমূহীয়া স্বাস্থ্যকেন্দ্ৰত চিকিৎসকৰ উপস্থিতিৰ নিশ্চয়তা, ঔষধ মজুতকৰণ সহ উন্নত চিকিৎসালয় সেৱা উপলব্ধ কৰা। উন্নত চিকিৎসাসেৱাৰ বাবে অন্য চিকিৎসাকেন্দ্ৰলৈ স্থানান্তৰৰ সুব্যৱস্থা আৰু দৰিদ্ৰ সীমাৰেখাৰ তলৰ লোকৰ

বাবে 'জননী সুৰক্ষা যোজনা'ৰ অধীনত উন্নত চিকিৎসাৰ বাবে সাহায্য প্রদান কৰা।

- অংগনবাদী পর্যায়ত এটা নির্দিষ্ট দিনত স্বাস্থ্যদিৱস উদযাপন কৰা। এই দিৱসত প্রতিষেধক, জন্মৰ পূর্বৰ আৰু পৰৱর্তী সময়ৰ স্বাস্থ্যপৰীক্ষাৰ লগতে মাতৃ তথা শিশুৰ পৰিপুষ্টি সম্পর্কীয় আৰু অন্যান্য স্বাস্থ্যসেৱা প্রদান কৰা।

পৰিকল্পিত উন্নয়নৰ ষাঠী বছৰৰ পিছতো স্বাস্থ্যসেৱা ক্ষেত্রত ভাৰত এতিয়াও বহু পিছ পৰি আছে। বিশ্বৰ শতকৰা ষোল্ল শতাংশ লোকৰ জনসংখ্যাৰ দেশ ভাৰতত প্রসূতি আৰু নৱজাতকৰ মৃত্যুৰ হাৰ বিশ্বৰ শতকৰা ত্রিশ শতাংশ। ভাৰতত প্রসূতিৰ মৃত্যুৰ হাৰ যথেষ্ট অধিক। উন্নত দেশসমূহত জন্মৰ সময়ত প্রতিজন ব্যক্তিৰ সম্ভাৱিত গড় আয়ুস ৭৯ বছৰ ইয়াৰ বিপৰীতে ভাৰতত জন্মৰ সময়ত এজন ব্যক্তিৰ সম্ভাৱিত গড় আয়ুস মাত্র ৬৪ বছৰ। ভাৰতত অর্ধেকসংখ্যকতকৈও অধিক মহিলা ৰক্তহীনতাৰ সমস্যাত ভোগে যাৰ বাবে তেওঁলোক উচ্চহাৰত ৰোগত আক্রান্ত হয়। ভাৰতত তিনি বছৰৰ অধীন শিশুসকলৰ প্রায় অর্ধেকসংখ্যকেই ভিন্ন পর্যায়ৰ অপুষ্টিত আক্রান্ত হয়। এই অৱস্থা উপ-চাহাৰীয় দেশসমূহতকৈও নিকৃষ্ট। অর্থাৎ বুজা যায় যে প্রায় অর্ধেকসংখ্যক ভাৰতীয় শিশু বৃদ্ধিহীনতা, মানসিক প্রতিবন্ধকতা আৰু সংক্রামক ৰোগ আদি স্বাস্থ্যজনিত সমস্যাত আক্রান্ত হোৱাৰ আশংকা থাকে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১৪ঃ চমুকৈ উত্তৰ দিয়ক।

ক) কোন চনত গ্রাম্য সমাজত মহিলা আৰু শিশুৰ উন্নয়ন (DWCRA) আঁচনি প্রৱর্তন কৰা হৈছিল?

.....

খ) গ্রাম্য সমাজত মহিলা আৰু শিশুৰ উন্নয়ন (DWCRA) আঁচনিৰ প্রধান লক্ষ্য কি আছিল?

.....

গ) ৰাষ্ট্রীয় গ্রামীণ স্বাস্থ্য অভিযান প্রৱর্তন কৰাৰ উদ্দেশ্য কি?

.....

প্রশ্ন নং ১৫ঃ গ্রাম্য সমাজত মহিলা আৰু শিশুৰ উন্নয়ন (DWCRA) আঁচনিৰ প্রধান বিষয়সমূহ কি কি আছিল?

.....

.....

প্রশ্ন নং ১৬ঃ ৰাষ্ট্রীয় গ্রামীণ স্বাস্থ্য অভিযানে সামৰি লোৱা ৰাজ্যকেইখনৰ নাম তালিকাভুক্ত কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন নং ১৭ঃ অর্থ বহলাই লিখক —

ক) NRHM খ) NHS

গ) CBCS ঘ) JSY

ঙ) DWRCA চ) PPP

ছ) ASHA

৯.৯ গ্রাম্য উন্নয়নত স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠন আৰু ৰাইজৰ অংশগ্রহণ (VOLUNTARY ORGANISATIONS AND PEOPLE'S PARTICIPATION IN RURAL DEVELOPMENT)

এখন সমাজৰ সামগ্রিকভাৱে অর্থনৈতিক, সামাজিক, ৰাজনৈতিক আৰু প্রশাসনীয় সকলো দিশ সামৰি উর্ধগামী উন্নয়নক সূচোৱা গ্রাম্য উন্নয়ন হৈছে এক গতিশীল প্রক্রিয়া। ইয়াৰ মূল লক্ষ্য হৈছে উন্নয়নৰ সুফলৰ গ্রাম্য সমাজৰ অতি দৰিদ্র পৰিয়ালসমূহৰ মাজলৈ প্রসাৰ ঘটোৱা। উল্লেখযোগ্য যে কোনো এখন গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ সফলতা-বিফলতা আনকি এই আঁচনি বর্তি থকা-নথকা নির্ভৰ কৰে ইয়াৰ পৰিচালনাৰ ওপৰত। এনেধৰণৰ আঁচনিক উপযুক্তভাৱে পৰিচালনা নকৰিলে উন্নয়নৰ পথ ৰুদ্ধ হৈ পৰিব। তাৎপর্যপূর্ণ যে এইক্ষেত্রত ৰাইজৰ অংশগ্রহণ আৰু উপযুক্ত সজাগতাইহে তৃণমূল পর্যায়ত উন্নয়ন সাধন কৰিব পাৰে।

৯.৯.১ গ্রাম্য এলেকাত স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠন (Voluntary Organisation in Rural Areas)

স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠন অথবা বেচৰকাৰী স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনসমূহে গ্রাম্য উন্নয়নত অতি গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। এই সংগঠনসমূহে গ্রাম্য জনসাধাৰণক উন্নয়নমূলক আঁচনিৰ পৰিকল্পনা অথবা প্রৱর্তনৰ ক্ষেত্রত উৎসাহ যোগাব পাৰে। গাঁৱৰ অধিকসংখ্যক লোক অশিক্ষিত হোৱাৰ বাবে তেওঁলোকে গাঁও পর্যায়ত প্রৱর্তন কৰা বিভিন্ন চৰকাৰী আঁচনিৰ সুফল উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰে। এইক্ষেত্রত স্বেচ্ছাসেৱী অথবা বেচৰকাৰী স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনসমূহে তেওঁলোকক সজাগতামূলক শিবিৰ আৰু উপযুক্ত প্রশিক্ষণ ব্যৱস্থাৰে চৰকাৰী আঁচনিত অংশ ল'বলৈ অনুপ্রাণিত কৰি তুলিব পাৰে।

বর্তমান দেশত গ্রাম্য উন্নয়ন প্রকল্প সফলভাৱে প্রৱর্তন আৰু পৰিচালনা কৰিব

পৰাকৈ প্ৰয়োজনীয় আন্তঃগাঠনি সম্পন্ন যথেষ্টসংখ্যক স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠন আছে। ৰাষ্ট্ৰীয় স্তৰত গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ বাবে স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ প্ৰসাৰ ঘটাবলৈ দায়িত্বত থকা মূল সংস্থাটোৰ নাম হৈছে 'ৰাইজৰ কৰ্ম আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়ন প্ৰযুক্তিৰ অগ্ৰগতি পৰিষদ' (CAPART, The Council for Advancement of People's Action And Rural Development Technology)। চছাইটিৰ সামাজিক পঞ্জীকৰণ আইনৰ (Societies Registration Act) অধীনত ১৯৮৬ চনৰ এক ছেপ্টেম্বৰত এই আঁচনিৰ পঞ্জীকৰণ কৰা হৈছিল। ইয়াৰ মুখ্য কাৰ্যালয় অৱস্থিত নতুন দিল্লীত। গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ বাবে স্বেচ্ছাসেৱী কাৰ্যক উৎসাহ, প্ৰসাৰতা প্ৰদান আৰু সহযোগিতা আগবঢ়োৱাই পৰিষদৰ মূল লক্ষ্য।

উন্নয়নৰ বাবে বৰ্তমান অধিক উদ্যমেৰে বেচৰকাৰী স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনসমূহ আগবাঢি অহা দেখা যায়। পূঁজি যোগান ধৰা সংস্থাসমূহৰ সহযোগিতাৰ বাবে ডাঙৰ-সৰু সকলোধৰণৰ বেচৰকাৰী স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনে কাম কৰি যোৱাৰ অনুপ্ৰেৰণা লাভ কৰিছে। ইয়াৰ দ্বাৰা পূঁজি যোগান ধৰা সংস্থাসমূহেও পূৰ্বৰ তুলনাত অধিক সক্ৰিয় ভূমিকা গ্ৰহণ কৰাটো প্ৰয়োজনীয় হৈ পৰিছে। এনেধৰণৰ গৰিষ্ঠসংখ্যক সংস্থাই এতিয়া 'সম্পদৰ কেন্দ্ৰ'ৰ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰি আঁচনিসমূহ পৰিকল্পনা আৰু প্ৰৱৰ্তনৰ লগতে বেচৰকাৰী স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ সক্ৰিয়তা বৃদ্ধিত অৰিহণা যোগায়। উচ্চ স্তৰত উন্নয়ন অনাৰ ক্ষেত্ৰত বেচৰকাৰী স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ যোগ্যতাই ইতিমধ্যে স্বীকৃতি লাভ কৰিছে।

৯.৯.২ গ্ৰাম্য উন্নয়নত ৰাইজৰ অংশগ্ৰহণ (People's Participation in Rural Development)

গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ যিকোনো ক্ষেত্ৰত আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশটোৱে হৈছে 'ৰাইজ', যাৰ বাবে আঁচনিসমূহ প্ৰৱৰ্তন কৰা হয়। সেইবাবে গ্ৰাম্য জনসাধাৰণৰ সক্ৰিয় আৰু সৰ্বব্যাপী অংশগ্ৰহণ অবিহনে ৰাষ্ট্ৰীয় পৰিসৰত যিকোনো গ্ৰাম্য উন্নয়ন আঁচনিক প্ৰৱৰ্তন কৰাটো সম্ভৱ নহয়। গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ আঁচনিক এনেধৰণে প্ৰণয়ন কৰিব লাগে যাতে এই পদক্ষেপে অধিকসংখ্যক লোকক আঁচনিত অংশগ্ৰহণৰ বাবে উৎসাহ যোগোৱাৰ লগতে আঁচনিৰ সফল প্ৰৱৰ্তনত তেওঁলোকক জড়িত কৰি তোলে।

গ্ৰাম্য উন্নয়ন আঁচনিত অংশগ্ৰহণৰ বাবে ৰাইজক উৎসাহী আৰু নিৰুৎসাহী কৰি তুলিব পৰা কেইবাটাও কাৰক আছে। সেইবাবে আঁচনি প্ৰস্তুতৰ দায়িত্বত থকা সকলে জনসাধাৰণে পৰিকল্পনাত অংশগ্ৰহণ কৰিবৰ বাবে আগ্ৰহী কাৰকসমূহ উলিয়াই বিশেষ কিছুমান কৌশল উদ্ভাৱন কৰিব লাগে। বিগত সময়ত পৰিকল্পনা প্ৰস্তুতকৰণ আৰু প্ৰৱৰ্তনত ৰাইজক অংশগ্ৰহণ কৰোৱাৰ বাবে ভাৰতে গ্ৰহণ কৰা প্ৰচেষ্টাক পৰ্যালোচনা কৰিলে দেখা পোৱা যায় যে পৰিকল্পনাৰ বিকেন্দ্ৰীকৰণ আৰু প্ৰশাসনীয় পদক্ষেপৰ

ক্ষেত্রত জনসম্পর্কৰক্ষী সংস্থাসমূহে আশা কৰা মতে ফলাফল প্রদর্শন কৰিব পৰা নাই। ১৯৯২ চনত সংবিধানৰ ৭৩ সংখ্যক সংশোধনীৰ পিছত গ্রাম্য উন্নয়ন কার্যসূচীৰ পৰিকল্পনা আৰু প্ৰৱর্তনৰ ক্ষেত্রত ৰাইজৰ অংশগ্রহণ পূর্বতকৈ বৃদ্ধি হোৱাৰ আশা কৰা হৈছিল। কিন্তু বর্তমান সময়লৈকে দেখা যায় যে এই দৃশ্যপটৰ চকুত লগাকৈ পৰিৱর্তন হোৱা নাই। এতিয়া উন্নয়নৰ আঁচনিসমূহত বহুসংখ্যক লোক অংশগ্রহণৰ পৰা বিৰত আছে, ইয়াৰ কাৰণ এনেদৰে তুলি ধৰিব পাৰি-

- গ্রাম্য এলেকাত বসবাস কৰা লোকসকল সাধাৰণতে অশিক্ষিত অথবা অর্ধশিক্ষিত হয় বাবে তেওঁলোকে নিজৰ অংশগ্রহণৰ গুৰুত্ব উপলব্ধি নকৰে।
- প্রেৰণাৰ অভাৱো তেওঁলোকৰ সক্রিয় অংশগ্রহণৰ ক্ষেত্রত প্রতিবন্ধক হৈ দেখা দিয়ে।
- ৰাইজৰ বাবে গ্রহণ কৰা বিভিন্ন আঁচনি সন্দর্ভত অজ্ঞতাৰ বাবেও তেওঁলোকে আঁচনিসমূহত সক্রিয় অংশগ্রহণ কৰিবলৈ সক্ষম নহয়।
- সজাগতাৰ অভাৱৰ মাজতে এই কার্যসূচীসমূহ প্ৰৱর্তন কৰা হয়। অর্থাৎ নির্দিষ্ট কর্তৃপক্ষৰ পৰা ৰাইজৰ মাজলৈ তথ্য অতি কম পৰিমাণে সৰবৰাহ হয়।
- সাধাৰণতে সিদ্ধান্ত লোৱাৰ ক্ষেত্রত মহিলাসকলক আঁতৰাই ৰখা হয় বাবে তেওঁলোকৰ অংশগ্রহণৰ হাৰ নিম্নমানৰ হোৱা দেখা যায়।

অর্থাৎ 'গ্রাম্য উন্নয়ন' সংজ্ঞাৰ দ্বাৰা গ্রাম্য লোকসকলৰ জীৱনশৈলী উন্নত কৰাৰ লক্ষ্যৰে গ্রহণ কৰা সামগ্রিক উন্নয়নৰ ধাৰণাক বুজোৱা হয়। এই প্রসংগত ইয়াক এক সামগ্রিক আৰু বহুমাত্রিক ধাৰণা বুলি ক'ব পৰা যায় আৰু এই ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা গ্রাম্য এলেকাত কৃষিক্ষেত্র আৰু ইয়াৰ সৈতে সম্পর্কিত কার্যাৱলী, গ্রাম্য আৰু কুটিৰ উদ্যোগ, হস্তশিল্প, আর্থ-সামাজিক আন্তঃগাঠনি, সমূহীয়া সেৱা আৰু সুবিধাৰ লগতে সর্বোপৰি মানৱ সম্পদ উন্নয়নত গুৰুত্ব দিয়া হয়। গ্রাম্য উন্নয়নক এটা প্রক্রিয়া, এটা পৰিঘটনা, এটা কৌশল আৰু এক বিষয় ৰূপে ব্যাখ্যা কৰিব পৰা যায়। *প্রক্রিয়াৰূপে*ইয়ে নির্ধাৰিত লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈব্যক্তি, সম্প্রদায় আৰু ৰাষ্ট্রৰ কর্মব্যস্ততাক বুজায়। *পৰিঘটনাৰূপে* গ্রাম্য উন্নয়ন হৈছে বিভিন্ন অর্থনৈতিক, আর্থ-সামাজিক, সংস্থাগত, প্রযুক্তিগত আদি কাৰণৰ সহঅৱস্থানৰ অন্তিম ফলাফল। *কৌশলৰূপে* গ্রামাঞ্চলৰ দৰিদ্র ৰাইজৰ অর্থনৈতিক, সামাজিক উন্নতি সাধন কৰাৰ উদ্দেশ্যে গ্রাম্য উন্নয়নক গ্রহণ কৰা হয়। *বিষয় ৰূপে*গ্রাম্য উন্নয়নৰ প্রকৃতি আন্তঃবিষয়মূলক আৰু ইয়াত কৃষি, সামজিক, ব্যৱহাৰিক, অভিযান্ত্রিক আৰু পৰিচালনা বিজ্ঞান আদি সকলো বিষয় জড়িত হৈ আছে। গ্রাম্য উন্নয়নৰ সৈতে সম্পর্কিত কেতবোৰ লক্ষ্য হৈছে-

- জনমূৰি আয় বৃদ্ধি কৰা (অর্থনৈতিক বিকাশ)।
- আয় ব্যৱস্থাৰ বিতৰণৰ ক্ষেত্রত উন্নতি (সমতা)।
- সম্পদ, শিক্ষা, স্বাস্থ্যসেৱা, নিয়োগৰ সুবিধা আৰু ন্যায়ৰ ক্ষেত্রত সমান অধিকাৰ।

গতিকে ইয়াৰ পৰা ক'ব পৰা যায় যে তৃণমূল পর্যায়ৰ পৰা উন্নয়নৰ নির্ধাৰিত লক্ষ্য হৈছে ৰাষ্ট্রীয় সমৃদ্ধি। সেইবাবে উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত এক সংহত দৃষ্টিভংগী গ্রহণ কৰাটো বিশেষকৈ গ্রাম্য জনসাধাৰণৰ ক্ষেত্রত অতি প্রয়োজনীয়। ইয়াৰ বাবে গ্রাম্য উন্নয়নৰ বাবে গ্রহণ কৰা যিকোনো চৰকাৰী আঁচনিৰ সফলতাৰ বাবে স্থানীয় ৰাইজৰ সক্রিয় অংশগ্রহণ অতি জৰুৰী। উন্নয়নমূলক আঁচনিত সাধাৰণ ৰাইজৰ অংশগ্রহণ বৃদ্ধি কৰ্ত্বিলৈ চৰকাৰে গ্রাম্য জনসাধাৰাণৰ মাজত সজাগতা আনিব পৰা বিশেষ ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিবই লাগিব। পর্যাপ্ত সজাগতা আৰু সামাজিক সচেতনতাৰ অবিহনে ৰাইজে তেওঁলোকৰ বাবে গ্রহণ কৰা বিভিন্ন আঁচনিৰ গুৰুত্ব সম্পূর্ণৰূপে উপলব্ধি কৰাত ব্যর্থ হ'ব। এনেদৰে উন্নয়নৰ এক উর্ধগামী দৃষ্টিভংগী থকাটো প্রয়োজনীয় যাৰ জড়িয়তে ৰাইজে উন্নয়নৰ প্রক্রিয়াত সক্রিয় অংশগ্রহণ কৰিব পাৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১৮ঃ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ লিখক।

ক) কৌশলৰূপে গ্রাম্য উন্নয়নে গ্রাম্য জনসাধাৰণৰ জীৱনশৈলীৰ মান আৰু স্থানৰ উন্নতি সাধন কৰাকে বুজায়।

খ) জনসাধাৰণৰ অংশগ্রহণ অবিহনে গ্রাম্য উন্নয়নৰ আঁচনি সফলভাৱে প্ৰৰ্তন কৰিব পৰা যায়।

প্রশ্ন নং ১৯ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰাঃ

ক) যিকোনো .....ৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ দিশটো হৈছে ..... যাৰ বাবে আঁচনি গ্রহণ কৰা হৈছে।

খ) ..... প্রসাৰৰ বাবে দায়িত্ব গ্রহণ কৰা মূল সংস্থা হৈছে .....।

গ) ..... য়ে গ্রাম্য উন্নয়নত অতি গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে।

চিন্তা চর্চা কৰক

১) চৰকাৰে অসমত প্ৰৰ্তন কৰা গুৰুত্বপূর্ণ গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিসমূহৰ ওপৰত এটা টোকা লিখক।

.....

.....

২) অসমত ৰাষ্ট্রীয় গ্রামীণ স্বাস্থ্য অভিযানৰ সফলতা-বিফলতা মূল্যায়ন কৰক।

.....

.....

৩) দৰিদ্রতা আৰু নিবনুৱা সমস্যা উভয়ে উভয়ৰ কাৰণ আৰু ফলাফল উদাহৰণসহ ব্যাখ্যা কৰক।

.....

.....

৯.১০ অধ্যয়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

এই অধ্যায়টোত আমি নিম্নলিখিত বিষয় সমূহ আলোচনা কৰিলো ঃ

- ‘গ্রাম্য উন্নয়ন’ সংজ্ঞাৰ দ্বাৰা দৰিদ্র গাওঁবাসীৰ জীৱনৰ মানৰ সামগ্রিক উন্নয়নকে বুজোৱা হয়।
- গ্রাম্য উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত দৰিদ্রতা নির্মূলকৰণকে সর্বাধিক গুৰুত্ব প্রদান কৰা হয়। অতীতৰে পৰা দৰিদ্রতা আৰু নিবনুৱা সমস্যাই দেশক ভাৰাক্রান্ত কৰি ৰাখিছে। উন্নয়নমূলক পৰিকল্পনাৰ আৰম্ভনিৰ পৰা এই দুই সমস্যাক নির্মূল কৰাটোৱে হৈছে দেশৰ অন্যতম প্রধান লক্ষ্য। সেই অনুসৰি সময়ে সময়ে ভাৰত চৰকাৰে দৰিদ্রতা আৰু নিবনুৱা সমস্যা দূৰীকৰণৰ বাবে বিভিন্ন আঁচনি গ্রহণ কৰিছে।
- গ্রাম্য উন্নয়নৰ আঁচনিসমূহৰ দ্বাৰা ৰাইজৰ কর্মস্থান আৰু বসতিস্থানৰ অৱস্থা উন্নত কৰাত গুৰুত্ব প্রদান কৰা হয়। ৰাইজে কি বিচাৰে তাৰ আধাৰত নির্ভৰ কৰি আঁচনিসমূহৰ লক্ষ্য নির্ধাৰণ কৰা হয়। আনহাতে আকাংক্ষিত পৰিৱর্তন অনাৰ ক্ষেত্রত চৰকাৰে কি ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিব পাৰে বুলি ৰাইজে ধাৰণা কৰে তাৰ ভিত্তিত এইক্ষেত্রত উন্নয়নৰ ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰা হয়।
- আন্তঃগাঠনি উন্নয়নৰ বাবে গ্রহণ কৰা এক অন্যতম আঁচনি হৈছে ন্যূনতম প্রয়োজনীয়তাৰ আঁচনি।
- সমাজ উন্নয়ন আঁচনি আছিল সমতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৃষি আৰু গ্রাম্য উন্নয়নৰ বাবে গ্রহণ কৰা দেশৰ সর্ববৃহৎ পৰিসৰৰ, সু-পৰিকল্পিত আৰু সংগঠিত পদক্ষেপ। সমাজ উন্নয়ন আঁচনিৰ মূল উদ্দেশ্য আছিল গ্রাম্য সমাজৰ বস্তুগত সম্পদ আৰু মানৱ সম্পদৰ সামগ্রিক উন্নয়ন সাধন কৰি স্থানীয় নেতৃত্ব আৰু স্বশাসনমূলক সংস্থাৰ বিকাশ ঘটোৱা যাতে গ্রামাঞ্চলবাসীৰ জীৱনৰ মান উন্নত হয়। ইয়ে কৃষি আৰু গ্রাম্য উন্নয়নমূলক আঁচনিৰ বাবে ভেঁটি স্থাপন কৰে।
- সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনি হৈছে আত্ম নিয়োজনৰ ক্ষেত্রত গ্রহণ কৰা আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ পদক্ষেপ। বর্তমান সময়ত সমগ্র দেশতে প্রচলিত এই আঁচনিয়ে হৈছে একমাত্র বৃহৎ দৰিদ্রতা দূৰীকৰণৰ আঁচনি। এই আঁচনি হৈছে দেশত দৰিদ্রতা নির্মূলকৰণৰ বাবে অঞ্চলভিত্তিক উন্নয়নমূলক ব্লকত বর্তমানেও প্রচলিত একমাত্র বৃহৎ আঁচনি।

- ভাৰত চৰকাৰে জনজাতীয় এলেকাৰ উন্নয়ন সাধন কৰি বৃহৎ সমাজৰ সৈতে জনজাতীয় লোকসকলৰ সংস্পৰ্শলৈ আনিবলৈ বহুকেইখন আঁচনি গ্ৰহণ কৰিছে।

৯.১১ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ-

1) Ahlawat, S.R.(ed.).(2008). *Economic Reforms and Social Transformation*. Jaipur : Rawat Publications.

2) Deogaonkar, S.G. (1994). *Tribal Administration and Development (With Ethnographic Profiles of Selected Tribes)*. New Delhi:Concept Publishing Company.

3) Mohanty, Manoranjan (ed.) (2010). *India:Social Development Report 2010:The Land Question and the Marginalized*.Council for Social Development.New Delhi:Oxford Publishing House.

4) Samanta, R.K(ed.), (1991). *Rural Development in North-East India: Perspectives, Issues and Experiences*.New Delhi: Uppal Publishing House.

৯.১২ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ আঁচনিখনৰ ব্যৰ্থতাৰ কেতবোৰ কাৰণ আছিল-

১) ৰাইজৰ প্ৰয়োজনীয়তা সন্দৰ্ভত ধাৰণা কৰিছিল প্ৰকল্পৰ বিষয়া বা পৰিকল্পনাৰ সৈতে জড়িত ব্যক্তিসকলে। আঁচনি বাস্তৱায়িত কৰাৰ সমগ্ৰ সময়ছোৱাত ৰাইজৰ প্ৰকৃত প্ৰয়োজনীয়তা চৰকাৰে চিনাক্ত কৰাত ব্যৰ্থ হয়।

২) প্ৰকল্পটো অত্যন্ত আমোলাতান্ত্ৰিক হৈ পৰিছিল। গাঁও পৰ্যায়ৰ উচ্চ পৰ্যায়ৰ পৰা গ্ৰহণ কৰা এই উন্নয়নৰ আঁচনিত তলৰ পৰ্যায় (গাওঁবাসী) কেৱল নীৰৱ গ্ৰহণকৰ্তা আছিল।

৩) সম্প্ৰদায় উন্নয়ন আঁচনি প্ৰৱৰ্তনত দুৰ্নীতিৰ পয়োভৰ ঘটিছিল।

৪) কৃষি উন্নয়নৰ বাবে বৃহৎ পৰিমাণৰ ধন ব্যয় কৰাৰ স্বত্তেও খাদ্য উৎপাদন বৃদ্ধি হোৱা নাছিল।

৫) ক্ষুদ্ৰ আৰু মধ্যমীয়া কৃষকৰ পৰিৱৰ্তে সমাজ উন্নয়ন আঁচনিৰ দ্বাৰা চহকী আৰু বৃহৎ কৃষকসকলহে উপকৃত হৈছিল।

৬) বিভিন্ন উন্নয়নমূলক বিভাগৰ মাজত সু-সম্বনয়ৰ অভাৱ আছিল। সেইবাবে আঁচনি প্ৰৱৰ্তনত আসোঁৱাঁহে দেখা দিছিল।

৭) কেন্দ্ৰত গ্ৰহণ কৰা অনুসৰিয়েই আঁচনিসমূহ সকলো ঠাইত সমভাৱেৰে প্ৰৱৰ্তন কৰা হৈছিল। কিন্তু স্থানীয় পৰ্যায়ত ভিন্নমুখী পৰিস্থিতিত এই আঁচনিসমূহ গ্ৰহণযোগ্য হ'ব পৰা নাছিল।

৯) ব্যক্তিৰ জীৱনশৈলী পৰিৱৰ্তন কৰিবলৈ শুদ্ধ পথ আৰু প্ৰক্ৰিয়া গ্ৰহণ কৰাতকৈ আঁচনিৰ ফলাফলৰ ওপৰত অত্যাধিক গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা হৈছিল।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ সমাজ উন্নয়ন আঁচনিৰ প্ৰধান লক্ষ্য আছিল গ্ৰামাঞ্চলৰ দৰিদ্ৰসকল।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ক) ১৯৫২ চনৰ অক্টোবৰ।

খ) সমাজ উন্নয়ন আঁচনিৰ মূল বিষয়সমূহ আছিল ঃ কৃষি আৰু ইয়াৰ সম্পৰ্কিত বিষয়সমূহ, জলসিঞ্চন, যোগাযোগ, শিক্ষা, স্বাস্থ্য, অতিৰিক্ত নিযুক্তি, বাসগৃহ, সমাজ কল্যাণ আৰু প্ৰশিক্ষণ।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ক) পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাসমূহ।

খ) ভাৰতীয় সংবিধানৰ ২৯ নম্বৰ অনুচ্ছেদ।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ জনজাতীয় উপ-পৰিকল্পনাৰ তাৎক্ষণিক লক্ষ্যসমূহ আছিল-

ক) সকলোধৰণৰ শোষণ ব্যৱস্থাক নিৰ্মূল কৰা।

খ) সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ প্ৰক্ৰিয়া খৰটকীয়া কৰি তোলা।

গ) ৰাইজৰ আভ্যন্তৰীণ শক্তিৰ বিকাশ ঘটোৱা।

ঘ) সাংগঠনিক দক্ষতা বৃদ্ধি কৰা।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ অসম, মেঘালয়, ত্ৰিপুৰা আৰু মিজোৰামৰ জনজাতীয় লোকসকলৰ উন্নয়নৰ বাবে সংবিধানৰ ষষ্ঠ অনুসূচীত বিধান সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে। আনহাতে এই ৰাজ্যকেইখনৰ বাহিৰে দেশৰ অন্য ৰাজ্যৰ অনুসূচিত জনজাতিৰ সন্দৰ্ভত সংবিধানৰ পঞ্চম অনুসূচীত বিধান সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে। সংবিধানৰ ২৪৪ (১) নম্বৰ অনুচ্ছেদৰ অন্তৰ্গত পঞ্চম অনুসূচীত সংবিধানে 'অনুসূচীত এলেকা'ৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছে। ইয়াত কোৱা হৈছে এখন ৰাজ্যপালৰ সৈতে আলোচনামৰ্মে ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে বিশেষ নিৰ্দেশনামাযোগে ৰাজ্যখনৰ নিদিষ্ট এলেকাক অনুসূচীত এলেকা ঘোষণা কৰিব পাৰে। সংবিধানৰ ২৪ ৪ (২) নম্বৰ অনুচ্ছেদৰ অন্তৰ্গত ষষ্ঠ অনুসূচীত উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ জনজাতীয় এলেকা বুলি পৰিগণিত এলেকাৰ কথা সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে আৰু এই এলেকাসমূহত জিলা অথবা আঞ্চলিক স্বায়ত্বশাসিত পৰিষদ গঠন কৰাৰ ব্যৱস্থাকো অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। এই পৰিষদসমূহৰ বিস্তৃত বিধায়িনী, ন্যায়িক আৰু কাৰ্যপালনৰ ক্ষমতা থাকে।

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ক) শুদ্ধ। খ) অশুদ্ধ।

৮ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ সংহত গ্ৰাম্য উন্নয়ন আঁচনি হৈছে আত্ম নিয়োজনৰ ক্ষেত্ৰত গ্ৰহণ কৰা আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ পদক্ষেপ। বৰ্তমান সময়ত সমগ্ৰ দেশতে প্ৰচলিত এই আঁচনিয়ে

হৈছে একমাত্র বৃহৎ দৰিদ্রতা দূৰীকৰণৰ আঁচনি। এই আঁচনিৰ লক্ষ্য গ্রামাঞ্চলৰ দৰিদ্র ৰাইজক আত্ম নিয়োজনৰ সুযোগ আৰু সুবিধা প্রদান কৰি তেওঁলোকক দৰিদ্র সীমাৰেখাৰ ওপৰলৈ অনাৰ ব্যৱস্থা কৰা। সংহত গ্রাম্য উন্নয়নৰ দ্বাৰা গ্রামাঞ্চলৰ দৰিদ্র ৰাইজৰ হকে সম্পদৰ সমবিতৰণ আৰু নিয়োগৰ সুবিধা প্রদান কৰি আয়ৰ ক্ষেত্রত থকা বৈষম্য দূৰ কৰাৰ লক্ষ্য স্থিৰ কৰা হৈছিল।

৯ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ জড়িয়তে দৰিদ্রতা নির্মূলকৰণৰ বাবে উন্নয়নৰ গুৰুত্বপূর্ণ দিশসমূহ যেনে কৃষি, ক্ষুদ্র জলসিঞ্চন, মীন পালন, পশুপালন আৰু পশুচিকিৎসা, উদ্যোগ আৰু সেৱা আৰু অন্যান্য আঞ্চলিক সেৱাসমূহক সাঙুৰি এক সামগ্রিক আৰু সংহত আঁচনি গ্রহণ কৰা হয়।

১০ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ ক) ১৯৭৮-৭৯।

খ) আত্ম নিয়োজনৰ বাবে গ্রাম্য যুৱক-যুৱতীৰ প্রশিক্ষণ (TRYSEM)।

১১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ ন্যূনতম প্রয়োজনীয়তাৰ আঁচনি হৈছে চৰকাৰে দৰিদ্রতা নির্মূলকৰণৰ বাবে গ্রহণ কৰা অন্যতম গুৰুত্বপূর্ণ আঁচনি। গ্রামাঞ্চলত বসবাস কৰা সকলো শ্রেণীৰ লোকৰ বাবে এক মৌলিক মানবিশিষ্ট জীৱনশৈলী নিশ্চিতকৰাই আছিল ইয়াৰ লক্ষ্য। এক নির্দিষ্ট সময়সীমাৰ ভিতৰত এক গ্রহণযোগ্য সামাজিক মান লাভ কৰিব পৰাকৈ কেতবোৰ নির্ধাৰিত সেৱাক সামূহিকৰূপত উপলব্ধ কৰাটোৱে ইয়াৰ প্রধান দিশ।

১২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ ন্যূনতম প্রয়োজনীয়তাৰ অধীনস্থ বিষয়সমূহ হৈছে—

১) প্রাথমিক শিক্ষা।

২) প্রাপ্তবয়স্কৰ শিক্ষা।

৩) গ্রাম্য স্বাস্থ্য।

৪) গ্রাম্য পানী যোগান।

৫) গ্রাম্য পথ।

৬) গ্রাম্য আবাস।

৭) গ্রাম্য বৈদ্যুতিকীকৰণ।

৮) নগৰীয় বস্তি এলেকাৰ পৰিৱেশ উন্নীতকৰণ।

৯) পৰিপুষ্টি।

১০) গ্রাম্য বন্ধন শক্তি।

১১) গ্রাম্য অনাময়।

১২) ৰাজহুৱা বিতৰণ ব্যৱস্থা।

১৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ ক) সম্প্রদায় উন্নয়ন আঁচনিৰ অংশৰূপে গ্রাম্য আবাসগৃহৰ আঁচনিক ১৯৫৭ চনত প্রৱর্তন কৰা হৈছিল।

খ) ৰাষ্ট্রীয় সাধাৰণ ন্যূনতম আঁচনিক (NCMP) গ্রাম্য এলেকাৰ জীৱনশৈলীৰ মান উন্নত কৰিবলৈ গ্রহণ কৰা হৈছিল।

১৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ ক) গ্রাম্য সমাজৰ মহিলা আৰু শিশু উন্নয়ন আঁচনিক ১৯৫৭ চনত প্ৰৱৰ্তন কৰা হৈছিল।

খ) গ্রাম্য সমাজত মহিলা আৰু শিশুৰ উন্নয়ন (DWCRA) আঁচনিৰ প্রধান লক্ষ্য আছিল গ্রামাঞ্চলৰ দৰিদ্র সীমাৰেখাৰ তলৰ মহিলাসকলে আত্ম নিয়োজনৰ মাধ্যমেৰে উপার্জনমুখী বৃত্তি গ্রহণ কৰিব পৰাকৈ তেওঁলোকৰ সৱলীকৰণ কৰা। তেওঁলোকৰ মাজত আত্ম নিয়োজনৰ মাধ্যমতবহনক্ষম উপার্জনমুখী কার্যব্যৱস্থাৰ সৃষ্টি কৰা।

গ) ২০০৫ চনত গ্রামাঞ্চলৰ ৰাইজৰ স্বাস্থ্য সেৱা উন্নত কৰিবলৈ ৰাষ্ট্রীয় গ্রামীণ স্বাস্থ্য অভিযান আৰম্ভ কৰা হৈছিল।

১৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ সংহত গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ অন্য দিশতকৈ ব্যতিক্রম এই আঁচনিত (DWCRA) উপার্জন বৃদ্ধি কৰাৰ লগতে স্বাস্থ্য, শিক্ষা, বিশুদ্ধ খোৱাপানী, অনাময়, পৰিপুষ্টি আৰু বহুকেইটা দিশত গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল। গতিকে কেৱল আর্থিক উন্নয়নৰ লক্ষ্যই নহয় এই আঁচনিৰ জড়িয়তে সামাজিক উন্নয়নো সাধন কৰিব বিচৰা হৈছিল। এই আঁচনিৰ আন এক বৈশিষ্ট হ'ল ইয়াৰ দ্বাৰা সামূহিক কাম কাজত গুৰুত্ব প্রদান কৰা হৈছিল। ধাৰণা কৰা হৈছিল যে অনাগত সময়ত সজাগতা আৰু আত্ম নির্ভৰশীলতাৰ মাধ্যমত গঢ়ি উঠা এক জাগৰণৰ ওপৰতহে আনি মহিলা সৱলীকৰণ নির্ভৰ কৰিব।

১৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ ৰাষ্ট্রীয় গ্রামীণ স্বাস্থ্য অভিযানত সর্বাধিক গুৰুত্ব দিয়া ওঠৰখন ৰাজ্য হৈছেঃ বিহাৰ, মধ্যপ্রদেশ, ৰাজস্থান, উত্তৰ প্রদেশ, ঝাৰখণ্ড, ছট্টিশগঢ়, উত্তৰাখণ্ড, উৰিষ্যা, হিমাচল প্রদেশ, ৰাজস্থান, জম্মু আৰু কাশ্মীৰ, মণিপুৰ, মেঘালয়, নাগালেণ্ড, অসম, অৰুণাচল প্রদেশ, ছিক্কিম আৰু মিজোৰাম।

১৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ ক) NRHM-National Rural Health Mission

খ) NHS-National Health Survey

গ) CBCS-Community Based Convergent Services

ঘ) JSY-Jawahar Rojgar Yojna

ঙ) DWRCA-Development of Women And Children in Rural Area

চ) PPP-Public Private Partnership

ছ) ASHA-Accredited Social Health Activist

১৮ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ ক) শুদ্ধ। (খ) অশুদ্ধ।

১৯ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ ক) যিকোনো গ্রাম্য উন্নয়ন আঁচনিৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ হৈছে জনসাধাৰণ যাৰ বাবে আঁচনি গ্রহণ কৰা হৈছে।

খ) গ্রাম্য উন্নয়নৰ বাবে স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ প্রসাৰ ঘটাবলৈ দায়িত্বত থকা মূল সংস্থাটোৰ নাম হৈছে 'ৰাইজৰ কর্ম আৰু গ্রাম্য উন্নয়ন প্রযুক্তিৰ অগ্রগতি পৰিষদ।'

গ) স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনসমূহে গ্রাম্য উন্নয়নত অতি গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে।

৯.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) সংক্ষিপ্ত প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ১৫০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ চমুটোকা লিখক—

ক) বেচৰকাৰী স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠন/স্বেচ্ছাসেৱী সংস্থা আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়নত ইয়াৰ ভূমিকা।

খ) ভাৰতত ভূমি সংস্কাৰৰ আঁচনি।

গ) দৰিদ্ৰতা।

প্ৰশ্ন ২ঃ সমাজ উন্নয়ন আঁচনিৰ মূল বৈশিষ্ট্যসমূহ তুলি ধৰক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ 'এখন সাম্য সমাজ গঢ়িবৰ বাবে জনজাতীয় এলেকাৰ উন্নয়ন গুৰুত্বপূৰ্ণ'-ব্যাখ্যা কৰা।

খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ বিগত ষাঠী বছৰত ভাৰত চৰকাৰে বিভিন্ন উন্নয়নমূলক আঁচনি আৰু ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা স্বত্তেও ভাৰতৰ গ্ৰাম্য সমাজ তুলনামূলকভাৱে কিয় পিছপৰা আৰু অনুন্নত? এখন ৰচনা লিখক।

প্ৰশ্ন ২ঃ গ্ৰাম্য উন্নয়নত ৰাইজক জড়িত কৰোৱাৰ সুবিধাসমূহ কি কি?

প্ৰশ্ন ৩ঃ জনজাতীয় এলেকাৰ উন্নয়নৰ বাবে সংবিধানত কি কি ব্যৱস্থা অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে?

প্ৰশ্ন ৪ঃ অসমত ৰাষ্ট্ৰীয় গ্ৰামীন স্বাস্থ্য অভিযানৰ প্ৰভাৱ আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১০ ঃ জনজাতীয় বিকাশ

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ উদ্দেশ্য

১০.২ পৰিচয়

১০.৩ ভাৰতবৰ্ষৰ জনজাতীয় লোকসমষ্টি

১০.৩.১ অনুসূচিত জনজাতি আৰু অনুসূচিত জাতি

১০.৪ জনজাতীয় পৰিক্রমা মন্ত্রালয়

১০.৫ অনুসূচিত জনজাতিৰ বিকাশ

১০.৬ জনজাতীয় পৰিক্রমা মন্ত্রালয়ৰ অধীনস্থ বিকাশমূলক আঁচনিসমূহ

১০.৬.১ শৈক্ষিক বিকাশ

১০.৬.২ অর্থনৈতিক সবলীকৰণ

১০.৬.৩ সামাজিক সবলীকৰণ

১০.৬.৪ জনজাতীয় বিকাশত প্রতিবন্ধকসমূহ

১০.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১০.৮ অধিক জানিবলৈ

১০.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১০.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- জনজাতীয় পৰিক্রমা মন্ত্রালয় আৰু ইয়াৰ কার্যক্ষমতাৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- জনজাতীয় লোকসকলৰ শৈক্ষিক বিকাশৰ আঁৰৰ কাৰণসমূহ জানিব পাৰিব
- জনজাতীয় পৰিক্রমা মন্ত্রালয়ে জনজাতিসকলৰ অর্থনৈতিক সবলীকৰণৰ বাবে গ্রহণ কৰা নীতিসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- জনজাতিসকলৰ সুৰক্ষা আৰু বিকাশৰ লগত জড়িত সাংবিধানিক অধিকাৰ, নীতি আৰু আঁচনিসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১০.২ পৰিচয়

বৈজ্ঞানিক আনুবংশিক (ডি.এন.এ.) সাক্ষ্য-প্রমাণে দেখুৱায় যে প্রায় ৭০০০০ বছৰ পূর্বে এচাম আফ্রিকাবাসী লোকৰ ভাৰত, দক্ষিণ-পূব এছিয়া আৰু ইণ্ডোনেছিয়ালৈ প্রব্রজন ঘটিছিল। আন্দামান দ্বীপত বাস কৰা অংগে জনজাতিৰ লোকসকল আফ্রিকাৰ বাহিৰলৈ নিয়া নিগ্রো ডি.এন.এ.

ৰ বাহক বুলি জনা গৈছে। ভিল জনজাতিকেই ভাৰতৰ আদিবাসীসকলৰ ভিতৰত আটাইতকৈ পুৰণি বুলি কোৱা হয়। ভাৰতবৰ্ষৰ জনজাতীয় লোকসকলৰ বহুতেই বাহিৰা মানুহৰ সংস্পৰ্শৰ পৰা দূৰত থাকি বলৈ অন্য ভিতৰুৱা অঞ্চললৈ গুচি গৈছিল আৰু ভাৰতবৰ্ষৰ ক্ষমতাত থকা ব্রিটিছ, মোগল বা ৰজা-মহাৰজাসকলৰ দৃষ্টিগোচৰ হোৱা নাছিল। পৰিবহন আৰু সংযোগ ব্যৱস্থাৰ উন্নয়নৰ লগে লগে জনজাতীয় ভূমিলৈ অজনজাতীয় লোকৰ অনাহূত প্ৰৱেশ ঘটিল।

জনজাতীয় লোকসকলক বিভিন্ন নামেৰে জনা যায়, যেনে, আদিম অধিবাসী, জনজাতি, থলুৱা, আদিবাসী, খিলঞ্জীয়া ইত্যাদি। ভাৰতবৰ্ষত বৰ্ণবাদ আৰম্ভ হোৱাৰ পূৰ্বে মানুহবোৰ বিভিন্ন জনগোষ্ঠীত বিভক্ত আছিল। সেই সময়ত প্ৰতিটো জনগোষ্ঠীয়েই স্বয়ং-সম্পূৰ্ণ, সমগোত্ৰীয় আৰু উচ্চ-নীচৰ প্ৰভেদ নথকা একোটা গোট আছিল। প্ৰতিটো জনগোষ্ঠীৰে নিজৰ সুৰক্ষাৰ বাবে একোজন শীৰ্ষ নেতা বা মুৰব্বী আছিল। ক্ৰমান্নয়ে এই জনগোষ্ঠীয় শীৰ্ষ নেতাবোৰে ৰাজনৈতিক আৰু সামৰিক ক্ষমতা লাভ কৰিলে আৰু শাসক বুলি স্বীকৃত হ'ল। ক্ষমতা বৃদ্ধিৰ এই ক্ৰমাগত পৰিৱৰ্তনে এসময়ত ৰাজতন্ত্ৰৰ উত্থান ঘটালে আৰু ইয়াৰ পাছত গণতন্ত্ৰৰ জন্ম হ'ল।

১০.৩ ভাৰতবৰ্ষৰ জনজাতীয় লোকসমষ্টি

ভাৰতবৰ্ষৰ প্ৰথম প্ৰধানমন্ত্ৰী পণ্ডিত জৱাহৰলাল নেহেৰুৱে এসময়ত লিখিছিল- "তেওঁলোকক (জনজাতীয় লোক) আমাৰ দ্বিতীয় সংস্কৰণ হিচাপে গঢ় দিবলৈ চেষ্টা কৰাটো যুক্তিযুক্ত নহয়। তেওঁলোক এনে ধৰণৰ মানুহ, যি নাচ-গান কৰে আৰু জীৱনটো উপভোগ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে; (আমাৰ দৰে) ষ্টক একচেঞ্জত বহি থকা, ইজনে সিজনলৈ বাক্যবান নিক্ষেপ কৰা আৰু নিজকে তথাকথিত সভ্য বুলি ভবা ধৰণৰ মানুহ তেওঁলোক নহয়।"[১১]

২০১১ চনৰ লোক পিয়লৰ তথ্য অনুসৰি ভাৰতবৰ্ষৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ ৮.৬ শতাংশ লোক জনজাতীয়, যাৰ সংখ্যা প্ৰায় ১০৪ নিযুত। ইয়েই বিশ্বৰ আটাইতকৈ বৃহৎ জনজাতীয় লোক সমষ্টি। ভাৰতবৰ্ষৰ জনজাতীয় লোকসকল প্ৰধানকৈ হিমালয় পাৰ্বত্য অঞ্চলৰ পশ্চিমৰ জম্মু-কাশ্মীৰ, হিমাচল প্ৰদেশ, উত্তৰ প্ৰদেশৰ পৰা আৰম্ভ কৰি উত্তৰ-পূবৰ অসম, মেঘালয়, ত্ৰিপুৰা, অৰুণাচল প্ৰদেশ, মিজোৰাম, মণিপুৰ আৰু নাগালেণ্ডৰলৈকে বিস্তৃতহৈ আছে। ভাৰতবৰ্ষৰ জনজাতীয় লোকসমষ্টিৰ প্ৰায় ৯০ শতাংশ লোকে অৰুণাচল, মেঘালয়, মিজোৰাম আৰু নাগালেণ্ডত বাস কৰে।

মধ্য ভাৰতৰ পাহাৰীয়া অঞ্চলত (মধ্যপ্ৰদেশ, উৰিষ্যা আৰু অন্ধ্ৰপ্ৰদেশৰ কিছু অংশ সামৰি) উত্তৰে নৰ্মদা নৈ আৰু দক্ষিণ পূবে গোদাবৰী নৈয়ে আৱৰি থকা ভূখণ্ডত এক বৃহৎ সংখ্যক জনজাতীয় লোকে বাস কৰে। কৰ্ণাটক, তামিলনাড়ু আৰু কেৰেলাত, পশ্চিম ভাৰতৰ গুজৰাট আৰু ৰাজস্থানত, কেন্দ্ৰীয় শাসিত অঞ্চল লাক্ষাদ্বীপ আৰু আন্দামান-নিকোবৰ দ্বীপপুঞ্জত কিছু সংখ্যক জনজাতীয় লোকে বাস কৰে।

৫৭৩ টা সম্প্ৰদায় অনুসূচিত জনজাতি বুলি চৰকাৰৰ দ্বাৰা স্বীকৃত হৈছে। ১৯৫০ ৰ

দশকত ভাৰতবৰ্ষৰ সকলো জনজাতীয় লোকৰ সুৰক্ষাৰ অৰ্থে নিৰ্দ্ধাৰিত এক নীতি গ্ৰহণ কৰা হয়।

১০.৩.১ অনুসূচিত জনজাতি আৰু অনুসূচিত জাতি

অনুসূচিত জনজাতি আৰু অনুসূচিত জাতি হৈছে ভাৰত চৰকাৰে ঐতিহাসিকভাৱে অৱহেলিত বিভিন্ন জনগোষ্ঠীৰ লোকক দিয়া চৰকাৰী আখ্যা। এই সংজ্ঞা দুটা ভাৰতবৰ্ষৰ সংবিধানৰ দ্বাৰা স্বীকৃত। প্ৰাক-স্বাধীনতা কালত এই লোকসকল সামগ্ৰিকভাৱে অনুন্নত শ্ৰেণী বুলি জনা গৈছিল। অনুসূচিত জনজাতি আৰু অনুসূচিত জাতি সংজ্ঞা দুটাৰ অৰ্থ বুজাত হ'ব পৰা যি কোনো বিসংগতি দূৰ কৰিবলৈ আমি ইয়াৰ পাৰ্থক্যসমূহ জনা উচিত।

অনুসূচিত জনজাতি (STs)	অনুসূচিত জাতি (SCs)
● অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকসমষ্টি মুঠ জনসংখ্যাৰ ৮.৬% লোকেৰে গঠিত। (২০১১ চনৰ লোকপিয়ল)	● অনুসূচিত জাতিৰ লোকসমষ্টি মুঠ জনসংখ্যাৰ ১৬.৬% লোকেৰে গঠিত। (২০১১ চনৰ লোকপিয়ল)
● অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকসকল কেতিয়াও অস্পৃশ্য হিচাপে জাতি বৈষম্যতাৰ সন্মুখীন হোৱা নাছিল।	● অনুসূচিত জাতিৰ লোকসকল পূৰ্বে অস্পৃশ্য আছিল। পৰৱৰ্তী সময়ত তেওঁলোকে নিজকে দলিত বা হৰিজন (ঈশ্বৰৰ সন্তান) হিচাপে পৰিচয় দিছিল।

১০.৪ জনজাতীয় পৰিক্ৰমা মন্ত্ৰ্যালয

সামাজিক ন্যায় আৰু সবলীকৰণ মন্ত্ৰ্যালয়ক দুটা ভাগত বিভক্ত কৰাৰ পাছত ১৯৯৯ চনত এই মন্ত্ৰ্যালয় স্থাপিত হয়। ইয়াৰ উদ্দেশ্য আছিল সুপৰিকল্পিতভাৱে অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকসকলৰ সংহত আৰ্থ-সামাজিক বিকাশৰ অৰ্থে এক কেন্দ্ৰীভূত প্ৰচেষ্টা আগবঢ়োৱা। জনজাতীয় পৰিক্ৰমা মন্ত্ৰ্যালয়ে অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকসকলৰ বিকাশৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা সামগ্ৰিক নীতি, আঁচনি আৰু কৰ্মসূচীৰ সমন্বয়ৰ তদাৰক কৰে। জনজাতীয় পৰিক্ৰমা মন্ত্ৰ্যালয়ক আবণ্টন কৰা বিষয়সমূহ হৈছে —

- অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকসকলৰ সামাজিক নিৰাপত্তা আৰু সামাজিক বীমা
- জনজাতীয় কল্যাণঃ পৰিকল্পনা, প্ৰকল্প প্ৰস্তুতকৰণ, গৱেষণা, মূল্যায়ন, পৰিসংখ্যা আৰু প্ৰশিক্ষণ
- জনজাতীয় কল্যাণৰ বাবে স্বেচ্ছাকৃত প্ৰয়াসৰ প্ৰসাৰ আৰু বিকাশ
- অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকসকলৰ বিকাশ

- অনুসূচিত অঞ্চলবোৰৰ তত্ত্বাৱধান
- নিটি (NITI) আয়োগৰ দ্বাৰা পৰিকল্পিত আঁচনি আৰু পদ্ধতিৰ ভিত্তিত অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকসকলৰ কল্যাণৰ বাবে দিয়া অনুদানৰ নিৰীক্ষণ
- অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে গঠিত ৰাষ্ট্ৰীয় আয়োগ। এই ৰাষ্ট্ৰীয় আয়োগে অনুসূচিত অঞ্চলৰ প্ৰশাসন আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণৰ বিষয়ে প্ৰতিবেদন প্ৰস্তুত কৰে আৰু ভাৰতবৰ্ষৰ অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকসকলৰ কল্যাণৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় আঁচনি আৰু কৰ্মসূচী ৰূপায়নৰ বাবে নিৰ্দ্দেশনা জাৰি কৰে।
- সামাজিক অধিকাৰ সুৰক্ষা আইন, ১৯৫৫ ৰ আৰু অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, ১৯৮৯ ৰ কাৰ্যকৰীকৰণ তথা অনুসূচিত জনজাতিৰ লগত জড়িত অপৰাধৰ ফৌজাদাৰী ন্যায়িক প্ৰশাসন।

এই মন্ত্ৰ্যালয়ৰ মুখ্য দায়িত্ব হৈছে সকলো কেন্দ্ৰীয় মন্ত্ৰ্যালয়তে অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকসকলৰ স্বাৰ্থজড়িত বিষয়সমূহত পৃষ্ঠপোষকতা কৰা।

১০.৫ অনুসূচিত জনজাতিৰ উন্নয়ন

অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকসকলৰ অধিকাংশৰে বাসস্থান আওহতীয়া ঠাইত হোৱাৰ বাবে সাধাৰণ উন্নয়নমূলক আঁচনিসমূহৰ দ্বাৰা তেওঁলোকৰ বেছিভাগেই পোনপতীয়াকৈ উপকৃত নহয়। অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকসকলক যথোপযুক্ত সা-সুবিধা দিয়াটো নিশ্চিত কৰিবলৈ বিশেষ প্ৰচেষ্টাৰ প্ৰয়োজন। প্ৰথম পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ সময়ৰে পৰা অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকসকলৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ প্ৰতি বিশেষ মনোযোগ দিয়া হৈছিল।

যিহেতু বেছিভাগ জনজাতীয় আৱাসস্থল বনাঞ্চলৰ এঢলীয়া ঠাইত থকা অকলশৰীয়া গাঁও বা চুবুৰীত অৱস্থিত, সেয়েহে জটিল আন্তঃগাঁথনিৰ সা-সুবিধা, যেনে, বাট-পথ, যোগাযোগ, স্বাস্থ্য, শিক্ষা, বিজুলী-যোগান, খোৱাপানী আদিবোৰৰ উপলব্ধতা তাত সীমিত। অসুবিধাৰ এই ব্যৱধান হ্ৰাস কৰিবলৈ আৰু জীৱনৰ গুণগত মান উন্নত কৰিবলৈ জনজাতীয় মন্ত্ৰ্যালয়ৰ যোগেৰে কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰে বিভিন্ন উন্নয়নমূলক প্ৰকল্প ৰূপায়ন কৰিছে। জনজাতীয় পৰিক্ৰমা মন্ত্ৰ্যালয়ৰ বিভিন্ন কৰ্ম আঁচনিৰ এক বিতং বিৱৰণ তলত দিয়া হ'ল ঃ

১০.৬ জনজাতীয় পৰিক্ৰমা মন্ত্ৰ্যালয়ৰ অধীনস্থ বিকাশমূলক আঁচনিসমূহ

১০.৬.১ শৈক্ষিক বিকাশ

পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাত শিক্ষাই সৰ্বোচ্চ অগ্ৰাধিকাৰ লাভ কৰিছিল, যাতে বিভিন্ন শৈক্ষিক সা-সুবিধা, অনুপ্ৰেৰণা আৰু আৰ্থিক সহায় প্ৰদানেৰে জনজাতীয় লোকসকলৰ, বিশেষকৈ ছোৱালীবোৰৰ শৈক্ষিক বিকাশ ঘটে। কিছু সংখ্যক বৃত্তি আৰু

অন্য সা-সুবিধাৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল ঃ

- **অনুসূচিত জনজাতিৰ ছাত্ৰৰ বাবে একলব্য আদর্শ আৱাসিক বিদ্যালয় ঃ** আওহতীয়া ঠাইবোৰত থকা অনুসূচিত জনজাতিৰ ছাত্ৰসকলক মজলীয়া আৰু উচ্চ মাধ্যমিক পর্যায়ৰ গুণগত শিক্ষাদানৰ উদ্দেশ্যেৰে জনজাতীয় পৰিক্ৰমা মন্ত্ৰ্যালয়ে একলব্য আদর্শ আৱাসিক বিদ্যালয়বোৰৰ সূচনা কৰে।
- **উচ্চ-মাধ্যমিকোত্তৰ ছাত্ৰ বৃত্তি** (Post Matric Scholarship) ঃ উচ্চ-মাধ্যমিকোত্তৰ ছাত্ৰ বৃত্তি হৈছে কেন্দ্ৰীয় পৃষ্ঠপোষকতাৰে কৰা এক আঁচনি যাৰ দ্বাৰা উচ্চ মাধ্যমিক শিক্ষা লাভৰ অন্তত উচ্চতৰ মাধ্যমিক শ্ৰেণীত শিক্ষা গ্ৰহণ কৰি থকা অনুসূচিত জনজাতিৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক আর্থিক সহায় আগবঢ়োৱা হয়। এই বৃত্তি ৰাজ্য/কেন্দ্ৰীয় শাসিত অঞ্চলৰ চৰকাৰৰ যোগেৰে দিয়া হয়, য'ত ছাত্ৰজন স্থায়ী বাসিন্দা। এই বৃত্তি লাভ কৰিবলৈ ছাত্ৰগৰাকীৰ পিতৃ-মাতৃৰ বার্ষিক আয় অনধিক দুই লাখ টকা হ'ব লাগিব।
- **অনুসূচিত জনজাতিৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে ছাত্ৰাৱাস/ছাত্ৰীনিৱাসৰ ব্যৱস্থা ঃ** এই আঁচনিৰ উদ্দেশ্য হৈছে সেইসকল অনুসূচিত জনজাতিৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক ঘৰৰ পৰা দূৰৰ ঠাইত হোষ্টেলত থাকি শিক্ষা গ্ৰহণৰ সুবিধা দিয়া, যিসকলে আওহতীয়া ঠাইত অৱস্থিত তেওঁলোকৰ গাঁৱত থাকি শিক্ষা গ্ৰহণ অব্যাহত ৰাখিব নোৱাৰিলেহেঁতেন।
- **অনুসূচিত জনজাতিৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে বিনামূলীয়া প্ৰশিক্ষণৰ ব্যৱস্থা ঃ** ষষ্ঠ পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাৰ সময়ৰে পৰা অনুসূচিত জনজাতিৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে বিনামূলীয়া প্ৰশিক্ষণৰ কার্যসূচী চলি আছে। এই আঁচনিৰ যোগেৰে অনুসূচিত জনজাতিৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক বিভিন্ন প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষাত অৱতীর্ণ হ'বলৈ বিনামূলীয়া প্ৰশিক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰি তেওঁলোকৰ প্ৰতিযোগিতামূলক সক্ষমতা বৃদ্ধি কৰা হয়। ৰাজ্য চৰকাৰ/বিশ্ববিদ্যালয়/বেচৰকাৰী অনুষ্ঠান/ব্যক্তিগত খণ্ডৰ প্ৰশিক্ষণ প্ৰতিষ্ঠান আদিৰ যোগেৰে প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষাত অৱতীর্ণ হ'বলৈ আৰু ব্যক্তিগত খণ্ডত নিযুক্তিৰ সুবিধা পাবলৈ বিভিন্ন দক্ষতা বিকাশৰ প্ৰশিক্ষণ দিয়া হয়। প্ৰশিক্ষণ মাচুলৰ উপৰিও অস্থানীয় ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক প্ৰতিমাহে ১৫০০ টকা আৰু স্থানীয় ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক ৭৫০ টকা বেতন দিয়া হয়।
- **নিম্ন শৈক্ষিক হাৰৰ জিলাসমূহত থকা অনুসূচিত জনজাতিৰ ছোৱালীবোৰৰ মাজত শিক্ষা সবল কৰা ঃ** এই আঁচনিৰ লক্ষ্য হৈছে সাধাৰণ জাতিৰ মহিলা আৰু জনজাতীয় মহিলাৰ শিক্ষাৰ হাৰৰ মাজত থকা পার্থক্য দূৰ কৰা। ইয়াৰ বাবে চিনাক্ত কৰা জিলাসমূহত বা উন্নয়ন খণ্ডত আৰু আদিম জনজাতীয় লোকে বাস কৰা অঞ্চলৰ ১০০ শতাংশ ছোৱালীৰে বিদ্যালয়ত নামভর্তি নিশ্চিত কৰা হৈছে আৰু প্ৰয়োজনীয় শৈক্ষিক বাতাৱৰণৰ সৃষ্টিৰে প্ৰাথমিক পর্যায়তে শিক্ষা

অসমাপ্তকৈ এৰা ছাত্র-ছাত্রীৰ হাৰ হ্রাস কৰিবলৈ লক্ষ্য স্থিৰ কৰা হৈছে।

- **ৰাজীৱ গান্ধী ৰাষ্ট্রীয় গৱেষণা বৃত্তি ঃ** এম. ফিল আৰু ডক্টৰেটৰ দৰে গৱেষণামূলক ডিগ্রী যাতে জনজাতীয় ছাত্র-ছাত্রীসকলে উচ্চতম পর্যায়ত অধ্যয়ন কৰি লাভ কৰিব পাৰে, সেই উদ্দেশ্যেৰে তেওঁলোকক বিশেষভাৱে উদ্দীপনা যোগাবলৈ ২০০৫-০৬ বর্ষৰ পৰা ৰাজীৱ গান্ধী ৰাষ্ট্রীয় গৱেষণা বৃত্তি প্রৱর্তন কৰা হয়।
- **জনজাতীয় ছাত্র-ছাত্রীৰ বাবে ৰাষ্ট্রীয় বৈদেশিক বৃত্তি ঃ** ১৯৫৪-৫৫ বর্ষত বৈদেশিক বৃত্তি প্রৱর্তন কৰা হয় আৰু ইয়াক পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাৰ গণ্ডীৰ বাহিৰত ৰাখি কার্যকৰী কৰা হয়। ২০০৭-০৮ বর্ষত এই আঁচনিখনক এখন কেন্দ্রীয় পৃষ্ঠপোষকতাৰ আঁচনিলৈ পৰিৱর্তন কৰা হয় যাৰ দ্বাৰা মেধাৰী জনজাতীয় ছাত্র-ছাত্রীসকলক বিদেশত স্নাতকোত্তৰ আৰু ডক্টৰেট পর্যায়ৰ শিক্ষাগ্রহণৰ বাবে আর্থিক অনুদান আগবঢ়োৱা হয়।
- **জনজাতীয় গৱেষণা প্রতিষ্ঠান (TRIs) ঃ** বিভিন্ন ৰাজ্য চৰকাৰে জনজাতীয় গৱেষণা প্রতিষ্ঠান প্রতিষ্ঠা কৰিছে। এই আঁচনিৰ মূল উদ্দেশ্যসমূহ হৈছে আন্তঃগাঁথনি শক্তিশালী কৰা, গৱেষণা আৰু নথি আলেখ্যন কার্যাৱলী, প্রশিক্ষণ আৰু সক্ষমতা গঢ়া কর্মসূচী ইত্যাদি।

এইটো মনস্থ কৰা হৈছে যে জনজাতীয় গৱেষণা প্রতিষ্ঠানবোৰে জ্ঞান আৰু গৱেষণাৰ এক গোট হিচাপে, জনজাতীয় বিকাশৰ চিন্তা-চর্চ্চাৰ কেন্দ্র হিচাপে, জনজাতীয় সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য সংৰক্ষণৰ বাবে, ৰাজ্য চৰকাৰসমূহক সাক্ষ্য-প্রমাণভিত্তিক পৰিকল্পনা আৰু যথোপযুক্ত আইন প্রণয়ন কৰিব পৰাকৈ উপযুক্ত সমল যোগান ধৰিবলৈ, জনজাতীয় পৰিক্রমাৰ লগত জড়িত অনুষ্ঠান-প্রতিষ্ঠান তথা জনজাতীয় লোকসকলৰ সক্ষমতা গঢ়িবলৈ লগতে তথ্যপাতিৰ বিস্তাৰণ আৰু সজাগতা সৃষ্টিৰ বাবে কাম কৰি যাব।

১০.৬.২ অর্থনৈতিক সবলীকৰণ

জনজাতীয় লোকসমষ্টিৰ অর্থনৈতিক উন্নয়ন ঘাইকৈ নির্ভৰ কৰে কৃষি আৰু কৃষি সম্বন্ধীয় কাম-কাজৰ ওপৰত। ইয়াৰোপৰি বনজ সম্পদ আৰু কম পৰিমাণৰ বনজাত সামগ্রীৰ উৎপাদনেও জনজাতীয় অর্থনীতিলৈ বেছ কিছু অৰিহণা যোগায়। যিহেতু অনুসূচিত জনজাতিৰ এক পঞ্চমাংশতকৈয়ো অধিক লোক কৃষি আৰু অৰণ্যৰ ওপৰতে নির্ভৰশীল, সেয়েহে তেওঁলোকৰ জীৱন নির্বাহৰ আয়-উৎসসমূহৰ বহুমুখীকৰণৰ বাবে সক্ষমতা সৃষ্টি আৱশ্যকীয় হৈ পৰিছে। জনজাতীয় লোকসমষ্টিৰ সবলীকৰণৰ বাবে আৰু তেওঁলোকৰ অর্থনৈতিক কাম-কাজৰ বহুমুখীকৰণৰ বাবে বিভিন্ন ধৰণৰ উপার্জন সৃষ্টিকাৰী আঁচনি কার্যকৰী কৰা হৈছে। তেনে কিছু আঁচনিৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল ঃ

- **ৰাষ্ট্ৰীয় অনুসূচিত জনজাতি বিত্তীয় আৰু বিকাশ নিগমঃ (NSTFDC) :** NSTFDC হৈছে ভাৰত চৰকাৰৰ অধীনৰ এক প্ৰতিষ্ঠান, যাক জনজাতি পৰিক্ৰমা মন্ত্ৰ্যালয়ে পৰিচালনা কৰে। এই প্ৰতিষ্ঠানে অনুসূচিত জনজাতিৰ অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ বাবে থকা উপাৰ্জন সৃষ্টিকাৰী আঁচনিসমূহলৈ বিত্তীয় সহযোগিতা আগবঢ়ায়। NSTFDC মুখ্য উদ্দেশ্যসমূহহৈছে— আত্মনিযুক্তি আৰু উপাৰ্জনৰ স্তৰ উন্নত কৰিব পৰা অৰ্থনৈতিক কাম-কাজৰ চিনাক্তকৰণ, বিভিন্ন আনুষ্ঠানিক আৰু ব্যৱহাৰিক প্ৰশিক্ষণ প্ৰদানৰ ব্যৱস্থাৰে অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকসকলৰ কৰ্মকুশলতা তথা দক্ষতা বৃদ্ধি কৰা।
- **জনজাতীয় সামগ্ৰীৰ বজাৰ উন্নয়ন ঃ** জনজাতীয় সামগ্ৰী তথা উৎপন্ন দ্ৰব্যৰ বজাৰৰ বিকাশ হৈছে এক কেন্দ্ৰীয় আঁচনি যাৰ অধীনত জনজাতি পৰিক্ৰমা মন্ত্ৰ্যালয়ে 'ভাৰতীয় জনজাতীয় সমবায় বজাৰ বিকাশ সম্মিলিত সংঘ লিমিটেড' ক (TRIFED) মূলতঃ চাৰিটা কাৰ্যৰ বাবে সহায়ক অনুদান আগবঢ়ায়।
  - খুচুৰা বজাৰ বিকাশ কাৰ্যাৱলী
  - লঘু বনজাত সামগ্ৰী বজাৰ বিকাশ কাৰ্যাৱলী
  - বৃত্তিমূলক প্ৰশিক্ষণ আৰু দক্ষতা বৃদ্ধি
  - অনুসূচিত জনজাতিৰ কাৰিকৰসকলৰ সক্ষমতা গঢ়া আৰু লঘু বনজাত সামগ্ৰী আৰু গৱেষণা আৰু বিকাশ /বুদ্ধিজাত সম্পত্তিৰ অধিকাৰ (IPR) সম্পৰ্কীয় কাৰ্যাৱলী
- **জনজাতীয় এলেকাত বৃত্তিমূলক প্ৰশিক্ষণ কেন্দ্ৰ ঃ** জনজাতীয় এলেকাত বৃত্তিমূলক প্ৰশিক্ষণ কেন্দ্ৰ স্থাপনৰ এই আঁচনিখন ১৯৯২-৯৩ চনতে আৰম্ভ কৰা হৈছিল। এই আঁচনিখনৰ মুখ্য উদ্দেশ্য আছিল অনুসূচিত জনজাতিৰ তৰুণ প্ৰজন্মৰ দক্ষতা বৃদ্ধি কৰা যাতে তেওঁলোকে নিযুক্তি আৰু স্ব-নিযুক্তিৰ বাবে সুবিধা লাভ কৰিব পাৰে আৰু তেওঁলোকৰ আয় বৃদ্ধিৰে আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থাৰ উন্নতি ঘটাব পাৰে। এই আঁচনিৰ অধীনত বিভিন্ন ধৰণৰ কাৰিকৰী প্ৰশিক্ষণ 'ঔদ্যোগিক প্ৰশিক্ষণ প্ৰতিষ্ঠান', কাৰিকৰী শিক্ষানুষ্ঠান আৰু কম্পিউটাৰ প্ৰশিক্ষণ কেন্দ্ৰবোৰৰ যোগেৰে দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰা হয়। বৃত্তিমূলক প্ৰশিক্ষণ আগবঢ়োৱাৰ উপৰিও এই কেন্দ্ৰসমূহে 'গুণগত প্ৰয়োগ-কৌশল' আৰু 'কাৰুশিল্পী প্ৰশিক্ষণ আঁচনিৰ'ৰ অধীনৰ কিছুমান প্ৰকল্প ৰূপায়ন কৰে। ২০০৯ চনত কিছুমান বৰ্ধিত বিত্তীয় নীতি-নিয়ম আৰু সময়-সূচীৰ সংযোজনেৰে এই আঁচনিখনৰ সংশোধন কৰা হয়।
- **স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানলৈ সহায়ক অনুদান ঃ** এই আঁচনিৰ মূল লক্ষ্য হৈছে স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনবোৰৰ প্ৰচেষ্টাৰ মাধ্যমেৰে চৰকাৰৰ কল্যাণকামী আঁচনিবোৰে যাতে অধিক পৰিমাণে জনজাতীয় এলেকাবোৰ চুবগৈ পাৰে, তাৰ ব্যৱস্থা কৰা

আৰু বিশেষকৈ শিক্ষা, স্বাস্থ্য, খোৱাপানী, সামাজিক নিৰাপত্তা আদি সেৱাবোৰৰ ক্ষেত্ৰত থকা অভাৱ দূৰ কৰা, লগতে আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ এক পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰা আৰু অনুসূচিত জনজাতীয় লোকসকলৰ সামগ্ৰিক উন্নয়ন সুনিশ্চিত কৰা। প্ৰাসংগিক কাৰ্যক্ষেত্ৰত কমেও তিনি বছৰ কাম কৰাৰ অভিজ্ঞতা থকা পঞ্জীয়নভূক্ত স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠন, বেচৰকাৰী সংগঠন, কোনো পৰিনিয়মেৰে চৰকাৰৰ দ্বাৰা প্ৰতিষ্ঠিত স্বায়ত্ব-শাসিত অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠান বা সমিতিসমূহৰ পঞ্জীয়ন আইন, ১৮৬০ ৰ অধীনত পঞ্জীভূক্ত সমিতিয়ে এনে সহায়ক অনুদান লাভ কৰিব পাৰে।

১০.৬.৩ সামাজিক সবলীকৰণ

অতীতৰ নিঃসংগ অৱস্থিতিৰ বাবে, জনজাতীয় লোকসকলে বৰ্তমান তেওঁলোকৰ চাৰিওকাষৰ সদা-পৰিৱৰ্তিত আৰু জটিল আৰ্থ-সামাজিক পৰিস্থিতিৰ সৈতে মোকামিলা কৰিব পৰাকৈ প্ৰস্তুত নহয়। বহু সময়ত তেওঁলোক শোষণ, নিপীড়ন আৰু অপৰাধৰ দ্বাৰা জৰ্জৰিত হয়, ভূমিৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হয়, অৰণ্যৰ ওপৰত থকা তেওঁলোকৰ অধিকাৰ খৰ্ব কৰা হয় আৰু প্ৰত্যক্ষ আৰু পৰোক্ষভাৱে তেওঁলোকৰ অন্যান্য অধিকাৰৰ পৰা সামগ্ৰিকভাৱে বঞ্চিত কৰা হয়। জনজাতীয় লোকসকলৰ নিৰাপত্তা আৰু সুৰক্ষাৰ বাবে দিয়া কিছুমান অধিকাৰ আৰু প্ৰৱৰ্তন কৰা আইন তলত উল্লেখ কৰা হ'ল।

- সংবিধানৰ ১৭ নং ধাৰাই অস্পৃশ্যতা নিষেধ কৰিছে।
- সংবিধানৰ ৪৬ নং ধাৰা অনুসৰি ৰাষ্ট্ৰই সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ, বিশেষকৈ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকসকলৰ শৈক্ষিক আৰু অৰ্থনৈতিক স্বাৰ্থসমূহৰ উন্নয়নত বিশেষ যত্ন ল'ব লাগিব আৰু সকলো ধৰণৰ শোষণ আৰু সামাজিক অবিচাৰৰ পৰা সুৰক্ষা দিব লাগিব।
- ১৫ (৪) ধাৰাই তেওঁলোকৰ প্ৰগতিৰ বাবে কিছুমান বিশেষ ব্যৱস্থা কৰিছে।
- ১৬ (৪ক) ধাৰা অনুসৰি অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকসকলৰ বাবে যিকোনো শ্ৰেণীৰ চৰকাৰী চাকৰিত পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা আছে।
- ৩৩৮ ধাৰাই অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে এক ৰাষ্ট্ৰীয় আয়োগৰ ব্যৱস্থা কৰিছে, যাৰ কৰ্তব্য হৈছে এই লোকসকলৰ নিৰাপত্তাৰ বাবে লোৱা সকলো ব্যৱস্থাৰ অনুসন্ধান আৰু নিৰীক্ষণ কৰা আৰু বিশেষ অভিযোগ থাকিলে তাৰ তদন্ত কৰা। লগতে তেওঁলোকৰ আৰ্থ-সামাজিক বিকাশৰ বাবে আঁচনি প্ৰস্তুত প্ৰক্ৰিয়াত ভাগ লোৱা আৰু পৰামৰ্শ দিয়া।
- সংবিধানৰ ৩৩০ আৰু ৩৩২ ধাৰাই ক্ৰমে অনুসূচিত জনজাতি আৰু অনুসূচিত জাতিৰ লোকসকলৰ বাবে ভাৰতীয় সংসদ আৰু ৰাজ্যিক বিধান সভাবোৰত

আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰিছে।

- সংবিধানত থকা পঞ্চায়তী ৰাজ ব্যৱস্থা সম্পৰ্কীয় নৱম অনুচ্ছেদে আৰু পৌৰ নিগম সম্পৰ্কীয় নৱম (ক) অনুচ্ছেদে অনুসূচিত জনজাতি আৰু অনুসূচিত জাতিৰ বাবে পঞ্চায়ত আৰু স্থানীয় নিকায়বোৰৰ নির্বাচনত আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰিছে আৰু কার্যকৰী কৰিছে।

১০.৬.৪ জনজাতীয় বিকাশত প্রতিবন্ধকসমূহ

ভাৰতীয় সংবিধানে অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকসকলৰ জীৱনৰ মান উন্নত কৰিবলৈ বিভিন্ন অধিকাৰ প্রদান, সুৰক্ষা ব্যৱস্থা আৰু অন্যান্য ব্যৱস্থা কৰিছে। সাংবিধানিক সুৰক্ষা ব্যৱস্থা থকা সত্ত্বেও তেওঁলোক সমাজৰ আটাইতকৈ দুর্বল অংশ যাৰ বাবে তেওঁলোকে বিভেদ, বৈষম্যতা আৰু সাংবিধানিক অধিকাৰ উলংঘন আদিৰ সন্মুখীন হৈছে। অতীজৰে পৰা ভাৰতীয় জনজাতীয় লোকসকলে ভুগি অহা প্রাসঙ্গিক সমস্যাবোৰৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হৈছে।

- **ভৌগোলিক পৃথকীকৰণ ঃ** জনজাতীয় লোকসকল ভাৰতবর্ষৰ বিভিন্ন অংশত সিঁচৰতি হৈ আছে। জনজাতীয় লোকসকলৰ অধিকাংশই গভীৰ অৰণ্য, পর্বত, পাহাৰ, গভীৰ উপত্যকা আদি দুর্গম ঠাইত বসবাস কৰে আৰু তেওঁলোকৰ নিজস্ব পৰম্পৰা আৰু সংস্কৃতি আছে যাৰ বাবে তেওঁলোকে আধুনিক সমাজৰ লগত খাপ খাব নোৱাৰে। এনেধৰণৰ সামাজিক বা কায়িক পৃথকতা বা নিঃসঙ্গতাই জনজাতীয় লোকসকলৰ বিকাশত অৱনতি ঘটাইছে।
- **ভূমি বিচ্ছেদন ঃ** অৰণ্যৰ ওপৰত জনজাতীয় লোকসকলৰ অধিকাৰ ঐতিহাসিক আৰু অবিচ্ছেদনীয়। কিন্তু ব্রিটিছ ঔপনিৱেশিকতা আৰম্ভ হোৱাৰ লগে লগে তেওঁলোক সমস্যাত পৰিল। ব্রিটিছসকলে সমগ্র ভাৰততে চহকী জনজাতীয় সম্পদবোৰৰ ওপৰত শোষণ চলালে। যিহেতু জনজাতীয় লোকসকলৰ ভূমিৰ ওপৰত কোনো আইনগত অধিকাৰ নাছিল, সেয়েহে প্রাক-স্বাধীনতা কালৰ অৰণ্য-নীতিৰ আলমত অজনজাতীয় লোকসকলে জনজাতীয় লোকসকলৰ ভূমি হস্তগত কৰা সহজ হৈ পৰিল। এই নীতি-নিয়মবোৰ বাণিজ্যিক উদ্দেশ্য আগত ৰাখি কৰা হৈছিল আৰু ইয়াৰ বাবে বৃহৎ সংখ্যক জনজাতীয় লোক অৰণ্যৰ পৰা বিতাড়িত হৈছিল।

  অপঞ্জীভূক্ত অৰণ্যভূমিসমূহক প্রায়েই আইনে ৰাষ্ট্রীয় উদ্যান, অভয়াৰণ্য বা সংৰক্ষিত বনাঞ্চল হিচাপে ঘোষণা কৰে। কিছুমান অৰণ্যত জনজাতীয় লোকসকলক বনজ দ্রব্য সংগ্রহ কৰিবলৈ অনুমতি নিদিয়ে আৰু পোহনীয়া জীৱ-জন্তু চৰাবলৈ নিয়াটোও চৰকাৰে বেআইনী বুলি ঘোষণা কৰে। নিজ গৃহৰ পৰা

বিতাড়িত হোৱাৰ অবিৰত শংকাৰ মাজেৰে এই লোকসকলে জীৱন অতিবাহিত কৰে।

- **সাংস্কৃতিক সমস্যা ঃ** জনজাতীয় সম্প্রদায়সমূহৰ সাংস্কৃতিক গাঁথনি ঘাইসুঁতিৰ সমাজৰ সংস্কৃতিতকৈ সম্পূর্ণৰূপে পৃথক। তেওঁলোকৰ ৰীতি-নীতি, আচাৰ-আচৰণ আৰু পৰম্পৰাৰ ভুল ব্যাখ্যা কৰা হয় আৰু প্রায়েই মূলসুঁতিৰ সমাজে সন্দেহৰ চকুৰে চায়। ব্রিটিছৰ উপনিৱেশিকতাৰ সময়ছোৱাত ইংৰাজৰ শাসনকালত খৃষ্টান মিশ্যনেৰীসকলে জনজাতীয় সম্প্রদায়সমূহক প্রভাৱিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল আৰু তেওঁলোকৰ নিজস্ব বিশ্বাস আৰু স্থানীয় পৰম্পৰাগত নীতি-নিয়মৰ পৰা ধর্মান্তৰিত কৰিবলৈ বিচাৰিছিল।

  ইয়াৰোপৰি, অজনজাতীয় লোকৰ পৰা দূৰত তেওঁলোকৰ অকলশৰীয়া অৱস্থিতি আৰু জনজাতীয় আৰু অজনজাতীয় লোকৰ মাজত সাংস্কৃতিক বুজাবুজিৰ অভাৱে জনজাতীয় লোকসকলক আদিম, বর্বৰ আৰু দক্ষতাহীন বুলি এক ঋণাত্মক ভাবমূর্তি প্রদান কৰিছে। বিভিন্ন অর্থনৈতিক সা-সুবিধা আৰু বিশেষ কেতবোৰ সেৱা লাভ কৰাৰ পৰা তেওঁলোক বাদ পৰাৰ বিষয়টোক ন্যার্যতা প্রদান কৰিবলৈ এই ঋণাত্মক ভাবমূর্তিটোকে ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

- **শৈক্ষিক সমস্যা ঃ** চনৰ লোকপিয়লৰ তথ্য অনুসৰি জনজাতীয় লোকসকলৰ মাজত সাক্ষৰতাৰ হাৰ শতাংশ, যি ক্ষেত্রত চনত ই আছিল মাত্র শতাংশ। মিজোৰাম, নগালেণ্ড, ছিকিম আদি কেইখনমান উত্তৰ-পূব ভাৰতৰ ৰাজ্য আৰু কেৰেলাত ভাৰতবর্ষৰ জনজাতীয় লোকসকলৰ ভিতৰত সাক্ষৰতাৰ হাৰ আটাইতকৈ বেছি। জনজাতীয় লোকসকলক ৰঙ্গুঙ্গ শতাংশ শিক্ষিত কৰি তুলিবলৈ এতিয়াও বহু দূৰত্ব অতিক্রম কৰিবলগীয়া আছে। চৰকাৰে জনজাতীয় এলেকাত নিযুক্তি দিয়া অধিকাংশ শিক্ষকেই অ-জনজাতীয় লোক হোৱাটেৰেই এক প্রধান সমস্যা হিচাপে চিহ্নিত কৰা হৈছে। বেছিভাগ জনজাতীয় লোকেই নিজ মাতৃভাষাৰ বাহিৰে অন্য একো ভাষা নজনাৰ বাবে শিক্ষক আৰু শিক্ষার্থীৰ মাজত যোগাযোগৰ ক্ষেত্রত এক শূন্যতাৰ সৃষ্টি হয় আৰু তাৰ ফলত শিক্ষা দান-গ্রহণ প্রক্রিয়া গভীৰভাৱে বাধাপ্রাপ্ত হয়। অন্য এটা গুৰুতৰ সমস্যা হৈছে যি শৈক্ষিক কার্যক্রমেৰে শিক্ষাদান দিয়া হয়, সেয়া জনজাতীয় লোকসকলৰ বাবে উপযুক্ত নহয় আৰু তেওঁলোকৰ বাবে প্রত্যক্ষভাৱে সেইবোৰৰ কোনো প্রাসঙ্গিকতা নাই। জনজাতীয় লোকসকলক শিক্ষিত কৰি তুলিবলৈ এক সামগ্রিক উদ্যোগ লোৱাৰ প্রয়োজন আহি পৰিছে।

- **অর্থনৈতিক সমস্যা ঃ** দেশখনৰ অনগ্রসৰ লোকসকলৰ ভিতৰত জনজাতীয় লোকসকলেই অর্থনৈতিকভাৱে আটাইতকৈ পিছপৰা আৰু তেওঁলোকৰ শিক্ষাহীনতা আৰু সৰলতাৰ বাবেই প্রায়েই শোষিত হয়। যুগ যুগ ধৰি তেওঁলোক

প্রধানকৈ কৃষি-কার্যত জড়িত হৈ আছে। জনজাতীয় লোকৰ মাজত শিক্ষিতৰ হাৰ যথেষ্ট কম হোৱা হেতুকে আৰু বৃত্তিমূলক দক্ষতাৰ অভাৱৰ বাবে তেওঁলোক নিবনুৱা বা অধঃ নিয়োজিত হৈ আছে।

কর্মনিযুক্তিৰ সা-সুবিধাৰ অভাৱৰ বাবে জনজাতীয় লোকসকলে অন্য ঠাইলৈ প্ৰব্ৰজন কৰে আৰু কৃষি খণ্ডত, ইটা-ভাতাত, শিলৰ খননত, হস্ত -তাঁত আৰু বয়ন শিল্পত বন্ধা-বনুৱাৰূপে কর্মৰত হয়। তেওঁলোকক অনিয়মীয়াকৈ মজুৰী দিয়া হয় আৰু কর্মস্থানত স্বাস্থ্যৰক্ষা আৰু সুৰক্ষাৰ কোনো ব্যৱস্থা নাথাকে।

- **স্বাস্থ্য আৰু অনাময় ব্যৱস্থাৰ সমস্যা ঃ** স্বাস্থ্য আৰু অনাময় ব্যৱস্থা জনজাতীয় লোকসকলৰ বাবে অন্যতম প্ৰধান সমস্যা হৈ পৰিছে কিয়নো অজ্ঞতা আৰু শিক্ষাহীনতাৰ বাবে তেওঁলোকে স্বাস্থ্যৰক্ষা আৰু অনাময় ব্যৱস্থাৰ আধুনিক ধাৰণাসমূহ আৰু ৰোগ নির্ণয়ৰ আধুনিক উপায়সমূহ গ্ৰহণ কৰিবলৈ দ্বিধাবোধ কৰে।

জনজাতীয় অঞ্চলত সুৰাসক্তি অন্য এক প্ৰধান সমস্যা। এইবোৰ অঞ্চলত প্ৰতিদিনে সুৰা প্ৰস্তুত কৰা হয় আৰু অতি কম মূল্যত বিক্ৰী কৰা হয়, যাৰ ফলস্বৰূপে কেৱল স্বাস্থ্যহানিয়েই নহয়, অপৰাধমূলক কার্যৰ হাৰো বৃদ্ধি পায়। এনেবোৰ এলেকাত গ্ৰহণী, হাগনি, যৌন-ব্যাধি আদি সংক্ৰামক ৰোগৰ প্ৰাদুৰ্ভাৰ পৰিলক্ষিত হয়। ভাৰতীয় জনজাতীয় লোকসকলৰ মাজত যকৃতৰ ৰোগ, কর্কট ৰোগ, উচ্চ ৰক্তচাপ, শ্বাস-প্ৰশ্বাসজনিত ৰোগ, অপুষ্টিজনিত ৰোগ আদি অসংক্ৰামক ৰোগ হোৱাটো প্ৰায়েই দেখা যায়। নিৰক্ষৰতা আৰু নিম্নমানৰ অনাময় ব্যৱস্থাৰ বাবে এই লোকসকলৰ মাজত কেঁচুৱা আৰু শিশুৰ মৃত্যুৰ হাৰ যথেষ্ট বেছি।

খোৱাপানীৰ ভাল সুবিধা নথকাৰ বাবে জনজাতীয় অঞ্চলবোৰত পানীৰ দ্বাৰা সংক্ৰামিত ৰোগৰ প্ৰাদুৰ্ভাৱো যথেষ্ট বেছি। কেতিয়াবা বিশুদ্ধ খোৱাপানীৰ অভাৱত দুর্গম জনজাতীয় অঞ্চলবোৰত দূষিত পানী খোৱাৰ ফলত বিভিন্ন ৰোগ হোৱা দেখা যায়। উৰিষ্যা, ছত্তিশগড়, ৰাজস্থানকে ধৰি বিভিন্ন জনজাতীয় অঞ্চলত বহুলোক খোৱাপানীজনিত ৰোগৰ চিকাৰ হৈছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ ভাৰতবর্ষৰ কোনবোৰ এলেকাত সর্বাধিক জনজাতীয় লোকে বাস কৰে?

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ জনজাতীয় পৰিক্রমা মন্ত্রালয় কেতিয়া গঠিত হৈছিল আৰু ইয়াৰ বাবে পূৰ্বৰ কোনটো বিভাগ দ্বিখণ্ডিত কৰা হৈছিল?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ কোনবোৰ খণ্ডই জনজাতীয় অর্থনীতিলৈ বুজন পৰিমাণৰ অৰিহণা আগবঢ়ায়?

.....

.....

১০.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

এই অধ্যায়টোত আমি নিম্নলিখিত বিষয়সমূহ আলোচনা কৰিলো ঃ

- বৈজ্ঞানিক আনুবংশিক (ডি. এন. এ.) সাক্ষ্য-প্রমাণে দেখুবায় যে প্রায় ৭০০০০ বছৰ পূৰ্বে এচাম আফ্রিকাবাসী লোকৰ ভাৰত, দক্ষিণ-পূব এছিয়া আৰু ইণ্ডোনেছিয়ালৈ প্রব্রজন ঘটিছিল।
- ভিল জনজাতিকেই ভাৰতৰ আদিবাসীসকলৰ ভিতৰত আটাইতকৈ পুৰণি বুলি কোৱা হয়।
- ভাৰতবর্ষত বর্ণবাদ আৰম্ভ হোৱাৰ পূৰ্বে মানুহবোৰ বিভিন্ন জনগোষ্ঠীত বিভক্ত আছিল।
- ২০১১ চনৰ লোক পিয়লৰ তথ্য অনুসৰি ভাৰতবর্ষৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ ৮.৬ শতাংশ লোক জনজাতীয়, যাৰ সংখ্যা প্রায় ১০৪ নিযুত।
- ৫৭৩ টা সম্প্রদায় অনুসূচিত জনজাতি বুলি চৰকাৰৰ দ্বাৰা স্বীকৃত হৈছে।
- জনজাতীয় লোকসকলৰ শৈক্ষিক বিকাশৰ বাবে ৰূপায়ন কৰা প্রধান প্রকল্পসমূহ হৈছে— অনুসূচিত জনজাতিৰ ছাত্রৰ বাবে একলব্য আদর্শ আৱাসিক বিদ্যালয়, উচ্চ-মাধ্যমিকোত্তৰ ছাত্র বৃত্তি, অনুসূচিত জনজাতিৰ ছাত্র-ছাত্রীৰ বাবে ছাত্রাৱাস /ছাত্রীনিৱাসৰ ব্যৱস্থা, অনুসূচিত জনজাতিৰ ছাত্র-ছাত্রীৰ বাবে বিনামূলীয়া প্রশিক্ষণৰ ব্যৱস্থা, নিম্ন শৈক্ষিক হাৰৰ জিলাসমূহত থকা অনুসূচিত জনজাতিৰ ছোৱালীবোৰৰ মাজত শিক্ষা সবল কৰা, ৰাজীৱ গান্ধী ৰাষ্ট্রীয় গৱেষণা বৃত্তি, জনজাতীয় ছাত্র-ছাত্রীৰ বাবে ৰাষ্ট্রীয় বৈদেশিক বৃত্তি আৰু জনজাতীয় গৱেষণা প্রতিষ্ঠান স্থাপন।
- অর্থনৈতিক সবলীকৰণৰ বাবে ৰূপায়ন কৰা প্রধান প্রকল্পসমূহ হৈছে— ৰাষ্ট্রীয় অনুসূচিত জনজাতি বিত্তীয় আৰু বিকাশ নিগম, জনজাতীয় সামগ্রীৰ বজাৰ উন্নয়ন, জনজাতীয় এলেকাত বৃত্তিমূলক প্রশিক্ষণ কেন্দ্র, স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানলৈ সহায়ক অনুদান।
- ভাৰতবর্ষৰ জনজাতীয় লোকসকলৰ বাবে থকা বিভিন্ন সাংবিধানিক অধিকাৰ আৰু

সংবিধানত থকা আইনৰ ধাৰাসমূহ হৈছে - ১৭, ১৫ (৪), ১৬ (৪ ক), ৪৬, ৩৩০, ৩৩২, ৩৩৫ আৰু ৩৩৮।

১০.৮ অধিক জানিবলৈ

১) Verma M. M. (1996) , "*Tribal Development in India*", Mittal Publications, New Delhi.

১০.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতবৰ্ষৰ জনজাতীয় লোকসকল প্ৰধানকৈ হিমালয় পাৰ্বত্য অঞ্চলৰ পশ্চিমৰ জম্মু-কাশ্মীৰ, হিমাচল প্ৰদেশ, উত্তৰ প্ৰদেশৰ পৰা আৰম্ভ কৰি উত্তৰ-পূবৰ অসম, মেঘালয়, ত্ৰিপুৰা, অৰুণাচল প্ৰদেশ, মিজোৰাম, মণিপুৰ আৰু নাগালেণ্ডলৈকে বিস্তৃতহৈ আছে। ভাৰতবৰ্ষৰ জনজাতীয় লোকসমষ্টিৰ প্ৰায় ৯০ শতাংশ লোক অৰুণাচল, মেঘালয়, মিজোৰাম আৰু নাগালেণ্ডত বাস কৰে।

মধ্য ভাৰতৰ পাহাৰীয়া অঞ্চলত (মধ্যপ্ৰদেশ, উৰিষ্যা আৰু অন্ধ্ৰপ্ৰদেশৰ কিছু অংশ সামৰি) উত্তৰে নৰ্মদা নৈ আৰু দক্ষিণ পূবে গোদাবৰী নৈয়ে আবৰি থকা ভূখণ্ডত এক বৃহৎ সংখ্যক জনজাতীয় লোকে বাস কৰে। কৰ্ণাটক, তামিলনাড়ু আৰু কেৰেলাত, পশ্চিম ভাৰতৰ গুজৰাট আৰু ৰাজস্থানত, কেন্দ্ৰীয় শাসিত অঞ্চল লাক্ষাদ্বীপ আৰু আন্দামান-নিকোবৰ দ্বীপপুঞ্জত কিছু সংখ্যক জনজাতীয় লোকে বাস কৰে।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ 'জনজাতি পৰিক্ৰমা মন্ত্ৰ্যালয়' ১৯৯৯ চনত স্থাপিত হয় আৰু ইয়াৰ বাবে 'সামাজিক ন্যায় আৰু সবলীকৰণ মন্ত্ৰ্যালয়'ক দুটা ভাগত বিভক্ত কৰা হয়।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ জনজাতীয় অৰ্থনীতিলৈ বুজন পৰিমাণৰ অৰিহণা আগবঢ়োৱা খণ্ডসমূহ হৈছে— কৃষি আৰু সংলগ্ন কাৰ্যাৱলী, বনজ সম্পদ, লঘু বনজাত দ্ৰব্য ইত্যাদি।

১০.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) চমু প্ৰশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন ১ ঃ অনুসূচিত জনজাতি আৰু অনুসূচিত জাতিৰ মাজত থকা প্ৰধান প্ৰভেদসমূহ কি কি?

প্ৰশ্ন ২ ঃ এক পৃথক জনজাতি পৰিক্ৰমা মন্ত্ৰ্যালয় গঠনৰ মুখ্য উদ্দেশ্য কি আছিল আৰু ইয়াত কি

কি বিষয় বণ্টন কৰা হৈছিল?

প্ৰশ্ন ৩ঃ জনজাতীয় লোকসমষ্টিৰ বাবে বিশেষ ব্যৱস্থা আৰু আইনৰ প্ৰয়োজনীয়তা কি? জনজাতীয় লোকৰ সুৰক্ষাৰ বাবে থকা মুখ্য আইনসমূহ আৰু সেইবোৰৰ গুৰুত্ব উল্লেখ কৰক।

খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০ - ৫০০ শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন ১ঃ জনজাতীয় ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ শৈক্ষিক উন্নয়নৰ বাবে জনজাতি পৰিক্ৰমা মন্ত্ৰ্যালয়ে কাৰ্যকৰী কৰা বিভিন্ন আঁচনিসমূহৰ নাম উল্লেখ কৰক আৰু প্ৰতিটোৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ঃ জনজাতীয় লোকসমষ্টিৰ অৰ্থনৈতিক সবলীকৰণৰ বাবে ভাৰত চৰকাৰে মুকলি কৰা মুখ্য আঁচনিসমূহ আৰু সেইবোৰৰ উদ্দেশ্যসমূহ চমুকৈ আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ এই একবিংশ শতিকাতো জনজাতীয় লোকসকলে সন্মুখীন হোৱা প্ৰধান সমস্যা আৰু প্ৰত্যাহ্বানসমূহ কি কি? প্ৰতিটো সমস্যা চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১১ ঃ বিশ্বায়ন আৰু ভাৰতীয় কৃষক

অধ্যায় গাঁথনি

১১.১ উদ্দেশ্য

১১.২ পৰিচয়

১১.৩ বিশ্বায়ন আৰু ভাৰতীয় কৃষক

- ১১.৩.১ বিশ্বায়নৰ সংজ্ঞা
- ১১.৩.২ ভাৰতীয় কৃষি বিদ্রোহৰ সংক্ষিপ্ত ইতিহাস
- ১১.৩.৩ বিশ্বায়ন আৰু কৃষক সমস্যাত ইয়াৰ প্রভাৱ
- ১১.৩.৪ কৃষক বিদ্রোহৰ পদ্ধতি বিশ্বায়নৰ প্রভাৱ

১১.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১১.৫ অধিক জানিবলৈ

১১.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১১.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- বিশ্বায়নৰ সংজ্ঞা দিব পাৰিব
- ভাৰতীয় কৃষি বিদ্রোহৰ ইতিহাস বুজিব পাৰিব
- ভাৰতীয় কৃষি ভিত্তিক অর্থনীতিত বিশ্বায়নৰ প্রভাৱ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- কৃষক বিদ্রোহৰ পদ্ধতিত বিশ্বায়নৰ প্রভাব আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১১.২ পৰিচয়

ভাৰতৰ ইতিহাসত কৃষক বিদ্রোহৰ অধ্যয়নটোৰ পম খেদিলে দেখো যে, অনতিকালৰ পৰাই কৃষকসকলে ব্যক্তিগতভাৱে হওঁক নাইবা সমূহীয়াভাৱে হওঁক বিদ্রোহ কৰি আহিছে। যি দুই মুখ্য কাৰণৰ বাবে কৃষক বিদ্রোহ সচৰাচৰ সংগঠিত হয়, সেয়া হ'ল ঃ অনুৎপাদন আৰু বর্ধিত কৰ। এই দুই কাৰকক কেন্দ্র কৰি বিভিন্ন সময়ত বিভিন্নটা বিদ্রোহে ভাৰতৰ বিভিন্ন ঠাইত গা কৰি উঠিছিল। সমূহ বিদ্রোহৰ ভিতৰত আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ আৰু সুদূৰ প্রসাৰী বিদ্রোহসমূহ বৃটিছ ঔপনিৱেশিত শাসনৰ সময়ত সংগঠিত হৈছিল। স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী কালতো কৃষকসকল সমস্যাসমূহৰ একো বিশেষ সমাধান পোৱা নগ'ল। নতুন চৰকাৰী ব্যৱস্থা আৰু নতুন অর্থনীতিয়ে লগত লৈ আনিলে অলেখ নতুন বাধা আৰু সমস্যা। আনফালে, ক্রমাগতভাৱে সবল হৈ অহা গোলকীকৰণে কৃষকসকলক নতুন ধৰণেৰে বিক্ষোভ কৰিবলৈ নতুন বাট দেখুৱাবলৈ ধৰিলে।

গোলকীকৰণে যদিও নতুন চিন্তাৰ প্ৰসাৰ কৰে, কিন্তু লগতে ই অৰ্থনৈতিক দিশত নতুন সমস্যাৰ উন্মেষ ঘটায়। বিশ্বব্যাপী অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থাই যি নতুন বজাৰ ব্যৱস্থাক উদ্‌গনি জনায়, তাক এক বিশিষ্ট মজদুৰ শক্তিয়েহে সবল কৰি ৰাখে। গতিকে এই ব্যৱস্থাত মজদুৰ শ্ৰমে এক বিশেষ সংজ্ঞা গ্ৰহণ কৰে। লগে লগে ভাৰতীয় কৃষিজীৱনে নানান নতুন ৰূপ ধাৰণ কৰে। গতিকে উক্ত বিষয়টেইটা আগত ৰাখি এই অধ্যয়ত প্ৰথমে ভাৰতৰ ইতিহাসত কৃষি সংগ্ৰামৰ ভূমিকা আলোচনা কৰা হ'ব। দ্বিতীয়তে কৃষি আৰু কৃষিভিত্তিক জীৱনশৈলীত বিশ্বায়নে কিদৰে প্ৰভাৱ আৰু প্ৰভূত্ব বিস্তাৰ কৰিছে, সেই বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ব। তৃতীয়তে বিশ্বৰ সমূহ দেশৰ মাজত গোৱা সাংস্কৃতিক তথা বৌদ্ধিক আদান-প্ৰদানে ভাৰতীয় কৃষি বিপ্লৱক কি প্ৰকাৰে প্ৰভাৱিত আৰু প্ৰসাৰিত কৰিছে এই আলোচনা এই অধ্যয়ৰ মুখ্য বিশ্লেষিত বিষয়।

১১.৩ বিশ্বায়ন আৰু ভাৰতীয় কৃষক

১১.৩.১ বিশ্বায়নৰ সংজ্ঞা

অতি সহজ ভাষাত ক'বলৈ হ'লে বিশ্বায়ন মানে হ'ল আন্তৰ্জাতিক সহযোগীতা আৰু নিৰ্ভৰশীলতা। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ ঠিক পিছৰ পৰাই 'বিশ্ব পৰিয়াল'ৰ ধাৰাটোৰ আৰম্ভণি ঘটে। এই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় নিৰ্ভৰশীলতাৰ কিছু ধনাত্মক দিশ আগত ৰাখিয়েই উদ্দেশ্য কৰা হয়। আৰম্ভণিতে এই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ উদ্দেশ্য কৰা হয়। আৰম্ভণিতে এই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ উদ্দেশ্য আছিল বিশ্বশান্তি আৰু সহযোগীতাৰ মাজেদি আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বাণিজ্যৰ এক পৰিকল্পিত সম্প্ৰসাৰণ ঘটোৱা। আৰ অ' ব্ৰায়েন নামেৰে এজন সমাজ বিজ্ঞানীয়ে এই উন্নয়নৰ ধাৰাক আগত ৰাখিয়েই বিশ্বায়নৰ এক সংক্ষিপ্ত সংজ্ঞা আগবঢ়াই কয় যে, ই এক এনে প্ৰক্ৰিয়া যিয়ে সমগ্ৰ বিশ্বক এখন সৰু ঠাইলৈ ৰূপান্তৰিত কৰিব।

এই সন্দৰ্ভত তেওঁ 'End of Scognephy'এই শব্দমালা ব্যৱহাৰ কৰে তেখেতৰ জনপ্ৰিয় কিতাপ 'Global financial Integhation: The end of Giography, New York: Council on foreign relations press, 1992'ত বিশ্বায়ন হ'ল এক সৰবৰাহৰ ধাৰা। এই ধাৰা পৰিলক্ষিত হয় ভোগৰ সামগ্ৰী, কলা-কৃষ্টি, চিন্তা-বিচাৰধাৰা আৰু জনসাধাৰণৰ পৰিভ্ৰমণৰ দ্বাৰা। যিদৰে আমি মানুহে এঠাইৰ পৰা আন ঠাইলৈ যাত্ৰা কৰো, ঠিক সেইদৰে বিশ্বায়নৰ ক্ৰমাগত প্ৰসাৰৰ পৰিণতিস্বৰূপে মানুহৰ লগত নানান অন্যান্য সামগ্ৰী তথা চিন্তাধাৰা, কলা-সংস্কৃতিৰ ও পৰিভ্ৰমণ সম্ভৰ হৈ উঠিছে। এই ধাৰাই এক স্থায়ী ৰূপ ধাৰণ কৰিছিল ঔপন্যাসিক ৰাজত্বৰ কালছোৱাত, যেতিয়া উপনিৱেশবোৰ ঔপনিৱেশিক ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ নৱনিৰ্মিত কাৰখানাৰ উপযোগী কেচা সামগ্ৰীৰ স্থায়ী যোগান ধৰোতাত পৰিণত হৈছিল আৰু লগতে উৎপাদিত সামগ্ৰীৰ এখন সহজলভ্য বজাৰত ও পৰিণত হৈছিল। কিন্তু ওপৰত কোৱাৰ দৰে এই পাৰস্পৰিক

নির্ভৰশীলতাই দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাছত এক সুনি(ত ৰূপ ধাৰণ কৰে। এইখিনিতে মন কৰিবলগীয়া কথা এই যে অর্থনৈতিক স্বার্থত গঠিত হোৱা পাৰস্পৰিক সম্পর্ক আৰু নির্ভৰশীলতাক সুকীয়াকৈ অর্থনৈতিক গোলকীকৰণ বুলিও কোৱা হয়। Foreign Direct Investment (FDI), Multi National choporations (MNCs), Capital Flows, আৰু প্রযুক্তিবিদ্যাৰ বৈপ্লৱিক সম্প্রসাৰণে এই গোলকীকৰণৰ ধাৰাক আগবঢ়াই নি এক নি(তৰূপ ধাৰণ কৰাত বাৰুকৈয়ে সহায় কৰিছে। বর্তমানৰ দেশসমূহৰ অর্থনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বিশ্লেষণ কৰিলে দেখা যায় যে, বিশ্ববাসীৰ সুদুৰব্যাপী ৰূপটো। ছ'ভিয়েট ৰাছিয়াৰ স্খলনৰ পৰৱর্তী কালত আমি সমগ্র বিশ্বতে এই নতুন অর্থনৈতিক ধাৰাৰ বিকাশ হোৱাটো দেখা পাওঁ আৰু বর্তমান সময়ত এই অর্থনৈতিক গোলকীকৰণে দেশসমূহৰ মাজত থকা সমস্ত সম্পর্ক নিধাৰণ কৰা দেখা যায়। উৎপাদিত সামগ্রীৰ বাবে প্রত্যেক দেশে বিশ্বব্যাপী ভোগবার্তাক উদ্দেশ্য কৰি পণ্যদ্রব্য উৎপাদন কৰে। এই প্রথাই দেশ, জাতি আৰু সংস্কৃতি নির্বিশেষে এক নতুন সার্বজনীন, বিশ্বব্যাপী বজাৰৰ সৃষ্টি কৰিছে। ইয়াৰ ফলস্বৰূপে আমি ক্রমান্বয়ে ইখন দেশে আনখন দেশৰ ওপৰত নির্ভৰশীল হৈ আহিছো। কৃষি প্রভান অর্থনীতিত ইয়াৰ প্রভাৱ অতি বেছিকৈ বর্তমান। গতিকে এই অধ্যয়ৰ পৰৱর্তী অনুচ্ছেদবোৰত আমি কৃষিমূলক অর্থনীতিত গোলকীকৰণে কি কি প্রভাৱ পেলাইছে আৰু কি দৰে এই প্রভাৱে কৃষকৰ আন্দোলনত ও নতুন বৈশিষ্ট প্রদান কৰিছে, তাৰেই আলোচনা কৰা হ'ব।

১১.৩.২ ভাৰতীয় কৃষি বিদ্রোহৰ সংক্ষিপ্ত ইতিহাস

এই অধ্যয়ৰ আৰম্ভণিতে উল্লেখ কৰাৰ দৰে, ভাৰতৰ ইতিহাসসৰ কৃষি বিদ্রোহৰ প্রমাণ অনতিকালৰ পৰাই পোৱা যায়। তথাপি বৃটিছ শাসনৰ অধীনত থকা সময়ছোৱাত এই সমূহ বিদ্রোহ সঘনাই সংগঠিত হোৱাৰ ফলত, ভাৰতীয় স্বাধীনতা আন্দোলনত এক বিশেষ ভূমিকা ল'বলৈ সক্ষম হয়। উনবিংশ আৰু বিংশ শতাব্দীৰ কালছোৱাত সমগ্র দেশজুৰি কৃষিক বিদ্রোহসমূহ সক্রিয়ভাৱে গা কৰি উঠিছিল। আটাইতকৈ বেছি প্রভাৱশালী কৃষক বিদ্রোহটো হৈছিল (বেংগলত) বংগদেশত ১৮৫৯-১৮৬০ চনত। এই বিদ্রোহক নীলা বিদ্রোহ (Indigo Rebellion) নামেৰে জনা যায়। ইয়াৰ উপৰিও ডেক্কাৰ ৰায়ত (১৮৭৫-৭৬), বিৰছা মুণ্ডাৰ বিদ্রোহ (১৮৯৯), চম্পৰণ নীলা সত্যাগ্রহ (১৯৭১), খেড়া সত্যাগ্রহ (১৯১৮) ইত্যাদি বিদ্রোহসমূহ লেখত লবলগীয়া। যদিও সর্বভাৰতীয় পর্যায়ত বিশেষ চমক দেখুৱাবলৈ সক্ষম নহ'ল, দিয়া হয় কাৰণ তেওঁলোকে লাভৰ বাবে খেতি নকৰে, বৰঞ্চ নিজৰ ভোগৰ কাৰণেহে বেছিভাগ কৃষকক খেতি কৰা দেখা যায়। ঐতিহাসিক পর্যালোচনাত ও দেখা যায় যে কৃষকসকলে সমাজৰ শোষণ আৰু বৈষম্যৰ ভাৰ বহন কৰি আহিছে।

ভাৰতীয় কৃষক বুলি ক'লে আমি সাধাৰণতে কৃষি শ্রমিক, আধিয়াৰ, ক্ষুদ্র

আৰু মধ্যমীয়া কৃষক, দৰিদ্ৰ কাৰিকৰ ইত্যাদিকে বুজো যদিও কৃষক গোষ্ঠীসমূহত সকলো জাতি আৰু বৰ্ণৰে মানুহ থাকে। তথাপি ভাৰতত বৃহতাংশ কৃষক অনুসূচিত জনজাতিৰ অন্তৰ্গত। বিভিন্ন শব্দৰে কৃষকসকলক নামকৰণ কৰা হয় যেনে— খেতিয়ক, কিষাণ, কৃষক, ৰায়ত, ছাচি, ইত্যাদি। মজদুৰ, ভাগছাটি, আধিয়াৰ, মজুৰ, কুলি আজি নামেৰে কৃষি শ্ৰমিকসকলক বুজোৱা হয়। স্বাধীনতাৰ পৰৱৰ্তী কালছোৱাত কৃষকসকলৰ অৱস্থাৰ বৰ বিশেষ উন্নতি হোৱা দেখা নগ'ল। স্বাধীন ভাৰতত ও কৃষকসকলে ঠিক একেই পোষকীয় ব্যৱস্থাৰ বলি হ'বলগীয়া হয়। এনে অৱস্থাসমূহৰ ভিতৰত উল্লেখনীয় হ'ল ঃ শোষণমূলক মধ্যস্ততাকাৰী ভূমিকাৰ, ভূমি আবণ্টনৰ ক্ষেত্ৰত দেখা পোৱা পূৰ্বৰ জমিদাৰী ব্যৱস্থাৰ কিছু প্ৰভাৱ, অসুৰক্ষিত, মালিকীস্বত্ব, কষ্টদায়ক কৰ ব্যৱস্থা, দুখীয়া কৃষকৰ ওপৰত এইসমূহ ব্যৱস্থাৰ অত্যাধিক প্ৰভাৱ, বৰ্ধিত মানৰ দৰিদ্ৰ আৰু নিবনুৱা সমস্যা। গতিকে দেখা যায় যে এনে অৱস্থাৰ পৰা পৰিত্ৰাণ পাবলৈ হ'লে স্বাধীনতাৰ উত্তৰকালতো কৃষকসকলৰ হাতত বিদ্ৰোহ কৰাৰ বাদে অন্য উপায় নাই।

এতিয়া ভাৰতীয় অৰ্থনীতিত গোলকীকৰণৰ প্ৰভাৱ লক্ষ্য কৰিলে আমি দেখা পাওঁ যে আমাৰ জনসংখ্যা অশিক্ষিত লোকৰ সংখ্যা আৰু নিবনুৱাৰ হাৰ বৃদ্ধিৰ বাবে বৰ্তমান ভাৰতবৰ্ষত এখন সহজলভ্য বনুৱাৰ দেশত পৰিণত হৈছে। Multi national corporation (MNCs) সমূহৰ দ্ৰুত বৃদ্ধিয়ে ভাৰতীয় অৰ্থনীতিক এক নতুন ৰূপ দিছে। যি সমূহ কাৰকে গোলকীকৰণক প্ৰসাৰিত হোৱাত সহায় কৰে, সেয়া হ'ল— প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ দ্ৰুত বিকাশ, মুক্ত বাণিজ্য আৰু অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থা, World Trade Organisationৰ ভূমিকা। এইসমূহ ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা যদিও আমাৰ দেশৰ অৰ্থনীতি বহুপ্ৰকাৰে উপকৃত হৈছে তথাপি ইয়াৰ কুফলসমূহৰ প্ৰভাৱ কৃষকসমাজে বহন কৰিবলগীয়া হৈছে।

১১.৩.৩ বিশ্বায়ন আৰু কৃষক সমস্যাত ইয়াৰ প্ৰভাৱ

একবিংশ শতিকাৰ অৰ্থাৎ বৰ্তমানৰ ভাৰতত কৃষকসকলৰ সমস্যাৰ আমি যদি বিশ্লেষণ কৰিবালৈ যাওঁ আমি দেখিম যে, দেশত খাদ্যাভাসৰ নাটনি দূৰ কৰিবলৈ চৰকাৰে আমদানিক গুৰুত্ব দি যিসমূহ নীতি অৱলম্বন কৰিছে, সেই নীতিসমূহে ভাৰতীয় কৃষকক পেটত গামোচা বান্ধিবলৈ বাধ্য কৰা দেখা গৈছে। যদিও এই নীতিৰ উদ্দেশ্য ইতিবাচক, ইয়াৰ ফলস্বৰূপে কৃষকসকলে নিজ কৃষিগত পেচাৰ লগত আপোচ কৰিবলগীয়া হৈছে। লগতে অন্য দেশৰ অৰ্থনীতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰা আৰু আমদানি ব্যৱস্থাক উদগনি জনাই সমস্যাৰ সমাধান সুনি (ত কৰাটো সম্ভৱ হৈছে অকল বিশ্বায়নৰ ফলত। গতিকে এফালে যদি আমি দুৰ্ভিক্ষৰ বাবে সাজু হৈছো, আনফালে আমদানিৰ ওপৰত অত্যাধিক নিৰ্ভৰ কৰি সেই দুৰ্ভিক্ষক এটা স্থায়ী ৰূপ দিয়াৰ পথত অৱতাৰিত হৈছো। স্বাধীন ভাৰতৰ কৃষকে পাঞ্জাৰত হোৱা 'সেউজ বিপ্লৱ'ক যিদৰে সফল ৰূপ দি

কৃষক সমাজৰ আগত নস্বপ্ন আৰু নতুন আশাৰ সঞ্চাৰ ঘটাইছিল, আজিৰ এই ব্যৱস্থাই সেইসমূহ আশাত চেচাপানী ঢালিছে। এই বিপ্লৱে ভাৰতীয় অর্থনীতিক, যাক 'Ship to month' অর্থনীতি বুলি কোৱা হৈছিল, তাৰ পৰা উন্নীত কৰি পৃথিৱীৰ সর্ববৃহৎ ধান আৰু ঘেহু ৰপ্তানি কৰা দেশত পৰিণত কৰিছিল (Ship to month)ৰ অর্থ হ'ল যে ভাৰতবর্ষত উৎপাদন কম হোৱা বাদে আৰু কৃষিক্ষেত্রত কোনো বিকল্প নোহোৱা বাবে আমি 'সেউজ বিপ্লৱ'ৰ পৰৱর্তী কালছোৱাত বিদেশী পণ্যদব্যৰ ওপৰত

নির্ভৰশীল আছিলো। তথা ঔপনিৱেশিক কালত ও ভাৰত এখন বিখ্যাত বজাৰত পৰিগণিত হৈছিল য'ত জাহাজেৰে অহা দ্রব্য পোনেই ভোক্তাৰ মুখলৈ গৈছিল বুলি ধৰা হৈছিল। ১৯৬৪ চনত ভাৰতে অকল ১০ মিলিয়ন টন ঘেহু উৎপাদন কৰিছিল। এই উৎপাদন বাঢ়ি ২০১৩-১৪ চনত ৯৫.৪ মিলিয়ন টন হল। কিন্তু বর্তমানৰ এই আমদানিৰ নীতিসমূহে 'সেউজ বিপ্লৱ'ৰ লক্ষ্য আৰু সাফল্যক ধূলিসাৎ কৰাৰ উপক্রম কৰিছে। ভাৰতৰ প্রধান খাদ্য চাউল, ঘেঁহু আৰু আমদানি ২০১৪-১৫ ৰ পৰা ২০১৬-১৭ চনতৈ ৬৬০০ শতাংশ বৃদ্ধি পাইছে। এই আমদানিৰ ফলত বজাৰ ভৰপুৰ হৈ এই কেইবিধ মূখ্য কৃষকৰ সামগ্রীৰ মূল্য হ্রাস পাইছে আৰু এই ঘটনাই কৃষকসকলক জুৰুলা কৰিছে। সহজ ভাষাত কবলৈ গ'লে এইসমূহ মুখ্য কৃষি উৎপাদিত সামগ্রীৰ বদ্ধিত আমদানিয়ে কৃষকসকলক অর্থনৈতিকভাৱে দুর্বল কৰি ঋণ লবলৈ বাধ্য কৰিছে। যিসকলে এই ঋণ পৰিশোধ কৰিবলৈ সক্ষম নহয়, তেওঁলোকে অৱশেষত আত্মহত্যাৰ পথ অৱলম্বন কৰাৰ পিছত আজিৰ ভাৰতত কৃষকৰ আত্মহত্যা কৃষিজীৱিৰ মাজত এক ভয়াৱহ সমস্যালৈ ৰূপান্তৰিত হৈছে। এই সমস্যা আটাইতকৈ বেছ ভয়ানক তেতিয়া হয় যেতিয়া গৃহ উৎপাদন (Domestic production) আটাইতকৈ বেছি হোৱাৰ সত্ত্বেও বজাৰত আমদানি দ্রব্যৰ প্রয়োভৰ নকমে। এই সন্দর্ভত ভাৰতীয় কিষাণ ইউনিয়নৰ পঞ্জাৱ শাখাৰ মুখ্য নেতা আজমেৰ সিং লাখোৱালে কয় যে, 'সস্তীয়া ঘেঁহুৰ আমদানিয়ে বজাৰত ইয়াৰ মূল্য হ্রাস কৰিব। এনেকুৱা লাগিছে চৰকাৰে কৃষকসকলক খেতি কৰাৰ পৰা অৱসৰ লোৱাটোহে যেন বিচাৰিছে।' আৰ এচ ৰাণা নামেৰে সনেপট, হাৰয়ানাৰ এজন কৃষি বিশেষজ্ঞই কয় চে, 'ঘেহুৰ অত্যাধিক আমদানিয়ে কৃষকসকলক খেতি কৰিবলৈ নিৰোৎসাহী কৰিব আৰু যাৰ বাবে পৰৱর্তী বর্ষত উৎপাদন ও হ্রাস পাব। গতিকে ঘেঁহুৰ আমদানি মানেই হ'ল কৃষিৰ আৰু কৃষিজীৱনৰ পতন। 'কৃষিৰ আমদানিক' এইক্ষেত্রত 'নিবনুৱা সমস্যাৰ আমদানি' বুলিও বহুতে কৈছে। কিন্তু এই সমস্যা অকল কৃষকসকলৰ জীৱিকাৰ লগতে জড়িত নহয়, সঁচা অর্থত ই ভাৰতবর্ষৰ খাদ্যৰ নিৰাপত্তা আৰু দেশৰ সার্বভৌমত্বৰ লগত ওতঃপ্রোতভাৱে জড়িত। Pulses ৰ ক্ষেত্রত চৰকাৰী নীতি আৰু এখাপ ওপৰত। ২০১৮ চনত যেতিয়া ভাৰতত Pulses ৰ দাম গগনচুম্বি আছিল, সেই মুহূর্তত ভাৰতে Mozambigni ৰ লগত Memorandum of Understanding (MOU) ত চহী কৰে সেই দেশত উৎপাদিত Pulses ভাৰতলৈ আমদানি কৰাৰ

বাবে। অন্যান্য দেশ যেনে Brezil আৰু Myanmar ৰ পৰাও এইসমূহ মাহজাতীয় শস্য (Pulses) আমদানি কৰাৰ যো-যা চলি আছে। যোৱা ৫ বছৰত আমাৰ দেশে প্ৰায় ০.৫ মিলিয়ন টন মাহজাতীয় শস্য Mozambigni ৰ পৰা আমদানি কৰিছে। আন দুবিধ মুখ্য আমদানি দ্ৰব্য হ'ল ছয়াবিনৰ তেল আৰু গ্ৰানোলা তেল। যদিও এই সমস্ত ব্যৱস্থা ভাৰতীয় গ্ৰাহকক অনাটন তথা দুৰ্ভিক্ষৰ পৰা পৰিত্ৰাণ দিবলৈ কৰা হৈছে। কিন্তু ইয়াৰ বিধ্বংসী প্ৰভাৱে কৃষকৰ সমস্যাৰ অপূৰণীয় ক্ষতি সাধন কৰিছে।

১১.৩.৪ কৃষক বিদ্রোহৰ পদ্ধতিত বিশ্বায়নৰ প্ৰভাৱ

বিশ্বায়নৰ সৰ্বপ্ৰথম প্ৰভাৱ ভাৰতীয় কৃষি ৰাজনীতিত তেতিয়া পৰে; যেতিয়া ভাৰতত বামপন্থী ৰাজনৈতিক চিন্তাধাৰাৰ উন্মেষ ঘটে। ৰুচিয়াত হোৱা বলছেভিক বিপ্লৱ আৰু ভাৰতত গঢ় লৈ উঠা ভাৰতীয় কমিউনিষ্ট আন্দোলনে (Indian Communism) ভাৰতীয় কৃষকসকলক এক নতুন আশাৰ বাট দেখুৱায়। শ্ৰমিক আৰু কৃষক দলে (Wokers and Presents Penty) ১৯৩০ চন পৰ্যন্ত কিন্তু কৃষকৰ সমস্যাসমূহক আগ্ৰাধিকাৰ দিয়া নাছিল। তথাপি ইয়াৰ পিছৰ দশকবোৰত এই দশক কৃষকসকলৰ মাজত জনপ্ৰিয় হোৱা দেখিবলৈ পোৱা গ'ল। ইয়াৰ মুখ্য কাৰণ হ'ল কৃষকসকলৰ মাজত জাগি উঠা ৰাজনৈতিক আৰু শ্ৰেণীগত সচেতনতা। ইয়াৰ ফলস্বৰূপে দুখীয়া কৃষক, ভূমিহীন মজদুৰ আৰু কৃষি শ্ৰমিক সকল সকলো প্ৰকাৰে সচেতন হৈ কৃষি আন্দোলনক নতুন ৰূপদান কৰে।

সৰ্বভাৰতীয় কিষাণ সভাৰ জন্ম সম্ভৱ হয় বিভিন্ন অনুষ্ঠান আৰু বিভিন্ন বিচাৰধাৰাৰ সন্মিলনৰ ফলস্বৰূপে। ঔপনিৱেশিক শাসনৰ বিৰোধে জনসাধাৰণক সজাগ কৰি গণ আন্দোলনৰ আকাৰ বৃদ্ধি আৰু মানদণ্ড উচ্চ কৰাৰ নিমিত্তে শ্ৰমিক, মধ্যবিত্ত আৰু কৃষক একত্ৰিত হয়। বামপন্থীসকলো (Congress Socialist) সকলৰ কায চাপে আৰু কৃষকসকলৰ সকলোবোৰ সমস্যাৰ সমাধান বিচাৰিবলৈ সংকল্পবদ্ধ হয়। এই সন্মিলিত গোটৰ মুখ্য দাবীসমূহ আছিল ঃ জমিদাৰী প্ৰথাৰ অৱশেষ ঘটোৱা , (Tenert) সকলক ভূমি দখলৰ অধিকাৰ প্ৰদান কৰা , ঋণ -মুক্ত কৰা আৰু কৃষিগত শ্ৰমৰ বাবে হাজিৰা (Agriculturel Wage) সৰ্বভাৰতীয় কিষাণ সভাই ১৯৩৬ চনৰ পৰা ১৯৩৯ চনলৈ ভাৰতবৰ্ষৰ ভিন ভিন প্ৰদেশ যেনে; বঙ্গদেশ, বিহাৰ, উৰিষ্যা, পাঞ্জাৰ, গুজৰাট, মাদ্ৰাজ্য, চেণ্টেল প্ৰভিঞ্চ আৰু নৰ্থ ৱেষ্ট ফ্ৰণ্টিয়াৰ প্ৰভিঞ্চত নানান কৃষক আন্দোলনৰ গুৰি ধৰে। যিসময়ত সঃ ভাঃ কিঃ সঃ খুবেই জনপ্ৰিয় আছিল ঠিক সেই সময়তে ১৯৩৭ চনত বিহাৰত 'খেট -মজদুৰ সভা' বুলি এক নতুন সভা গঢ় লৈ উঠে। এই নৱনির্মিত কৃষক স ভাই সঃজঃকিঃ সঃ ৰ অস্বিত্বক কিছু পৰিমাণে হ'লেও ম্লান নিয়াই। এইখিনিতে আকৌ সোঁৱৰাই দিয়া উচিত যে বিশ্বায়ণৰ প্ৰভাব ভিন্ন ভিন্ন প্ৰকাৰে উপলব্ধ হয়। এহাতে যিদৰে অর্থনৈতিক বিশ্বায়ণৰ ফলত কৃষকসকল এফালে জুৰুলা-

জুপুৰা হয় আনহাতে আকৌ সাংস্কৃতিক বিশ্বায়ণে সেই একেই কৃষক সমাজক নিজ অধিকাৰ সাব্যস্ত কৰিবলৈ নতুন আৰু প্ৰভাৱশালী প্ৰক্ৰিয়াৰে অৱগত কৰায়। উদাহৰণস্বৰূপে সঃ ভাঃ কি সঃ ৰ নেতা স্থায়ী সহজানন্দই লেনিনৰ আদশেৰে অনুপ্ৰাণিত হৈ কৈছিল যে, 'Land to tillek and power to soviete'') ইয়াৰ অর্থ হ'ল মাটিৰ আচল মালিক হ'ল সি যি মাটি চহায়। গতিকে ক্ষমতাৰ আচল ভাগীদাৰ খেতিয়ক আৰু শ্ৰমিকসকলহে হোৱা উচিত সঃ ভাঃ কিঃ সঃ বু পিছত ভাৰতীয় কমিউনিষ্ঠ Party ত যোগ দিয়া হয় আৰু লগে লগে ইয়াত নানান ভাবাদর্শমূলক পৰিৱর্তন পৰিলক্ষিত হয়। শ্ৰেণী -বৈষম্যৰ প্ৰতি থকা সজাগতাই ইয়াক পাঞ্জাৱ, অন্ধ্ৰপ্ৰদেশ আৰু বঙ্গদেশত অতি দ্ৰুতগতিৰে জনপ্ৰিয় এটা দললৈ ৰূপান্তৰিত কাৰ সঃভাঃ কিঃ সঃ আৰু ভাৰতীয় কমিউনিষ্ট পাচিয়ে ভূমিহীন শ্ৰমিক, দুখীয়া খেতিয়ক, আধিয়াৰ আৰু কৃষি শ্ৰমিকৰ সহায়ত ভাৰতীয় ইতিহাসৰ দুটা অতিকৈ প্ৰভাৱশালী বামপন্থী কৃষক বিদ্ৰোহৰ সূচনা কৰে। ইয়াৰে প্ৰথমটো হ'ল ভোগা আন্দোলন, ১৯৪৬-৪৭ (Tevhegs Movement in Bengel) আৰু দ্বিতীয়টো হ'ল তেলেংগানা আন্দোলন ১৯৪৬-৫৭ (Telengahg Movement)। ভাৰতীয় কমিউনিষ্ট পার্টিয়ে ভাৰতীয় কৃষকৰ সমস্যাসমূহক চৰকাৰৰ দৃষ্টিগোচৰ কৰাত তেতিয়াৰ পৰা আৰম্ভ কৰি বর্তমান কাললৈ চেষ্টাকৰি আহিছে। আনহাতে এই একেই মতবাদৰ উগ্ৰৰূপটোৰ নিদর্শন কৃষি আন্দোলনসমূহত নক্সালবাড়ীৰ আন্দোলনৰ মাজেৰে দেখা যায়। এই আন্দোলনৰ ১৯৬৭ চনত বঙ্গদেশত উত্থান ঘটে আৰু ইয়াৰ যোগেদি কৃষকসকলে সশস্ত্ৰ বিপ্ৰৱীৰ ৰূপ ধাৰণ কৰি নিজ অধিকাৰ সাব্যস্ত কৰাৰ ৰণত নামি পৰে। এই নক্সালবাড়ী আন্দোলনৰ যোগেদি কৃষকসকলে মুখ্যতঃ বলপ্ৰয়োগ কৰি কৃষিমাটি নিজৰ হাতলৈ আনে, ধান নিজে কাটি মাটিৰ মালিকৰ অনুমতি নোলোৱাকৈ নিজে নিজৰ ঘৰৰ চোতালত মৰণা মাৰে, পুলিচৰ বিপক্ষে বাধা তৈয়াৰ কৰে, মাটিৰ মালিকৰ পিবদে বাধা তৈয়াৰ কৰে। এইসমূহ কার্যতেওঁলোকে সাধাৰণতে পৰম্পৰাগত থলুৱা অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ ব্যৱহাৰ কৰে। তাৰ উপৰিও নক্সলবাড়ী আন্দোলনকাৰী সকল গড়িলা যুদ্ধনীতিত পার্গত থাকে আৰু তেওঁলোকৰ আন্দোলনৰ অন্যতম মুখ্য কার্য হ'ল সহযোদ্ধাসকলক সকলো সময়তে সহায় সহযোগ কৰা।

এই মতাদর্শেৰে যুঁজা সমূহ আন্দোলনেই হিংসাত্মক আৰু সশস্ত্ৰ হোৱা বাবে ধন জনৰ বৃহৎ ক্ষতি সাধন কৰে। গতিকেই চৰকাৰে এইসমূহ আন্দোলনক নিষিদ্ধ ঘোষণা কৰিবলৈ বাধ্য হয়।

যি কি নহওঁক উক্ত আলোচনাৰ পৰা দেখা যায় যে বিশ্বায়নৰ ফলস্বৰূপে কৃষকসকলে সমুখীন হোৱা নানান সমস্যাই তেওঁলোকক নিজ দুৰৱস্থাৰ প্ৰতি অৱগত কৰোৱাৰ লগতে সাংস্কৃতি বিশ্বায়নৰ ফলস্বৰূপে ভাৰতীয় কৃষকে শ্ৰেণী সংগ্ৰামৰ আদর্শৰ লগত পৰিচিত হয়। এই সকলো কৃষি আন্দোলনে কৃষকসকলৰ মনত থকা বিক্ষোভক

প্রদর্শিত কৰিছে। লগে লগে কৃষকসকলৰ বুদ্ধিমত্তাৰ পৰিচয় তেওঁলোকৰ নেতৃত্ব দিব পৰা গুণ আৰু নিজ বিক্ষোভ সুন্দৰভাৱে উপস্থাপন কৰিব পৰা গুণে দিছে। এতিয়া একেবাৰে বৰ্তমান অৱস্থাত চলি থকা কৃষকৰ বিক্ষোভ প্ৰদৰ্শনৰ আৰু কৃষি জীৱনৰ সমস্যাৰ বিশ্লেষণ কৰিলে দেখো যে কৃষকৰ আত্মহত্যা এতিয়া আটাইতকৈ সংক্ৰময় বিষয়। ২০১৫ চনত সৰ্বমুঠ ৮,০০৭ জন কৃষকে আত্মহত্যা কৰে। ২০১৪ চনত এই সংখ্যা আছিল ৫৬৫০ জন। ইয়াত ৪১.৭% বৃদ্ধি পৰিলক্ষিত হৈছে ২০১৫ চনৰ National Crime Records Bureak ৰ তথ্য মতে ৩৯% শতাংশ আত্মহত্যা কৰা কৃষকে ঋণ পৰিশোধ কৰিব নোৱাৰি এই পথ লয়। ২০১৪ চনত আত্মহত্যা কৰা ২০.৬% কৃষকে ঋণ লৈছিল। ২০১৩ চনত ভাৰতবৰ্ষ প্ৰত্যেক তিনিজনৰ ভিতৰত এজনকৈ গ্ৰামীণ ঋণত পোত খাই থকা বুলি তথ্যসমূহে দৰ্শায়। যদিওবা আমি আত্মহত্যাক বিদ্ৰোহৰ পথ বুলি ক'ব নোৱাৰো কাৰণ ই এক আইনমতে দণ্ডনীয় অপৰাধ আৰু নৈতিকভাৱেও এই কাৰ্যৰ গৰিহণা দিয়া হয়। তথাপি এই কথা নুই কৰি নোৱাৰি যে যি পৰিস্থিতিত পৰি ভাৰতীয় কৃষকসকলে এই পন্থা অৱলম্বন কৰে; এইয়া তেওঁলোকৰ ক্ষোভ আৰু অসহায়তা প্ৰকাশৰ অন্তিম উপায়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ বিশ্বায়ন মানে কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ অৰ্থনৈতিক বিশ্বায়ন মানে কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ কি কি উপাদানে বিশ্বায়নক বিস্তাৰিত কৰিছে?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ কৃষক শ্ৰেণী বুলিলে কি বুজা?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ ভাৰতবৰ্ষত সংঘটিত হোৱা কেইটামান কৃষক বিদ্ৰোহ নাম লিখা।

.....

.....

১১.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ভাৰতীয় কৃষকসকলে মহাত্মা গান্ধীৰ মাজত তেওঁলোকৰ প্ৰথম ৰাষ্ট্ৰীয় নেতাজন পাইছিল।
- ঔপনিৱেশিক কালছোৱাত বিভিন্নটা কৃষক বিদ্ৰোহ সংগঠিত হয়। তাৰে ভিতৰত বেংগলত ৰোৱা নীল আন্দোলন Indiga Rebillion আটাইতকৈ স্মৰণীয়।
- গান্ধীজীৰ উপৰিও নানান জনে স্থানীয় তথা ৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত কৃষকসকলক নেতৃত্ব দিবলৈ আগবাঢ়ি আহে।
- আন্দোনসমূহৰ গুৰিত নানান কাৰণ থকা দেখা যায়। তাৰ ভিতৰত অৰ্থনৈতিক গোলকীকৰণে ঔপনিৱেশিক তথা স্বাধীনোত্তৰ কালত কৃষক আন্দোলনসমূহক কাৰক যোগায়।
- বৰ্হিঃদেশৰ লগত হেৰা বাণিজ্যিক সম্পৰ্কৰ প্ৰথম কুফলৰ আলোচনা সন্দৰ্ভত দাদাভাই নৌৰজীয় 'Drain of Wealth ৰ বিষয়ে তেওঁৰ অতিকৈ বিখ্যাত কিতাপ 'Poverty and Unbritish Rule in India' ত উল্লেখ কৰে।
- সৰ্বভাৰতীয় কিষাণ সভাই কৃষক আন্দোলনত বিশেষ ভূমিকা পালন কৰে।
- ভাৰতীয় কমিউনিষ্ট পাৰ্টিয়ে ভাৰতীয় কৃষকৰ বিক্ষোভ প্ৰদৰ্শনক ৰাজনৈতিক পথত আগুৱাই নিয়াত বৰঙণি যোগায়।
- স্বাধীনোত্তৰ কালচোৱাত ও কৃষিজীৱনৰ সমস্যাসমূহৰ বিশেষ সমাধান নোলোৱাৰ বাবে আৰু কিছু নতুন সমস্যাৰ অৱতাৰণা হোৱাৰ বাবে কৃষক বিদ্ৰোহসমূহ সমান তীব্ৰতাৰে চলি থাকিল।
- গোলকীয় অৰ্থনীতিয়ে ভাৰতীয় কৃষকৰ জীৱনত দুই ৰকমে প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে।
- বিশ্বায়ন অথবা গোলকীৰণে পৃথিৱীৰ বিভিন্ন দেশসমূহৰ মাজত এক পাৰস্পৰিক নিৰ্ভৰশীলতাক বুজায়। ইয়াৰ ফলস্বৰূপে আমি এক সৰবৰাহৰ ধাৰা দেখিবলৈ পাওঁ। এই সৰবৰাহ হয় আদৰ্শৰ মতবাদৰ, পণ্যদ্ৰব্য আৰু জনসাধাৰণৰ পৰিভ্ৰমণৰ দ্বাৰা।
- এহাতে যিদৰে গোলকীয় অৰ্থনীতিৰ ফলস্বৰূপে সস্তীয় পণ্যদ্ৰব্যৰে বজাৰ ভৰি পৰি কৃষকসকলক জুৰুলা-জুপুৰা কৰিছে আনহাতেদি সাংস্কৃতিক বিশ্বায়নৰ ফলস্বৰূপে কৃষক বিদ্ৰোহসমূহ ন-ৰূপেৰে শক্তিশালী হৈ উঠাও দেখা গৈছে।
- বৰ্তমান সময়ত কৃষি সমাজত আটাইতকৈ জলন্ত সমস্যা হ'ল— ঋণ। শস্যৰ অনুৎপাদন আৰু বজাৰত পোৱা সহজলভ্য উৎপাদিত সামগ্ৰীৰ (আমদানি) পয়োভাৰ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ হাৰ কমায় ঘৰুৱা সম্পদ অৰ্থাৎ কৃষিগত উৎপাদিত সামগ্ৰীৰ চাহিদা আৰু মূলক হ্ৰাস কৰি কৃষকসকলক ঋণ ল'বলৈ বাধ্য কৰায়। এই ঋণ পৰিশোধ কৰিবলৈ যাওতে ব্যৰ্থ হোৱাৰ ফলতেই ভাৰতবৰ্ষত যোৱা দুটা দশকত কৃষকৰ আত্মহত্যাৰ সংখ্যা ভয়ংকৰ ৰূপত বৃদ্ধি পাইছে।

১১.৫ অধিক জানিবলৈ

১) Debal K. Singha Roy, Peasant Movments in Contemporary India : Emerging Forms of Domintion and Resistance', Economic and Political Weekly, Vol.40 No.52 (Dec-24-30, 2005) pp 5505-5513.

২) Berch Berberoglu, Social Movements and Transformation in The Age of Globalization: Origins, Dynamics and Mobilization, Intermational Review of Mobern Sociology, Vol. 41. No.1 (Spring 2015), pp. 55-77.

৩) Ed. Tom Brass, New Farmers Movements in India Frank CASS and Co. Ltd (1995), republished by Rutledge, New York (2013).

১১.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ যি প্রক্রিয়াৰ মাজেদি পৃথিৱীৰ দেশসমূহ পৰস্পৰে পৰস্পৰৰ কাষ চাপে, ইখনে সিখনক প্রভাৱান্বিত কৰে আৰু ইখন-সিখনৰ ওপৰত নির্ভৰশীল হয় তাকেই সহজ ভাষাত গোলকীকৰণ অথবা বিশ্বায়ন বুলি কোৱা হয়।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অর্থনৈতিক গোলকীকৰণ বুলিলে আমি সেই প্রক্রিয়াক বুজো যাৰদ্বাৰা দেশসমূহৰ মাজত বেপাৰ আৰু বাণিজ্য পৰিচালিত হৈ থাকে। MNcs, FDI ইত্যাদিয়ে এই প্রক্রিয়াত সহায় কৰে।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্রযুক্তিবিদ্যাৰ বৃদ্ধি আৰু প্রসাৰৰ দ্বাৰা বিশ্বায়নে এক নতুন ৰূপত জিলিকি উঠিছে।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ কৃষক বুলি ক'লে আমি সাধাৰণতে ভূমিহীন কৃষিশ্রমিক, আধিয়াৰ, মজদুৰ আৰু ক্ষুদ্র আৰু মধ্যমীয়া খেতিয়কসকলক বুজো।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ নীল বিদ্রোহ (১৮৫৯-৬০), ডেক্কানা ৰায়ত (১৮৭৫-৭৬), বিৰদা মুণ্ডাৰ বিদ্রোহ (১৮৯৯), স্পেৰণ সত্যাগ্রহ (১৯১৭), খেড়া সত্যাগ্রহ (১৯১৮)।

১১.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) চমু উত্তৰৰ প্ৰশ্ন (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিবলগীয়া)

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভাৰতীয় কৃষকসকলে বৃটিছ চৰকাৰৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ কৰাৰ মুখ্য কাৰণসমূহ লিখা।

প্ৰশ্ন ২ ঃ ঔপনিৱেশিক ভাৰতৰ কেইটামান কৃষক গোষ্ঠীৰ নাম লিখা।

(খ) দীঘলীয়া উত্তৰৰ প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিবলগীয়া)

প্ৰশ্ন ১ ঃ বৰ্তমানৰ গোলকীয় অৰ্থনীতিয়ে ভাৰতীয় কৃষকক কিদৰে প্ৰভাবান্বিত কৰে।

প্ৰশ্ন ২ ঃ গোলকীয় সংস্কৃতিয়ে কি দৰে ভাৰতীয় কৃষক বিদ্ৰোহসমূহৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলায়?

*** ***** ***

অধ্যায় ১২ ঃ নগৰীয়া সমাজতত্ত্বৰ বিকাশ

অধ্যায় গাঁথনি

১২.১ উদ্দেশ্য
১২.২ পৰিচয়
১২.৩ নগৰীয়া সমাজতত্ত্বৰ আৰম্ভণি আৰু পৰিসৰ
১২.৩.১ গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয়া পাৰ্থক্য
১২.৩.২ ভাৰতৰ নগৰীয়া সমাজতত্ত্ব
১২.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১২.৫ অধিক জানিবলৈ
১২.৬ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
১২.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- নগৰীয়া সমাজতত্ত্বৰ আৰম্ভণি আৰু পৰিসৰ সম্পৰ্কে জানিব পাৰিব
- গ্ৰাম্য আৰু নগৰ অঞ্চলৰ মাজৰ পাৰ্থক্য বৰ্ণনা কৰিব পাৰিব
- নগৰীয়া সমাজতত্ত্বৰ তত্ত্বসমূহ বৰ্ণনা কৰিব পাৰিব
- ভাৰতত নগৰীয়া সমাজতত্ত্বৰ বিকাশ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১২.২ পৰিচয়

অতি সহজ অৰ্থত নগৰীয়া সমাজতত্ত্ব হৈছে সামাজিক জীৱনৰ সমাজতাত্ত্বিক অধ্যয়ন আৰু মানুহৰ মাজৰ আদান-প্ৰদান যাক আমি নগৰ বুলি কওঁ। আমি আৰু ক'ব পাৰো যে, নগৰীয়া সমাজতত্ত্ব হৈছে চহৰৰ সমাজতাত্ত্বিক অধ্যয়ন। বৰ্তমান পৃথিৱীৰ সৰ্বপ্ৰথম পণ্ডিত কেছেলৰ মতে—, 'নগৰীয়া সমাজতত্ত্ব হৈছে আধুনীক সমাজ বিজ্ঞানৰ এক অৰ্থ যোগানৰ ক্ষেত্ৰ। ইয়াৰ আৰম্ভণি হৈছিল উদ্যোগীকৰণৰ পৰিণতি স্বৰূপে হোৱা দ্ৰুত নগৰীকৰণৰ ফলত, গ্ৰাম্য জীৱনৰ ধৰণ সামৰণি হ'বলৈ ধৰা য'ত কোটি মানুহৰ জীৱনৰ বৈশিষ্টবোৰ পৰিলক্ষিত হয়। ই সামাজিক একত্ৰীকৰণক কেন্দ্ৰ কৰি গঢ়ি তুলিছিল এক নতুন নগৰীয়া সমাজ, যি সাম্প্ৰতিক গ্ৰাস্যত বাসী দ্বাৰা গঠিত হৈছিল আৰু য'ত সামাজিক একত্ৰীকৰণৰ প্ৰচলিত অনুষ্ঠানবোৰ জনসংখ্যা বৃদ্ধি, অৰ্থনৈতিক বিকাশ, সামাজিক গতিশীলতা আৰু সামাজিক সংঘৰ্ষৰ ফলত ভংগ হৈছিল। কাৰণ আমেৰিকাৰ মহানগৰ অঞ্চলবোৰ আছিল বৃদ্ধিৰ প্ৰতীক, অভিবাসন আৰু পৰিৱৰ্তন, তেওঁলোকে সামাজিক প্ৰয়োগশালাৰ সুবিধা কৰিছিল য'ত সমাজ বিজ্ঞানীসকলে জনসাধাৰণৰ একত্ৰীকৰণৰ

চর্তসমূহ নাইকীয়া কৰি নগৰীয়া সমাজ কৰিব বিচাৰে, ওপৰৰ অভিবাসীসকল, বিদেশী আৰু গাঁও অঞ্চলৰ পৰা নতুন বেবিলানৰ ফালে দলেবলে আগুৱাই যায়।' (Eastills, 2002)

এনেদৰে নগৰৰ গঠন হৈছে এই শাখাটোৰ জন্মৰ কেন্দ্রস্বৰূপ। তাৰোপৰি, নগৰৰ অনুষ্ঠানৰ প্রকৃত অধ্যয়ন কৰা কার্য হৈছে প্রকৃত বিদ্যায়তনিক শাখা যিটো চিকাগোৰ সমাজতত্ত্বৰ স্কুল, ১৯১৫ আৰু ১৯৪০ চনৰ ভিতৰত আমেৰিকাৰ চিকাগো বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাৰণে কৰা হৈছিল। এনেদৰে আমি নগৰৰ অধ্যয়নত নগৰীয়া সমাজতত্ত্বৰ অৰিহণা চিনাক্ত নকৰাকৈ নগৰীয়া সমাজতত্ত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব নোৱাৰো, যিবোৰৰ অধ্যয়নৰ পদ্ধতি উদ্ভাৱনমূলক আৰু নতুন। এইবোৰ সমাজতত্ত্বও ব্যৱহাৰ হোৱা অন্যবোৰৰ দৰে নহয়। প্রতিযোগিতাৰ ধাৰণাৰ আৰু সামাজিক নির্বাচনৰ ভিতৰত মানুহৰ স্থাপনৰ আকাৰ আৰু প্রক্রিয়াৰ অধ্যয়ন, সাংস্কৃতিক সমন্বয়ৰ বিশ্লেষণৰ সামাজিক চর্তসমূহ আদিবোৰ হৈছে নগৰীয়া সমাজতত্ত্বৰ প্রতিষ্ঠাতা বিষয়, যেতিয়া সেইটো আদর্শিক পক্ষপাতিতা হয়, উদ্যোগীকৰণে উত্থাপন কৰা ঐতিহাসিক প্রতিক্রিয়া আৰু বিংশ শতিকাৰ প্রথম ভাগৰ নগৰীকৰণ'। (Eastills, 2002)

১২.৩ নগৰীয়া সমাজতত্ত্বৰ আৰম্ভণি আৰু পৰিসৰ

নগৰীয়া সমাজতত্ত্বৰ এক শাখা হিচাপে চিকাগো চহৰত আৰম্ভণি হৈছিল আৰু ১৯০০ চনৰ প্রথমার্দ্ধত এই চহৰৰ প্রকৃতিৰ সৈতে ইয়াৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ সম্পর্ক আছিল। সেইটো সময়ত উগ্যোগীকৰণৰ বৃদ্ধি, নগৰীকৰণ, নগৰীয়া সভ্যতাৰ বৃদ্ধি আৰু উপনগৰীকৰণৰ ফলত চিকাগো চহৰখনত যথেষ্ট পৰিমাণে পৰিৱর্তন ঘটিছিল। এনেবোৰ পৰিৱর্তনে সেই সময়ত চিকাগো বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সমাজতত্ত্ববিদসকলক জগাই তুলিছিল, যিসকলে 'নগৰ অধ্যয়ন' বুলি এটা নতুন অধ্যয়ন বিভাগৰ বিষয়ে অনুভৱ কৰিছিল। নগৰীকৰণৰ ফলত ঘটা নতুন আকৃতি আৰু পদার্থৰ ওপৰত তেওঁলোকে প্রাধান্য দিছিল আৰু নগৰ অঞ্চলৰ বাসিন্দাসকলৰ মাজত আদান-প্রদান আৰু সংহতিত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল।

'নগৰ' নামৰ প্রশ্নটোৰ সৈতে বহুতো সমাজতত্ত্ববিদ আৰু বিশেষজ্ঞ জৰিত হৈ আছিল। ১৭ শ শতিকাৰ পৰা বিশেষজ্ঞ আৰু তাত্বিকসকলে আধুনিক সমাজৰ এক উদ্যোগিক বিপ্লৱৰ পৰৱর্তী সময়ৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিবলৈ চেষ্টা চলাই আহিছে। এগৰীয়া সমাজতত্ত্ব এক বৃহৎ পৰিমাণৰ কর্মক সূচায়। এনেদৰে ১৯০০ দশকৰ আৰম্ভণিত নগৰীয়া সভ্যতা এক পৃথক বিষয় হিচাপে জন্ম হয়, আগতে বহুতো তাত্বিকে নগৰক এক বিশেষ অধ্যয়নৰ স্থান হিচাপে চিনাক্ত কৰিছিল আৰু নগৰৰ ওপৰত তেওঁলোকৰ তত্ত্ববোৰ দাঙি ধৰিছিল। এনেদৰে এইবোৰ শিক্ষাবিদো নগৰ অধ্যয়নৰ সৈতে জড়িত হৈ পৰিছিল যদিও তেওঁলোকে এইটো বিভাগৰ ভিতৰত কাম কৰা নাছিল, কাৰণ এই বিভাগটো আনুষ্ঠানিকভাৱে স্থাপন হোৱা নাছিল।

চমুকৈ, এই অধ্যয়টোৰ বাবে নগৰীকৰণক আমি বহলভাৱে তিনিটা ভাগত ভাগ কৰিম। (মনত ৰাখিব যে এই বিভাজনটো নগৰ সমাজতত্ত্বৰ ভিতৰত নেথাকিবও পাৰে)

- নগৰৰ পৰম্পৰাগত তত্ত্ব, যিয়ে কার্লমাক্স, ফাৰডিনান্দ টনিজ, মেক্স ৱেকাৰ আৰু জর্জ চিমেলৰ তত্ত্ববোৰক অন্তর্ভুক্ত কৰে। এই তত্ত্ববোৰে মৌলিক অৱিহণা আৰু ধাৰণা গঠন কৰে যিবোৰৰ দ্বাৰা পৰৱর্তী তত্ত্ববোৰ প্রভাৱিত হয়। ইয়াৰ কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ অৱিহণা হৈছে অনাচাৰ, উত্থাপন, শ্রেণী গঠন আৰু উৎপাদন আৰু সমূহীয়া পৰিচয়ৰ ধ্বংস।
- চিকাগোৰ স্কুল আৰু ইয়াৰ চহৰ য'ৰ কেন্দ্রীয় চিন্তাবিদসকল হৈছে ৰবার্ট পার্ক, বাগগেছ, মেককেনজি আৰু লুইচ উইথ। এই স্কুলখনে কেৱল নগৰ অধ্যয়নৰ দিশতে বিপ্লৱ অনা নাছিল, ই মানৱ আদান-প্রদানৰ পদ্ধতিৰ অধ্যয়ন উদ্ভাৱন কৰিছিল। উদাহৰণ স্বৰূপে তেওঁলোকে কিছুমান ধাৰণা উলিয়াইছিল যেনে— মানৱ ভূগোলৰ পৰিমাণগত আৰু গুণগত আৰু মানৱৰ আদান-প্রদান তথা স্থানৰ নৃতাত্ত্বিক গৱেষণা।
- আৰু শেষত, নতুন নগৰীয়া সমাজতত্ত্বই অন্তর্ভুক্ত কৰা তত্ত্বসমূহ বিখ্যাত নগৰীকৰণৰ পণ্ডিতসকল যেনে হেনৰি লিফেবগুাৰ, ডেভিড হাৰভে আৰু মেনুৱেল কেচেলে দাঙি ধৰিছিল। এইসকল পণ্ডিতে সামাজিক গৱেষণাৰ পৰিসীমাক নতুন দিশলৈ একেৰাহে আগুৱাই নিয়ে। যেতিয়া মানুহৰ জীৱন আৰু মানুহৰ আদান-প্রদানৰ দ্রুত পৰিৱর্তন এক সুবিধা কৰাই দিয়া হয় মানৱ বুৰঞ্জীৰ প্রযুক্তিৰ যুগ তথা যোগাযোগৰ ধৰণ আৰু পৰিবহণ আগতকৈ ক্ষীপ্রতৰ হয়। মানুহৰ মাজৰ সম্পর্ক আগত কল্পনা কৰাতকৈ অধিক তীব্র হৈ উঠে।

গতডাইনাৰ (Gottdiener)ৰ মতে নতুন নগৰীয়া সমাজতত্ত্বৰ ধাৰণা হৈছে নগৰীয়া সমাজতত্ত্বৰ দৃষ্টান্ত স্বৰূপ যাৰ আৰম্ভণি ১৯৭০ চনত হৈছিল আৰু এক প্রভাৱশালী অভিগমন হিচাবে পৰিগণিত হৈছিল। এই অভিগমনে মার্কচিচ আৰু উত্তৰ মার্কচিচ নগৰীয় ৰাজনৈতিক অর্থনীতি, শ্রেণী, জাতি, লিংগ, কার্যসূচী ওপৰত হেঁচা দিছিল— বাণিজ্যিক ক্ষেত্রত প্রধান ব্যৱসায় স্থাপন, বেংকিং, ভূ-সম্পত্তি আৰু সকলো ক্ষেত্রতে চৰকাৰী বিষয়াৰ অংশগ্রহণৰ ফলত হোৱা প্রভাৱ, যদি স্থিৰ কৰা নহয় তেতিয়া সামাজিক কার্যবোৰৰ স্পষ্টীকৰণৰ ক্ষেত্রত সাংগঠনিক আৰু নির্মত স্থানৰ স্বাধীন ভূমিকা, যিটো প্রথমবাৰ হেনৰি লেফেব্রই স্পষ্ট কৰিছিল, সংস্কৃতি, প্রতীক, চিহ্ন, ঘটনা আৰু স্থাপন প্রক্রিয়াৰ প্রভাৱৰ ভূমিকা।

১২.৩.১ গ্রাম্য আৰু নগৰীয়া পার্থক্য

নগৰীয়া সমাজতত্ত্বই নিজে স্পষ্ট কৰে যে গ্রাম্য আৰু নগৰৰ সামাজিক জীৱনৰ মাজত পার্থক্য আছে। কিন্তু এই পার্থক্য প্রকৃততে যি নেথাকক বিচাৰি উলিওৱাটো কঠিন। এই কঠিনতাৰ বিভিন্ন কাৰক আছে, যেনে—

- নগৰ বুজাবলৈ কোনো এটা সর্বজন গৃহীত সংজ্ঞা নাই।
- যদি আমি নগৰ আৰু গাঁৱৰ পার্থক্য উলিয়াবলৈ জনসংখ্যা আৰু উদ্যোগীকৰণক

বিবেচনা কৰো, এই দুয়োটা কাৰককে বিভিন্ন চিন্তা গোষ্ঠী আৰু স্কুলে পৃথক পৃথক ধৰণে ব্যাখ্যা কৰিব। একে ভৌগোলিক স্থানত অৱস্থিত হলেও দুয়োটাৰ পৰিৱেশৰ মাজত পার্থক্য আছে।

- যদি আমি কিছুমান ঠাইক গাঁও হিচাবে বুজো, যেতিয়া গাঁওবোৰৰ যোগাযোগ আৰু পৰিবহনৰ বিকাশৰ ফলত দ্রুত পৰিৱর্তন আৰু বিৱর্তন ঘটে, তেতিয়া গ্রাম্য জীৱন স্থিৰ হৈ নেথাকে।

গাঁও আৰু নগৰৰ তাত্ত্বিক পার্থক্য দাঙি ধৰা এখন গুৰুত্বপূর্ণ কিতাপ পিটিৰিম চৰকিন আৰু কালে চি জেমাৰ মেন (১৯২৯) দাঙি ধৰিছিল। আমি জানো যে, তেতিয়াৰ পৰাই গাঁও আৰু চহৰ গঠনৰ প্রকৃতিৰ ক্ষেত্রত গুৰুত্ব দিয়া হয়। তাৰোপৰি চৰকিন আৰু জেমাৰমিনে চহৰ আৰু গাঁৱৰ ক্ষেত্রত দাঙি ধৰা দিশবোৰ আজিও প্রাসংগিক।

- **বৃত্তি ঃ** গ্রাম্য জীৱনৰ বেছিভাগ লোকেই কৃষিৰ সৈতে জড়িত, আনহাতে নগৰৰ বেছিভাগ লোক কৃষিৰ বাহিৰে অন্য কিছুমান কার্য যেনে— উৎপাদন, ব্যৱসায়, নির্মাণ ইত্যাদিও জড়িত।
- **পৰিৱেশ ঃ** গ্রাম্য অঞ্চলৰ মানুহে সৃষ্টি কৰা বস্তুকতৈও প্রকৃতিয়ে অধিক প্রভাৱশালী, আনহাতে এইটো নগৰীয়া পৃথিৱীত সম্পূর্ণ ওলোটা। সেইবাবে প্রথম বিধত মানুহ আৰু প্রকৃতিৰ মাজত প্রত্যক্ষ সম্পর্ক বিৰাজ কৰে, আনহাতে পিছৰটো এক বৃহৎ শূন্যতাৰ অনুভৱ হয়।
- **সম্প্রদায়ৰ আকাৰ ঃ** নগৰৰ সম্প্রদায়ৰ আকাৰতকৈ গাঁৱৰ সম্প্রদায়ৰ আকাৰ সৰু।
- **জনসংখ্যাৰ ঘনত্ব ঃ** গাঁও আৰু জনসংখ্যাৰ ঘনত্বৰ মাজত এক নেতিবাচক সম্পর্ক আছে। এনেদৰে গাঁৱৰ জনসংখ্যাৰ ঘনত্ব সদায় নগৰতকৈ কম, য'ত নগৰত জনসংখ্যাৰ ঘনত্বৰ সৈতে ইতিবাচক সম্পর্ক বিৰাজমান।

  গাঁৱৰ জনসাধাৰণ জাতিগত আৰু মনোবৈজ্ঞানিক সংলক্ষণৰ ক্ষেত্রত নগৰৰ তুলনাত অধিক সজাতীয় বা এক ধর্মীয়। আনহাতে জাতি বা মনোবৈজ্ঞানিক সংলক্ষণৰ ক্ষেত্রত বেছি ভিন্নধর্মী হয়।
- **সামাজিক পৃথকীকৰণ আৰু স্তৰীকৰণ ঃ** গাঁৱৰ সৈতে পৃথকীকৰণ আৰু স্তৰীকৰণৰ সম্পর্ক নেতিবাচক, আনহাতে নগৰৰ ক্ষেত্রত পৃথকীকৰণ আৰু স্তৰীকৰণ দুয়োটাৰে ইতিবাচক সম্পর্ক।
- **গতিশীলতা আৰু প্রব্রজনৰ দিশ ঃ** নগৰৰ তুলনাত গাঁও অঞ্চলৰ গতিশীলতা আৰু সামাজিক অনুক্রম কম, নগৰত সকলো প্রকাৰৰ গতিশীলতাই হৈছে তীব্র।
- **আদান প্রদানৰ ব্যৱস্থা ঃ** গাঁৱৰ পৃথিৱীখনৰ আদান-প্রদান ব্যৱস্থা সহজ সৰল আৰু প্রত্যেকৰ মাজত মুখামুখি প্রত্যক্ষ সম্পর্ক বিৰাজমান, এই সম্পর্ক দীর্ঘদিনীয়া আৰু সামাজিক সম্পর্ক থকা। ইয়াৰ তুলনাত নগৰ মানুহৰ সম্পর্ক জটিল,

বাহ্যিকতাপূর্ণ আৰু আনুষ্ঠানিক সম্পর্ক, যিটোই ব্যক্তিগত সম্পর্ক প্রভাৱিত নকৰে।

এনেদৰে, আমি দেখিবলৈ পাওঁ যে, অন্য কিছুমান পণ্ডিতেও নগৰ আৰু গাঁৱৰ পার্থক্য দাঙি ধৰিছে, কিন্তু ইয়াৰ মৌলিক কাৰণবোৰ একেই। গাঁও আৰু নগৰৰ মাজত এক বৃহৎ পার্থক্য আছে আৰু দুয়োটাকৈ নিজ নিজ অধ্যয়ন কৰিব লাগে। এফ টনিজে (F Tonnies) তেওঁৰ Gemeinschaft and Gesellschaft (1887) ত Gemeinschaft আৰু Gesellschaft ব্যৱহাৰ কৰি গাঁও আৰু নগৰৰ পার্থক্য দাঙি ধৰিছিল। ইয়াত Gemeinschaft য়ে গাঁও সমাজৰ "সাম্প্রদায়িক সমাজক" প্রতিনিধিত্ব কৰিছিল আৰু Gemeinschaft য়ে নগৰত পোৱা "সহযোগী সমাজক" প্রতিনিধিত্ব কৰিছিল। প্রথম বিধ আছিল ব্যক্তিগত সম্পর্কযুক্ত আৰু ইয়াৰ মানুহৰ আদান প্রদান প্রচলিত সামাজিক নীতিৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত, পিছৰ প্রকাৰটো হৈছে জ্ঞানী আৰু আমোলাতান্ত্রিক সামাজিক আদান প্রদান যিটো আধুনিক সমাজত দেখা যায়। আকৌ ডার্কহেইমে Division of Labour (1907) ত আমাক তেওঁৰ "যান্ত্রিক আৰু জৈৱিক সংহতি" ধাৰণা দিছে, য'ত তেওঁ সহজ সৰল সমাজৰ পৰা অধিক জটিল মৌলিক সমাজলৈ পৰিৱর্তনৰ কথা কৈছে। একে বস্তুসমূহৰ আদান-প্রদানৰ ফলত মানুহৰ মাজত একাত্মতাৰ অনুভৱ আহে আৰু তাৰ পৰা যান্ত্রিক সংহতি সৃষ্টি হয়— যিটো সমাজৰ নিম্নস্তৰৰ শ্রম বিভাজনৰ পৰা উৎপন্ন হয়, জৈৱিক সংহতিৰ সৃষ্টি হয় সামাজিক জীৱনৰ বিভিন্ন দিশবোৰৰ আন্তঃসংযোগৰ ফলত, যিটোৰ উৎপত্তি হয় সেই সমাজৰ বাস্তৱ সন্মত শ্রম বিভাজন আৰু তীব্রতাৰ।

১২.৩.২ ভাৰতৰ নগৰীয়া সমাজতত্ত্ব

পৃথিৱী ব্যাপী থকা 'নগৰীকৰণ' বিষয়ে যেতিয়া কওঁ, তেতিয়া প্রত্যেক ঠাইৰে নিজৰ সামাজিক-সাংস্কৃতিক দিশ আৰু লগতে তাৰ ঐতিহাসিক ৰূপান্তৰৰ দিশটো চোৱা প্রয়োজন। এই প্রচলিত ব্যৱস্থাত, যেতিয়া আধুনিক নগৰীকৰণ হ'ল, তাৰ ফলাফল পি (মীয়া আৰ্হি বা নগৰীকৰণতকৈ পৃথক হ'ব পাৰে। ভাৰতৰ নগৰীয়া সমাজতত্ত্বৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি ৰাও ইট এলে (১৯৯১) তলৰ কথাখিনি কৈছিল—

"পি (মীয়া অভিজ্ঞতা ওপৰত ভিত্তি কৰি যুক্তি দিয়া হৈছিল, নগৰীকৰণৰ অর্থ হৈছে, পৰম্পৰাগত সামাজিক অনুষ্ঠানসমূহ আৰু মূল্যবোধৰ অৱসান। ভাৰতীয় পটভূমিত ইয়াৰ অর্থ হৈছে অন্য বস্তুবোৰৰ ভিতৰত জাতি ব্যৱস্থা শ্রেণী ব্যৱস্থালৈ পৰিৱর্তন হোৱা, যৌথ পৰিয়াল ব্যৱস্থাৰ পৰা একক পৰিয়াল হোৱা আৰু ধর্মক্ষেত্রত নিৰপেক্ষ হোৱা। এনেধৰণৰ দিশবোৰৰ পৰা অনুমান কৰিব পাৰি যে ভাৰতৰ নগৰীকৰণ পি (মীয়াকৰণৰ সৈতে একে আৰু প্রচলিত ব্যৱস্থাক গুৰুত্ব নিদিয়াটো হৈছে নগৰীকৰণৰ প্রথম প্রভাৱ। সেইবাবে অৱনমিত হোৱা অনুমানে প্রশ্ন সোধাৰ ক্ষেত্রত এজনক ভুল

পথে পৰিচালিত কৰে, সেইবাবে তলত দিয়া ধৰণে প্ৰশ্ন কৰিলে ই অধিক বাস্তৱ সন্মত হ'ব, প্ৰচলিত ব্যৱস্থা আৰু আধুনিক নগৰীকৰণৰ আদান-প্ৰদানৰ ফলত কি পৰিৱৰ্তন সংঘটিত হ'ল? নতুন নগৰৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত জাতি, আত্মীয়তা আৰু ধৰ্মৰ কোনবোৰ দিশৰ পৰিৱৰ্তন ঘটিল? সহযোগিতা, সম্পৰ্ক আৰু আদান-প্ৰদানৰ কি নতুন ধৰণ চহৰত সংঘটিত হ'ল আৰু কোনবোৰ দিশত প্ৰচলিত ব্যৱস্থাৰ নতুন আচৰণৰ সৈতে অমিল হ'ল? নগৰৰ পৰিৱেশত হোৱা তেনে পৰিৱৰ্তনৰ গাঁৱৰ জীৱনত প্ৰভাৱ কি? ভাৰতৰ প্ৰচলিত সামাজিক অনুষ্ঠানবোৰে প্ৰতিনিধিত্ব কৰে বুলি কোৱাৰ পৰিৱৰ্তে এনে প্ৰশ্নসমূহে সঁচাকৈ প্ৰচলিত নগৰৰ পৰিবেশক প্ৰাধান্য দিব। (Rau, Bhat and Kadekar, 1992:2)

পি (মৰ নগৰ অধ্যয়নৰ বিকাশৰ সৈতে মিলাই, ১৯১৫ চনত পেট্ৰিক গডেজে বোম্বাই বিশ্ববিদ্যালয়ত নগৰ অধ্যয়ন বিভাগ প্ৰথমবাৰৰ বাবে মুকলি কৰিছিল। তেতিয়াৰ পৰাই এই ক্ষেত্ৰখনৰ পৰিসৰ বৃদ্ধি হৈ ভাৰতীয় চহৰ অধ্যয়ন আৰু প্ৰকল্পবোৰৰ বিকাশৰ কেন্দ্ৰ হৈ পৰে। প্ৰথম অৱস্থাত, নগৰ অধ্যয়নে ভাৰতৰ গ্ৰাম্য অধ্যয়ন সমাজতত্ত্ববিদ সকলৰ পথ অনুকৰণ কৰিছিল সেইবাবে ইয়াৰ বিষয়বস্তু আছিল সম্প্ৰদায়, সামাজিক অনুক্ৰম, সামাজিক গতিশীলতা। অৰ্থনীতি আৰু নগৰ নীতিৰ অধ্যয়নে ইয়াক অনুকৰণ কৰিছিল আৰু লগতে শিক্ষা সামাজিক অন্বেষণ, ঔষধ আৰু উদ্যোগ আছিল। এইটো গুৰুত্বপূৰ্ণ যে নগৰ সমাজতত্ত্ব অধ্যয়নৰ বিষয়বস্তুৱে সামাজিক পৰিৱৰ্তনৰ আৰু বিকাশৰ ঐক্য বজাই ৰাখিছিল যিবোৰ ৰাষ্ট্ৰীয়, ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক দিশত পৰিলক্ষিত হৈছিল।

এনেদৰে ভাৰতৰ ঔপনিবেশিক অভিজ্ঞতাৰ আৰু নগৰীকৰণত ইয়াৰ প্ৰভাৱৰ ওপৰত বহুতো অধ্যয়ন হৈছিল। স্বাধীনোত্তৰ ভাৰতবৰ্ষৰ পৰিকল্পিত বিকাশে এনেবোৰ বিকাশৰ প্ৰকৃতি আৰু প্ৰভাৱ অনুসন্ধানৰ অধ্যয়নত গুৰুত্ব দিছিল। ইয়াৰ লগত সম্পৰ্ক ৰাখি, নগৰ বাস্তুসংস্থান আৰু নগৰ অংগসংস্থানে ভাৰতৰ নগৰ অধ্যয়নত গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান হিচাবে স্থান হৈছিল। তাৰোপৰি নগৰ সম্প্ৰদায় আৰু নগৰ সংগঠনৰ বিৱৰ্তনৰ ক্ষেত্ৰতো বহুতো অধ্যয়ন কৰা হৈছিল।

নগৰীকৰণৰ অধ্যয়ন আৰু নগৰৰ বৃদ্ধিৰ অধ্যয়ন দুয়োটাৰে ভাৰতৰ বৰ্তমান আৰু ভৱিষ্যত যথেষ্ট বিশেষত্ব আছে আৰু ই বৰ্ধিত জনসংখ্যা আৰ ইয়াৰ যোগাযোগ তথা পৰিবহন প্ৰযুক্তিৰ তীব্ৰতাৰ ওপৰতো প্ৰভাৱ পেলাইছে। ভাৰতীয় নগৰসমূহ গঢ়ি উঠাৰ লগে লগে নগৰীকৰণ আৰু উদ্যোগীকৰণৰ সমস্যাও বৃদ্ধি পাইছে, পণ্ডিতসকলৰ মাজত ভাৰতৰ নগৰৰ অধ্যয়নৰ প্ৰতি আগ্ৰহ আনি দিছে। এইক্ষেত্ৰত ভাৰতত হোৱা কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ অধ্যয়ন তলত দাঙি ধৰা হ'ল —

আৰ আই ক্ৰেনে (১৯৫৫) "ভাৰতৰ নগৰীকৰণ" ওপৰত, জি এচ ঘুৰুৰে (১৯৬২) ভাৰতৰ চহৰৰ জাতি আৰু পেশাৰ সংগঠনৰ ওপৰত অধ্যয়ন কৰিছিল।

কেনেথ গিলিন (১৯৬৮) "আহমেদাবাদ ঃ ভাৰতীয় নগৰ ইতিহাসৰ অধ্যয়ন" লিখিছিল, যিখন ভাৰতীয় চহৰৰ আধুনিক ইতিহাসৰ ওপৰত প্ৰথম লিখা আছিল, যিখন আহমেদাবাদৰ ইতিহাসৰ চিহ্ন আছিল আৰু আধুনীকিকৰণ আৰু উদ্যোগীকৰণৰ ক্ষেত্ৰত পৰিৱৰ্তনৰ উৎস আছিল। আৰ পি মিশ্ৰ (১৯৭৮) চনত নগৰৰ সমস্যা আৰু নিয়োগৰ সমস্যা আৰু নগৰৰ অনানুষ্ঠানিক দিশৰ বিষয়ে গুৰুত্বপূৰ্ণ গৱেষণা কৰিছিল। তাৰোপৰি তেওঁ ভাৰতৰ বিকাশ আৰু পৰিকল্পনাৰ বিষয়ে গৱেষণা কৰিছিল। আলফ্ৰেড ডিচুজায়ো (১৯৭৮) একে দিশৰে কাম কৰিছিল। অন্য কিছুমান উল্লেখযোগ্য কাম হৈছে সুভাষ চন্দ্ৰ (১৯৭৭) ৰ "নগৰৰ চুবুৰীয়াৰ সামাজিক অংশ গ্ৰহণ" আৰু টি কে ওমেন (১৯৮২) নগৰৰ পৰিয়ালৰ ওপৰত কাম কৰিছিল। এইবোৰ হৈছে ভাৰতৰ স্বাধীনতাৰ সময়ছোৱাত নগৰৰ সমাজতত্ত্বৰ ওপৰত কৰা কিছুমান কাৰ্য্য, যিবোৰে কেৱল নীতিৰ ক্ষেত্ৰতে উত্থান পতন দেখুওৱা নাই ইয়াৰ অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক দিশৰ বিৱৰ্তনো দেখুৱাইছে।

এনেদৰে নগৰ অধ্যয়নত আমি দেখো যে ইয়াৰ আৰম্ভণিৰ পৰাই বিদ্যায়তনিক শাখা আৰু চহৰ অধ্যয়ন কেৱল নতুন পদ্ধতি আৰু নতুন পটভূমিত কৰা নাছিল, বহু বিকল্প শাখাৰ জৰিয়তে সবল কৰি তুলিছিল। আজি, নগৰ সমাজতত্ত্ব আৰু বিৱৰ্তন ঘটিছে আৰু মানৱ জাতিৰ সৈতে জড়িত কঠিন দিশবোৰ বুজিবলৈ ইয়াৰ প্ৰয়োজন আছে - কেবল সংস্কৃতি আৰু উদ্যোগৰ ক্ষেত্ৰতে হয় স্থান, বাস্তুসংস্থান আৰু পৰিৱেশৰ ক্ষেত্ৰত।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ কেতিয়া নগৰ সমাজতত্ত্ব এক শাখা হ'ল?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ নগৰ সমাজতত্ত্বক এক শাখা হিচাবে কোনে স্থাপন কৰিছিল?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ Gemeinschaft আৰু Gesellschaft'ৰ মাজত পাৰ্থক্য কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ ডাৰ্ক হেইমে প্ৰাক আধুনিক সমাজ আৰু আধুনিক সমাজৰ মাজত কেনেকৈ পাৰ্থক্য নিৰ্ণয় কৰিছিল?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৫ ঃ আজি নগৰ সমাজতত্ত্ব প্ৰভাৱশালী হয় নে?

.....

.....

১২.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সাধাৰণ নগৰীয়া সমাজতত্ত্ব হৈছে সামাজিক জীৱনৰ সমাজতাত্ত্বিক অধ্যয়ন আৰু মানুহৰ মাজৰ আদান-প্ৰদান যাক আমি নগৰ বুলি কওঁ।
- নগৰৰ অনুষ্ঠানৰ প্ৰকৃত অধ্যয়ন কৰা কাৰ্য্য হৈছে প্ৰকৃত বিদ্যায়তনিক শাখা যিটো চিকাগোৰ সমাজতত্ত্ব স্কুল, ১৯১৫ আৰু ১৯৪০ চনৰ ভিতৰত আমেৰিকাৰ চিকাগো বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাৰণে কৰা হৈছিল।
- ১৭শ শতিকাৰ পৰা পণ্ডিত আৰু তাত্ত্বিকসকলে আধুনিক সমাজৰ উদ্যোগিক বিপ্লৱৰ পৰৱৰ্তী সময়ৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিবলৈ চেষ্টা চলাই আহিছে।
- নগৰৰ পৰম্পৰাগত তত্ত্ব, যিয়ে কার্লমাক্স, ফাৰডিনান্দ টনিজ, মেক্সৱেবা আৰু জর্জ চিমেলৰ তত্ত্ববোৰক অন্তভুর্ক্ত কৰে।
- চিকাগো স্কুলৰ কিছুমান প্ৰধান চিন্তাবিদ আছিল ৰবাৰ্ট পার্ক, বাৰগেছ, মেককেনজি আৰু লুইচ উইর্থ।
- নতুন নগৰীয় সমাজতত্ত্বই অন্তভুর্ক্ত কৰা তত্ত্বসমূহ বিখ্যাত নগৰীকৰণৰ পণ্ডিতসকল যেনে হেনৰি লিফেবভাৰ, ডেভিড হাৰভে আৰু মেনুৱেল কেচেলে দাঙি ধৰিছিল।
- যেতিয়া আমি ভাৰতৰ নগৰীকৰণৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰো, আমি কেতিয়াও প্ৰচলিত নগৰীকৰণক ওলাই কৰিব নোৱাৰো যাৰ প্ৰথম প্ৰভাৱ আধুনিক নগৰীকৰণৰ ওপৰত পৰিছিল।
- নগৰ অধ্যয়নৰ প্ৰথম বিভাগটো পেট্রিক গেডেজে ১৯২৫ চনত বোম্বাই বিশ্ববিদ্যালয়ত আৰম্ভ কৰিছিল।
- নগৰীকৰণৰ অধ্যয়ন আৰু নগৰৰ বৃদ্ধিৰ অধ্যয়ন দুয়োটা ভাৰতৰ বর্তমান আৰু ভৱিষ্যতত যথেষ্ট বিশেষত্ব আছে আৰু ই বর্ধিত জনসংখ্যা আৰু ইয়াৰ যোগাযোগ তথা পৰিবহন প্ৰযুক্তিৰ তীব্রতাৰ ওপৰতো প্ৰভাৱ পেলাইছে।

১২.৫ অধিক জানিবলৈ

১) Castells, Manuel. 2002. Urban Sociology in the Twenty First Century in The Castells Reader on Cities and Social Theory by Ida Susser (ed.). 919. Blackwell Publishers.

২) Gottdiener, Mark. 2019. The Wiley Blackwell Encyclopedia of Urban and Regional Studies. John Wiley & Sons Limited. https://doi.org/10.1002/9781118568446.eurs0467.

৩) Patel Sujata & Das Kaushal. 2006. Urban Studies. Ozford University Press.

৪) Pititim A. Sorokin and Carle C. Zimmerman. 1929. Principles of Rural Urban Sociology. New York: Henry Holt.

৫) Rao, M. S. A, Bhat C. and Kadekar, L. N. (Editors). 1991. A reader in Urban Sociology. StosiusInc/Advent Books Division 6) Sassen, Saskia. New Challenges Facing Urban Sociology at the Millennium.

১২.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১৯১৫ চনৰ পৰা ১৯৪০ চনৰ ভিতৰত আমেৰিকাৰ চিকাগো বিশ্ববিদ্যালয়ত নগৰ অধ্যয়নে এক শাখা হিচাবে স্বীকৃতি পাইছিল।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজতত্ত্বৰ চিকাগো স্কুলে নগৰ সমাজতত্ত্বক এক শাখা হিচাবে স্থাপন কৰিছিল।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এফ টনিছে (১৮৮৭) ত তেওঁৰ Gemeinschaft and Gesellschaft ও Gemeinschaft আৰু Gesellschaft ব্যৱহাৰ কৰি গাঁও আৰু নগৰৰ পাৰ্থক্য দাঙি ধৰিছিল। ইয়াত Gemeinchaft য়ে গদ্ধাও সমাজৰ "সাম্প্রদায়িক সমাজক" প্রতিনিধিত্ব কৰিছিল আৰু Gesellschaft য়ে নগৰত পোৱা "সহযোগী সমাজক" প্রতিনিধিত্ব কৰিছিল ? প্রথমবিধ আছিল ব্যক্তিগত সম্পৰ্কযুক্ত আৰু ইয়াত মানুহৰ আদান প্রদান প্রচলিত সামাজিক নীতিৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত, পিছৰ প্রকাৰটো হৈছে জ্ঞানী আৰু আমোলাতান্ত্রিক সামাজিক আদান প্রদান যিটো আধুনিক সমাজত দেখা যায়।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ডাৰ্ক হেইমে Division of labour (১৯০৭) ত আমাক তেওঁৰ যান্ত্রিক আৰু জৈৱিক সংহতিৰ ধাৰণা দিছে, য'ত তেওঁ সহজ-সৰল সমাজৰ পৰা অধিক জটিল মৌলিক সমাজলৈ পৰিৱৰ্তনৰ কথা কৈছে। একে বস্তুসমূহৰ আদান-প্রদানৰ ফলত মানুহৰ মাজত একাত্মতাৰ অনুভৱ আহে আৰু তাৰ পৰা যান্ত্রিক সংহতিৰ সৃষ্টি হয় - যিটো সমাজৰ নিম্নস্তৰৰ শ্রম বিভাজৰ পৰা উৎপন্ন হয়, জৈৱিক সংহতিৰ সৃষ্টি হয় সামাজিক জীৱনৰ বিভিন্ন দিশবোৰৰ আন্তঃসংযোগৰ ফলত যিটোৰ উৎপত্তি হয় সেই সমাজৰ বাস্তৱ সন্মত শ্রম বিভাজন আৰু তীব্রতাৰ পৰা।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আজি নগৰ সমাজতত্ত্ব আৰু বিৱর্তন ঘটিছে আৰু মানৱ জাতিৰ সৈতে জড়িত কঠিন দিশবোৰ বুজিবলৈ ইয়াৰ প্রয়োজন আছে - কেৱল সংস্কৃতি আৰু উদ্যোগৰ ক্ষেত্রতে নহয়, স্থান, বস্তুসংস্থান আৰু পৰিৱেশৰ ক্ষেত্রত।

১২.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

চমু প্রশ্ন (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্রশ্নৰ ১ ঃ নগৰ সমাজতত্ত্বৰ সৈতে জড়িত চিন্তাবিদসকল কোন আছিল?

প্রশ্নৰ ২ ঃ চিকাগোৰ সমাজতত্ত্ব স্কুলৰ ওপৰত এটি টোকা লিখক।

ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত লিখিব)

প্রশ্নৰ ১ ঃ নগৰ সমাজতত্ত্বৰ পৰিপ্রেক্ষিত নগৰ গাঁৱৰ পার্থক্য আলোচনা কৰক।

প্রশ্নৰ ২ ঃ ভাৰতৰ নগৰ সমাজতত্ত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১৩ ঃ নগৰবাদ আৰু নগৰীকৰণ

অধ্যায় গাঁথনি

১৩.১ উদ্দেশ্য
১৩.২ পৰিচয়
১৩.৩ নগৰীয় সমাজতত্ত্বৰ ধাৰণাসমূহ
১৩.৩.১ নগৰ, নগৰবাদ আৰু নগৰীকৰণ
১৩.৩.২ জীৱন পৰিক্রমা হিচাপে নগৰবাদ
১৩.৩.৩ বৃহৎ মহানগৰী, গোলকীয় মহানগৰী, উপনগৰীকৰণ, পার্শ্বৱর্তী চহৰ, নগৰৰ উপকণ্ঠ অঞ্চল
১৩.৩.৪ নগৰীকৰণৰ প্রভাৱ
১৩.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৩.৫ অধিক জানিবলৈ
১৩.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১৩.৭ আহিঁ প্রশ্ন

১৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- নগৰীয় সমাজতত্ত্বৰ প্রাথমিক ধাৰণাসমূহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- নগৰীয় সমাজতাত্ত্বিক অধ্যয়নৰ মূল বিচার্য বিষয়সমূহ আৰু ধাৰণাসমূহৰ সৈতে পৰিচিত হ'ব
- নগৰীকৰণৰ প্রভাৱৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব।

১৩.২ পৰিচয়

বর্তমান ৰাজনীতি, অর্থনীতি তথা সংস্কৃতি আদি সকলো ক্ষেত্রতে নগৰ সভ্যতাৰ আগ্রাসন দেখা যায়। ভাৰতীয় প্রেক্ষাপটত এই কথা লক্ষণীয় যে স্বাধীনতাৰ পূর্বে তথা স্বাধীনতাৰ পাছৰ এক দশক জুৰি মহাত্মা গান্ধীৰ গ্রাম্য স্বৰাজৰ আহিঁৰে সকলো ৰাজনৈতিক কার্যকলাপৰ লক্ষ্য নিবদ্ধ আছিল কৃষি আৰু ভূমি সংস্কাৰত । কিন্তু ১৯৬০ ৰ দশকৰ পৰা ক্রমান্বয়ে বাঢ়ি অহা উদ্যোগীকৰণৰ লগে লগে এই কৃষিকেন্দ্রিক ধাৰাৰ আমূল পৰিৱর্তন ঘটিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল আৰু ১৯৯১ চনৰ অর্থনৈতিক সংস্কাৰেৰে ইয়াৰ পূর্ণ-বিকাশ ঘটিছিল, যাৰ দ্বাৰা প্রকৃত অর্থত ভাৰতীয় অর্থনীতি ব্যক্তিগতকৰণ, উদ্যোগীকৰণ তথা নগৰীকৰণ আৰু গোলকীয়কৰণৰ দৰে সুদূৰপ্রসাৰী প্রভাৱ পেলাব পৰা শক্তিসমূহৰ বাবে মুকলি হৈ পৰে। আজিৰ দিনত বিশ্বত দ্রুতগতিৰে

বাঢ়ি যোৱা নগৰসমূহৰ ভিতৰত ভাৰতীয় মহানগৰবোৰ অন্যতম আৰু কেৱল উদ্যোগ বৃদ্ধিয়েই নহয়, নগৰীয়া জনসংখ্যাৰ বৃদ্ধি আৰু গ্ৰাম্যঞ্চলৰ পৰা নগৰলৈ প্ৰব্ৰজনৰ লেখেৰে ভাৰতবৰ্ষৰ নগৰীকৰণৰ ধাৰা লক্ষণীয় হৈ পৰিছে।

যি কি নহওক, নগৰ-সভ্যতা অথবা নগৰীকৰণৰ বিষয়ে সমাজতাত্ত্বিকভাৱে অধ্যয়ন কৰাৰ পূৰ্বে নগৰীকৰণৰ তত্ত্বৰোৰৰ নিৰ্দিষ্ট কেতবোৰ মূল শ্ৰেণীগত পাৰ্থক্যৰ বিষয়ে মনত এক সম্যক ধাৰণা গঢ়ি লোৱাটো গুৰুত্বপূৰ্ণ। এই অধ্যায়টোত আমি নগৰীকৰণৰ কেন্দ্ৰীয় ধাৰণাসমূহৰ উপৰি সাম্প্ৰতিক কালত উত্থাপিত নগৰীকৰণৰ কেতবোৰ নতুন শ্ৰেণীৰ বিষয়েও অধ্যয়ন কৰিম।

১৩.৩ নগৰীয় সমাজতত্ত্বৰ ধাৰণাসমূহ

১৩.৩.১ নগৰ, নগৰবাদ আৰু নগৰীকৰণ

নগৰীয় অথবা 'নগৰ-সভ্যতা' ৰ যি কেন্দ্ৰীয় ধাৰণা তাৰে ওপৰত ভিত্তি কৰি নগৰ অধ্যয়নৰ তত্ত্বসমূহ গঢ়ি উঠিছে। 'নগৰ অধ্যয়ন' হৈছে এটা বহু বিষয় সামৰি লোৱা পদ বা সংজ্ঞা, যাৰ অন্তৰ্গত বিষয়বোৰ হৈছে, সমাজতত্ত্ব, অৰ্থনীতি, ভূগোল, স্থপতি-বিদ্যা আদি, যিবোৰে মূলতঃ নগৰ-সম্বন্ধীয় বিষয়বোৰৰ ওপৰত দৃষ্টিপাত কৰে। "নগৰ" পদটোৱে ঘন জনবসতিপূৰ্ণ এনে এক অঞ্চলৰ কথা বুজায়, য'ৰ অধিকাংশ লোক অ-কৃষিমূলক অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপ বা জীৱিকাৰ লগত জড়িত। এখন ঠাইক 'নগৰ' আখ্যা দিয়াটো সেই দেশখনৰ আইনগত আৰু বিধি-বিধানগত ব্যৱস্থাসমূহৰ ওপৰতো নিৰ্ভৰ কৰে, কাৰণ ঠাইখন গাঁও নে চহৰ সেয়া নিৰ্ণয় কৰিবলৈ বিভিন্ন যোগ্যতা আৰু পৰিমাণসূচক মান ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ভাৰতবৰ্ষত, ২০১১ চনৰ লোকপিয়লে নিৰ্দ্ধাৰণ কৰা সূত্ৰ অনুসৰি নগৰীয়া অঞ্চল হৈছে সেইবোৰ ঠাই, য'ত নিম্নতম ৫০০০ লোকসমষ্টি আছে আৰু জনবসতিৰ ঘনত্ব প্ৰতি বৰ্গ কিলোমিটাৰত ৪০০ জন। ইয়াৰ লগতে প্ৰধান কৰ্মনিযুক্ত জনসমষ্টিৰ ৭৫ শতাংশতকৈ অধিক পুৰুষকৰ্মী অ-কৃষিমূলক কাৰ্যকলাপত নিযুক্ত হ'ব লাগিব। ইয়াৰ লগতে যদি এখন ঠাই পৌৰ নিগম, সেনা-ছাউনী পৰিষদ আদি প্ৰশাসনীয় গোটৰ অধীনত থাকে বা ঘোষিত নগৰ হয়, তেতিয়াহ'লে নিজে নিজেই নগৰীয়া অঞ্চল হিচাপে বিবেচিত হ'ব।

পিটিৰিম ছ'ৰ'কীন্ আৰু কার্ল জিমাৰমেনে (১৯২৯) কিছুমান বৈশিষ্ট্যৰ ভিত্তিত গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ পৰা শৃখলাবদ্ধ পৃথকীকৰণেৰে 'নগৰ'ৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে। তেওঁলোকে দাঙি ধৰা পাৰ্থক্যসমূহ তলত উল্লেখ কৰা দিশবোৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিছিল ঃ

- জীৱিকা
- পৰিৱেশ
- সম্প্ৰদায়ৰ আকাৰ
- জনবসতিৰ ঘনত্ব

- জনবসতিৰ বিচিত্রতা
- সামাজিক স্তৰ বিন্যাস
- গতিশীলতা
- পাৰস্পৰিক মিলা-মিচা পদ্ধতি (অর্থাৎ সম্পর্ক ৰখা ব্যক্তিৰ সংখ্যা আৰু প্রকাৰ)

এণ্ডাৰছনৰ মত অনুসৰি, "নগৰবাদ বা নগৰীয়া জীৱন যাত্রা হৈছে আধুনিক মহানগৰীত দেখিবলৈ পোৱা জীৱন গতিৰ এক বর্ণনা আৰু ৱির্থ্ৰ মতে এয়া এক নৈর্ব্যক্তিক, গৌণ আৰু সংকুচিত জীৱন যাত্রা, যাৰ সহযোগী হৈছে গোপনীয়তা আৰু ক্ষণস্থায়ী সম্পর্ক। তদুপৰি নগৰীয়া জীৱন যাত্রা হৈছে পৰিবর্তনমুখী আৰু প্রতিযোগিতামূলক, যি স্থান-কাল অনুসৰি সলনি হয়।"এই অধ্যায়ৰ পাছৰ অংশত আমি ৱির্থ্ৰ জীৱন পৰিক্রমা হিচাপে নগৰবাদ তত্ত্বৰ বিষয়ে আৰু অধিক জানিব পাৰিম। সম্প্রতি এনেদৰে কোৱাটোৱেই যথেষ্ট হ'ব যে নগৰবাদ হৈছে এক জীৱন যাত্রা বা নগৰ অঞ্চলত বসবাসৰ দ্বাৰা সৃষ্ট এক মানসিক অৱস্থা।

'নগৰ'ৰ দৰে 'নগৰীকৰণ'ৰ সংজ্ঞাৰ ক্ষেত্রতো বিভিন্ন ভাৱধাৰা উপলব্ধ। 'নগৰীকৰণ'ৰ ক্ষেত্রত এণ্ডাৰছনে এনেদৰে যুক্তি আগবঢ়াইছে যে নগৰীকৰণে "কেৱল গ্রাম্যাঞ্চলৰ পৰা নগৰ অঞ্চললৈ হোৱা মানুহৰ স্থানান্তৰ আৰু ভূমি নির্ভৰ কার্যকলাপৰ পৰা নগৰভিত্তিক জীৱিকালৈ হোৱা পৰিৱর্তনকে নুসূচায়" ইয়াৰ উপৰিও "মানুহৰ ভাৱধাৰা আৰু ব্যৱহাৰত হোৱা মৌলিক পৰিৱর্তন আৰু তেওঁলোকৰ সামাজিক প্রমূল্যবোধৰ পৰিৱর্তনো" নগৰীকৰণ প্রক্রিয়াৰ লগত জড়িত হৈ আছে। (এণ্ডাৰছন, ১৯৫৯) এইদৰে এণ্ডাৰছনে মানুহৰ আত্মপ্রসূত আচৰণ আৰু মূল্যবোধকো নগৰীকৰণৰ সংজ্ঞাত অন্তর্ভুক্ত কৰিছে।

আনহাতে নগৰীকৰণৰ সংজ্ঞাত এক অধিক গঠনাত্মক বা জীৱিকাগত দিশো আছে। এই ক্ষেত্রত নগৰীকৰণ হৈছে এক প্রক্রিয়া যাৰ জৰিয়তে নগৰীয় অঞ্চল অথবা চহৰসমূহত মানুহ, উদ্যোগ আৰু সা-সম্পদৰ সমাহাৰ ঘটে। ৰাৱেণ এছ. থম্পছনৰ মতে নগৰীকৰণৰ "বৈশিষ্ট্যতা হৈছে কৃষি-কার্যৰ লগত মূলতঃ জড়িত ক্ষুদ্র সমাজৰ পৰা চৰকাৰী, বাণিজ্যিক, শিল্পোদ্যোগ আৰু সংযুক্ত উদ্যোগত জড়িত বৃহৎ সমাজলৈ হোৱা মানৱ প্রব্রজন।"

জনসংখ্যা বিজ্ঞানৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰ পৰা, পৰিসৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি, 'নগৰীকৰণ' ধাৰণাৰ এটা তৃতীয় মার্গো আছে। এই ধাৰণাটোৰ মতে - "নগৰীকৰণ হৈছে জনসংখ্যাৰ এক সমাৱেশ প্রক্রিয়া।" (এলৰিদ্জ্, ১৯৪২)

এইদৰে, আমি দেখিবলৈ পাওঁ যে এই সংজ্ঞাবোৰৰ ধাৰণা বিভিন্ন চিন্তাধাৰাৰ পণ্ডিত আৰু তেওঁলোকৰ অধ্যয়নৰ দৃষ্টিকোণৰ ভিন্নতা অনুসৰি বেলেগ বেলেগ হয় আৰু এই পদবোৰৰ যি ধৰণে ব্যাখ্যা কৰা হৈছে তাৰ পাৰিপার্শ্বিক, প্রযুক্তিগত, জৈৱিক, সমাজতাত্ত্বিক বা মনস্তাত্ত্বিক দিশো থাকিব পাৰে।

১৩.৩.২ জীৱন পৰিক্ৰমা হিচাপে নগৰবাদ

"চিকাগো স্কুল অব্ ছছিয়'লজী" ৰ এক সদস্য লুইচ ৱিৰ্থে ১৯৩৮ চনত লিখা 'Urbanism As a Way of Life' শীৰ্ষক গৱেষণা পত্ৰখনত "নগৰবাদ জীৱনযাত্ৰাৰ এক প্ৰণালী" ধাৰণাটো আগবঢ়াইছিল। তেতিয়াৱে পৰা, ই এক সঘনে উল্লেখিত বাক্যাংশ হৈ পৰিল। উদ্যোগীকৰণ আৰু আধুনিক পুঁজিবাদৰ সৈতে নগৰবাদ একে বুলি ভাবি বিভ্ৰান্ত নহ'বলৈ ৱিৰ্থে সঁকীয়াই দিছে। ৱিৰ্থৰ মতে, নগৰ এখনৰ উৎপত্তিৰ বাবে যদিও পুঁজিবাদ আৰু উদ্যোগীকৰণ জৰুৰী, কিন্তু 'নগৰ'ৰ ধাৰণা পুঁজিবাদৰ পূৰ্বেও আছিল। অৱশ্যে তেনেবোৰ নগৰৰ বৈশিষ্ট্য আধুনিক যুগৰ নগৰতকৈ বহুত বেলেগ আছিল।

ৱিৰ্থৰ বৰ্ণনা অনুসৰি, নগৰ হৈছে "সামাজিকভাৱে ভিন্ন ভিন্ন মূলৰ মানুহেৰে গঠিত এক স্থায়ী জনবসতি, যি তুলনামূলকভাৱে বৃহৎ আৰু ঘনত্ববহুল।" (ৱিৰ্থ, ১৯৩৮)। ইয়াৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি তেওঁ নগৰবাদ তত্ত্ব আগবঢ়াইছিল আৰু তিনিটা গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান আঙুলিয়াই দিছিল। বৃহৎ জনসংখ্যা, জনসমষ্টিৰ সামাজিক ভিন্নতা আৰু জনবসতিৰ ঘনত্ব। এই তিনিটা উপাদানৰ মাজৰ সম্পৰ্কই নগৰীয় জীৱন যাত্ৰা প্ৰণালীৰ উন্নয়নত অৱিহণা যোগাইছিল।

নগৰসমূহত জনসংখ্যা বৃদ্ধি তথা পৰস্পৰৰ মাজত যোগাযোগ থকা নাগৰিকৰ সংখ্যা বৃদ্ধিৰ লগে লগে এনে এক পৰ্যায় উপস্থিত হয়, য'ত সমাজত মানুহবোৰৰ মাজত বিভেদে দেখা দিয়ে। ইয়াৰ ফলত মানুহৰ মাজত স্থানিক পৃথকীকৰণৰ হাৰ বাঢ়ি যায়। স্থানিক পৃথকীকৰণ বিভিন্ন বৈশিষ্ট্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে, যেনে - জাতি, বৰ্ণ, সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক মৰ্যাদা, ৰুচিবোধ ইত্যাদি। নগৰীয় জীৱন মানুহৰ মাজত ঘটা প্ৰাথমিক সম্পৰ্কৰ সলনি ঘাইকৈ হৈ পৰে গৌণ যোগাযোগ।

বৈশিষ্ট্যগতভাৱে, নগৰীয়া লোকসকলে পৰস্পৰক অতি গৌণ ভূমিকাৱে সাক্ষাৎ কৰে। তেওঁলোকে , নিশ্চিতভাৱেই, নিজৰ জীৱনৰ প্ৰয়োজনীয়তাবোৰ পুৰণ কৰিবলৈ, গ্ৰাম্যাঞ্চলৰ মানুহতকৈ অধিক মানুহৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল আৰু তেনেকৈ অধিক সংখ্যক সংগঠিত লোকৰ লগত জড়িত, কিন্তু তেওঁলোক নিৰ্দিষ্ট ব্যক্তিবিশেষৰ ওপৰত কম নিৰ্ভৰশীল আৰু আনৰ ওপৰত তেওঁলোকৰ নিৰ্ভৰশীলতা সেই লোকসকলৰ কাৰ্যকলাপৰ অংশবিশেষতে সীমাবদ্ধ থাকে। (ৱিৰ্থ, ১৯৩৮)।

এই পৃথকতাৰ লগতে গৌণ পাৰস্পৰিক মিলা-মিচাৰ বাবে নগৰীয়া ঠাইৰ মানুহৰ মাজত উপযোগমূলক সম্পৰ্কই গুৰুত্ব পাইছে।

ডাৰখেইম আৰু ডাৰউইনৰ লেখাৰ উল্লেখেৰে ৱিৰ্থ এই বুজা-পৰালৈ আহিছিল যে নগৰবোৰত জনসংখ্যাৰ ঘনত্ব বাঢ়ি যোৱাৰ বাবে পৃথকীকৰণো বাঢ়ি আহিছে যাৰ বাবে মানুহবোৰৰ মাজত বিশেষীকৰণো বাঢ়ি গৈছে। ইয়াৰ দ্বাৰা এইটোও প্ৰতিপন্ন হয় যে মানুহৰ মাজত প্ৰতিযোগিতামূলক মনোভাৰ বৃদ্ধি পাইছে আৰু ৱিৰ্থে বাস্তৱিকভাৱে

এই অৱস্থা স্পষ্টৰূপে দাঙি ধৰিবলৈ ছিমেলৰ বক্তব্যৰ উল্লেখ কৰিছে। ছিমেলে আগবঢ়োৱা ধাৰণা অনুসৰি, জীৱনৰ এই উদ্দেশ্যগত অৱস্থাৰ পৰিৱৰ্তনে নগৰীয়া মানুহৰ সামাজিক পৰিৱেশৰ প্ৰতি আৰু ওচৰে-পাজৰে থকা অন্য মানুহৰ প্ৰতি থকা দৃষ্টিভংগীলৈকো যথেষ্ট পৰিৱৰ্তন আনিছে।

এনেদৰেই নগৰৰ বিভিন্ন অংশই বিভিন্ন বিশেষত্বপূৰ্ণ কাৰ্য সম্পাদন কৰে। পৰিণতিস্বৰূপে নগৰখন এক বাৰেবৰণীয়া সামাজিক ক্ষেত্ৰসদৃশ হোৱাৰ দিশে গতি কৰে, য'ত এঠাইৰ পৰা আন এঠাইলৈ গতি বৰ আকস্মিক হয়। অতি ঘনিষ্ঠভাৱে একে ঠাইতে বসবাস কৰা আৰু একেলগে কৰ্মৰত লোকসকলে, যাৰ পৰস্পৰৰ মাজত কোনো আৱেগিক বা আনুভূতিক বান্ধোন নাই, তেওঁলোকে এক প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা, প্ৰসাৰতা আৰু পাৰস্পৰিক শোষণৰ মনোভাৱ পোষণ কৰে। (ৱিৰ্থ, ১৯৩৮)।

নগৰীকৰণক জীৱন যাত্ৰাৰ প্ৰণালী বিচাপে বৰ্ণনা কৰিবলৈ গৈ ৱিৰ্থে আগবঢ়োৱা অন্তিম বৈশিষ্ট্যটি হৈছে 'বৰ্ণাঢ্যতা'। নগৰসমূহত জনসংখ্যা আৰু জনবসতিৰ ঘনত্ব বাঢ়ি যোৱাৰ ফলত মানুহৰ মাজত আৰু মানুহৰ চাৰিত্ৰিক বৈশিষ্ট্যত যি বৃহৎ বিভাজন আহিছে, তাৰ ফলস্বৰূপে কম পৰিমাণে বিভাজিত অন্য সমাজৰ তুলনাত নগৰৰ সামাজিক স্তৰ-বিন্যাসৰ আধাৰতো বিভাজন আহিছে। যি কি নহওক, এই বৈচিত্ৰ্যতাই স্বকীয়ত্বৰ প্ৰসাৰ ঘটোৱা নাই। বৰঞ্চ, ব্যক্তিসকলে নগৰখনৰ ভিতৰৰে বিভিন্ন সংগঠন, গোট আৰু সম্প্ৰদায়ৰ অনুগত হ'বলগীয়াত পৰে। ভিন ভিন ধৰণে নিয়োজিত এক বৃহৎ জনসমষ্টি যেতিয়া একত্ৰিত হয়, তেতিয়াই নিৰ্ব্যক্তিকৰণ (ব্যক্তিৰ গুৰুত্বহীনতা) প্ৰক্ৰিয়াৰো প্ৰৱেশ ঘটে। এনে পৰিস্থিতিত ব্যক্তিৰ স্থান নিৰ্দ্দিষ্ট শ্ৰেণী বা বৰ্গই গ্ৰহণ কৰে। (ৱিৰ্থ, ১৯৩৮)।

ৱিৰ্থৰ মত অনুসৰি, জীৱন যাত্ৰাৰ এক প্ৰণালী হিচাপে নগৰবাদক তিনিটা পৰস্পৰ সম্পৰ্কিত ব্যৱহাৰিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা চাব পাৰি—

- এটা জনসমষ্টিৰ ভিত্তিত, প্ৰযুক্তি আৰু পাৰিৱেশিক অনুক্ৰমেৰে সংগঠিত এক পাৰ্থিৱ গাঁথনি হিচাপে। ইয়াত তেওঁ নগৰ এখনৰ জৈৱিক বৈশিষ্ট্যবোৰ, যেনে, মৃত্যুৰ অনুপাত, জন্ম-মৃত্যুৰ হাৰ, ভূমিৰ ব্যৱহাৰ, ভূমিৰ মূল্য, ভূমি ৰাজহ আৰু মালিকীস্বত্ব, পাৰ্থিৱ গাঁথনিবোৰৰ প্ৰকৃতি আৰু কাৰ্যকাৰিতা, গৃহ, পৰিবহন আৰু যোগাযোগৰ সুবিধাসমূহ আৰু ৰাজহুৱা সেৱাসমূহৰ আৰ্হি বা নমুনাবোৰ উল্লেখ কৰিছে। এই সকলোবোৰেই সমাজতাত্ত্বিকভাৱে গুৰুত্বপূৰ্ণ, কাৰণ এই সকলোবোৰেই প্ৰভাৱশালী আৰু নগৰীয়া জীৱন যাত্ৰাৰ দ্বাৰা এইবোৰ প্ৰভাৱিত।
- দ্বিতীয়তে, এক বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ সামাজিক গাঁথনি, কিছুমান সামাজিক অনুষ্ঠান আৰু প্ৰতীকস্বৰূপ সামাজিক সম্পৰ্কৰে সৃষ্ট সামাজিক সংগঠনৰ এক প্ৰক্ৰিয়া হিচাপে বৰ্ণনা কৰিছে। ইয়াত তেওঁ কিছুমান উদাহৰণ আগবঢ়াইছে, যেনে, সামাজিক জীৱনৰ এক গোট হিচাপে পৰিয়াল আৰু পৰিয়ালৰ আকাৰৰ পৰিৱৰ্তিত প্ৰকৃতি,

উচ্চ নিৰিখৰ ভাৰা, আৰু নগৰীয়া জীৱনে কেনেকৈ স্ব-নিযুক্তিক নিৰুৎসাহ কৰে। এই সকলোবোৰ চৰ্তই ব্যক্তিসকলক নিজৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰিবলৈ কোনো দল বা সংগঠনত যোগ দিবলৈ আগবঢ়াই নিয়ে।

- তৃতীয়তে, নগৰবাদক কিছুমান দৃষ্টিভঙ্গী আৰু ধাৰণাৰ সমষ্টি আৰু প্ৰতীকধৰ্মী সমূহীয়া আচৰণ তথা বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ সামাজিক নিয়ন্ত্ৰণ প্ৰক্ৰিয়াৰ অধীনস্থ এচাম ব্যক্তিৰ সমষ্টি বুলি অভিহিত কৰিছে।

গতিকে দেখা যায় যে 'জীৱন যাত্ৰাৰ এক প্ৰণালী হিচাপে নগৰবাদ'ৰ দৰে এক ধাৰণাৰ অধ্যয়ন কৰোঁতে সন্মুখীন হোৱা কঠিনতা আৰু জটিলতাসমূহৰ ওপৰত আলোকপাত কৰিবলৈ ৰিৰ্থে যথেষ্টখিনি অৰিহণা যোগাইছে আৰু লগতে নগৰীয় জীৱন আৰু সমাজৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰি থকা অন্য সমাজতাত্ত্বিকসকলৰ বাবে এক ভিত্তিও আগবঢ়াইছে।

১৩.৩.৩ বৃহৎ মহানগৰী, গোলকীয় মহানগৰী, উপনগৰীকৰণ, পাৰ্শ্বৱৰ্তী চহৰ, গ্ৰাম্য-নগৰীয় উপকণ্ঠ অঞ্চল

ঔদ্যোগিক সমাজৰ প্ৰগতিৰ লগে লগে উৎপাদন ক্ৰিয়া, শিল্পোদ্যোগ, যোগাযোগ আৰু পৰিবহন ব্যৱস্থা আদি সকলোবোৰ ক্ষেত্ৰৰে কাৰিকৰী দিশত ক্ষিপ্ৰ উন্নয়ন সাধিত হৈছে। মানৱ সমাজ যি ধৰণে আৰু যি গতিত বিকশিত হ'বলৈ আৰম্ভ কৰিছে, সেয়া অভূতপূৰ্ব। নগৰীয় জীৱনৰ গাঁথনি আৰু পৰিস্থিতিৰ ক্ষিপ্ৰ পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে মানৱ সমাজৰ এই দ্ৰুত উন্নয়ন সংঘটিত হৈছে। অধ্যায়টিৰ এই অংশত আমি নগৰীয় প্ৰেক্ষাপটত উদ্ভৱ হোৱা কিছু নতুন ধাৰণাৰ সৈতে পৰিচিত হোৱাৰ মাধ্যমেৰে এই পৰিৱৰ্তনবোৰৰ বিষয়ে জানিবলৈ এক প্ৰচেষ্টা চলাম।

- **বৃহৎ মহানগৰী** (Mega City) ঃ ইতিমধ্যে উল্লেখ কৰা হৈছে যে মহানগৰৰ এক বৈশিষ্ট্য হৈছে বৃহৎ জনসংখ্যা। যি কি নহওক, সমকালীন প্ৰেক্ষাপটত এনে কিছুমান মহানগৰ গঢ়ি উঠিছে যাৰ জনসংখ্যা পূৰ্বে কেতিয়াও নোহোৱা ধৰণে বাঢ়ি গৈছে আৰু আন কিছুমান মহানগৰৰ আয়তন গড় আকাৰৰ মহানগৰতকৈ বহুগুণে বাঢ়ি গৈছে। এনে পৰিস্থিতিত, নগৰীয় অধ্যয়নৰ যোগেৰে জ্ঞাত মহানগৰসমূহ আৰু এইবোৰৰ লগত অতুলনীয়ভাৱে বাঢ়ি যোৱা কিছুমান অতি বৃহৎ মহানগৰৰ মাজত এক সীমাৰেখা অংকনৰ প্ৰয়োজন আহি পৰিছে। এই নতুন বৃহৎ মহানগৰীয় অঞ্চলবোৰক বৃহৎ মহানগৰী (Mega City) আখ্যা দিয়া হয়।

  জনসংখ্যাৰ দিশৰ পৰা ৰাষ্ট্ৰসংঘই ১০ নিযুততকৈ অধিক জনবসতি থকা ঠাই এখনক 'বৃহৎ মহানগৰ' আখ্যা দিছে। আৰু এই আখ্যাক 'বৃহৎ মহানগৰ'ৰ সংজ্ঞা হিচাপে স্বীকৃতি দিয়া হৈছে। আন এক ধাৰণা অনুসৰি, প্ৰতি বৰ্গ

কিলোমিটাৰত জনবসতিৰ ঘনত্ব ২০০০ জন হোৱাৰ লগতে মুঠ জনসংখ্যা ৮০ লাখতকৈ অধিক হ'ব লাগে। এখন বৃহৎ মহানগৰী এটা মহানগৰীয় অঞ্চল হ'ব পাৰে বা ওচৰা-ওচৰিকৈ থকা দুটা মহানগৰীয় অঞ্চলকো এখন বৃহৎ মহানগৰ বুলি ক'ব পাৰি।

- **গোলকীয় মহানগৰী** (Global City) ঃ ক্রমবর্ধিত গোলকীয়কৰণৰ বাবে গোলকীয় মহানগৰৰ ধাৰণাটো এক গুৰুত্বপূর্ণ ধাৰণা হিচাপে উত্থাপিত হৈছে। ১৯৯১ চনত যেতিয়া ছাছ্কিয়া ছাছেনে লণ্ডন, টকিয়' আৰু নিউইয়র্ক মহানগৰীৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰিবলৈ গৈ "গোলকীয় মহানগৰ" (Global City) পদটি ব্যৱহাৰ কৰিছিল, তেতিয়াৰেপৰাই ই জনপ্রিয় হৈ পৰিছিল। নিজৰ এই ধাৰণাত ছাছেনে ৰাষ্ট্রীয় ক্ষেত্রসমূহ মুক্ত কৰাৰ কথা কৈছে কাৰণ গোলকীয় স্রোতে অৰাষ্ট্রীয়কৃত পথেৰে কর্ম সম্পাদনৰ বাবে সক্ষম। ইয়াৰ লগতে কিছুমান অনা-ৰাষ্ট্রীয় কর্তাৰ উত্থান হৈছে, যি এই পৰিৱর্তনসাধ্য পৰিস্থিতিত কার্য সম্পাদন কৰিছে আৰু কিছুমান নতুন কার্য পৰিকল্পনাৰ সূচনা কৰিছে য'ত নতুন ধৰণৰ কার্য তথা শ্রম বিভাজন ঘটিছে আৰু যাৰ ইতিমধ্যে মহানগৰীত থকা বৈষম্যতাৰ প্রকোপ বৃদ্ধি কৰাৰ সামর্থ্য আছে।

  ছাছেনৰ মতে "গোলকীয় মহানগৰী হৈছে এক সীমান্ত অঞ্চল য'ত ৰাষ্ট্রীয় পুৰণি স্থানিকতা আৰু পার্থিৱতাৰ লগত গোলকীয় ডিজিটেল যুগৰ নতুনত্বৰ মিলন ঘটিছে। এই দুয়োৰে সান্নিধ্যত এলানি নতুন অর্থনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক প্রকল্পৰ সম্ভাৱনীয়তাই দেখা দিছে।" (ছাছেন, ১৯৯১)।

  গতিকে, দেখা যায় যে গোলকীয় মহানগৰী হৈছে সেই স্থান, য'ত "ৰাষ্ট্রীয়" পুৰণি ধাৰণা আৰু গাঁথনিবোৰ "গোলকীয়" নতুন ডিজিটেল আৰু আধুনিক গাঁথনিবোৰৰ সংস্পর্শলৈ আহে যি এনে এক পৰিৱেশৰ সৃষ্টি কৰে য'ত বহুতো নতুন গাঁথনিৰ সৃষ্টি হয় আৰু বহুতো পুৰণি গণাথনিৰ পৰিৱর্তনআৰু ক্রমবিকাশ হয়। অৰাষ্ট্রীয়কৰণ আৰু গোলকীয়কৰণৰ এই যুগ্ম প্রক্রিয়া হাত ধৰাধৰিকৈ একে সময়তে ঘটে।

- **উপনগৰীকৰণ ঃ** পশ্চিমীয়া দেশৰ মহানগৰীবোৰত উপনগৰীকৰণ অধিক মাত্রাত দৃষ্টিগোচৰ হয়। ই এনে এক পৰিঘটনাৰ ইংগিত দিয়ে য'ত মানুহবোৰে নগৰীয়া অঞ্চলৰ পৰা আঁতৰি যায় আৰু নগৰৰ মধ্যস্থলৰ ক্রমে বৃদ্ধিপ্রাপ্ত সমকেন্দ্রিক স্থানৰ পৰা দূৰত বাস কৰিবলৈ লয়।

  নগৰীকৰণৰ প্রভাৱকে ধৰি বর্ধিত যানজঁট সমস্যা, বৃদ্ধিপ্রাপ্ত প্রদূষণৰ মাত্রা, ঘৰভাৰা, ভূমিৰ মূল্য, গৃহ নির্মাণ ব্যয়কে ধৰি জীৱন নির্বাহৰ ব্যয় বৃদ্ধিয়ে বহুতো মানুহক নগৰৰ অভিকেন্দ্রৰ পৰা নগৰৰ বাহিৰলৈ তেওঁলোকৰ বাবে অধিক খাপ খোৱা বাসভূমিৰ সন্ধানত আঁতৰাই পঠায়। যিবোৰ মহানগৰীৰ পথ আৰু

পৰিবহন ব্যৱস্থা বেচ উন্নত, যি ক্ষেত্ৰত নগৰৰ মধ্যস্থলৰ পৰা দূৰত বাস কৰিলেও নগৰৰ লগত সংযোগ বিচ্ছিন্ন নহয়, তেনেবোৰ মহানগৰীত উপনগৰীকৰণ স্পষ্টৰূপে পৰিলক্ষিত হয়।

- **পার্শ্ববর্তী মহানগৰ ঃ** বৃহৎ মহানগৰীৰ আশে-পাশে কিছুমান সৰু সৰু মহানগৰ গঢ় লৈ উঠে যাক পার্শ্ববর্তী মহানগৰ (satellite city) বুলি কোৱা হয়। পার্শ্ববর্তী মহানগৰবোৰ ডাঙৰ মহানগৰখনৰ অংশ নহয় কিন্তু সেই মহানগৰৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হ'ব পাৰে। এই পার্শ্ববর্তী মহানগৰবোৰ অপেক্ষাকৃতভাৱে সৰু আকাৰৰ আৰু ডাঙৰ মহানগৰৰ তুলনাত এইবোৰত জীৱন নির্বাহ ব্যয়, বাসস্থান আৰু জীৱন শৈলী যথেষ্ট সুলভ। মুঠৰ ওপৰত, ডাঙৰ মহানগৰীত থকা সকলো সা-সুবিধাই পার্শ্ববর্তী মহানগৰত উপলব্ধ, কাৰণ ই নিজেই নগৰীয় সংস্কৃতি আৰু নগৰীকৰণৰ বাবে থকা অভিলাসৰ এক বহিঃপ্ৰকাশ আৰু সেইসকল নাগৰিকৰ বাবে, যি ব্যয়বহুলতাৰ কাৰণে বা নিযুক্তিৰ অভাৱত ডাঙৰ মহানগৰবোৰ তেওঁলোকৰ বাবে বহনক্ষম নহয় বুলি ভাৱে।
- **গ্ৰাম্য-নগৰীয় উপকণ্ঠ অঞ্চল ঃ** গ্ৰাম্য-নগৰীয় উপকণ্ঠ বুলিলে সেইবোৰ অঞ্চলক বুজোৱা হয় যিবোৰ ঠাই সাধাৰণতে নগৰৰ দাঁতিত অৱস্থিত আৰু য'ত ভূমিৰ ব্যৱহাৰ আৰু জীৱন যাপন পদ্ধতিৰ ক্ষেত্ৰত গাঁও আৰু নগৰৰ এক সংমিশ্ৰণ দেখিবলৈ পোৱা যায়। ১৯৬৮ চনত ৰবিন জে. প্ৰায'ৰ এ "গ্ৰাম্য-নগৰ উপকণ্ঠ" পদটো প্ৰচলন কৰে। এক স্পষ্ট পৰিসীমাৰ সলনি এই পদটোৱে নিজেই এক 'অঞ্চল' ক হে বুজায়, গতিকে ইয়াত গাঁও আৰু নগৰৰ মাজত স্পষ্ট সীমাৰেখা দেখা পোৱা নেযায়। এই অৱস্থান্তৰ ঘটা অঞ্চলত, গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয় উভয়ৰে উপাদানসমূহৰ উপস্থিতিয়ে দুয়ো ধৰণৰ জীৱন যাত্ৰাৰ মাজত ঐক্য তথা সংঘাত দুয়োটাই হ'ব পাৰে।

উপকণ্ঠ অঞ্চলৰ ভূমিৰ ব্যৱহাৰ কিছুমান এনেধৰণৰ হ'ব পাৰে - যান-বাহনৰ পথেৰে সৈতে বিস্তীর্ণ শস্য-ক্ষেত্ৰ আৰু চৰণীয়া পথাৰ, মাটি পোতা আৰু আৱর্জনা পুনঃব্যৱহাৰযোগ্য কৰা, নগৰৰ মধ্যস্থলৰ পৰা দূৰত প্ৰতিষ্ঠা কৰা বিনোদন উদ্যান তথা আৱাসিক বিকাশ আৰু গৃহ নির্মাণ।

১৩.৩.৪ নগৰীকৰণৰ প্ৰভাৱ

ইতিপূর্বে আলোচিত ৰিৰ্থৰ নগৰীয় জীৱন পৰিক্ৰমাৰ ধাৰণাসমূহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি নগৰীকৰণৰ কেতবোৰ প্ৰভাৱৰ বিষয়ে জানিব পৰা যায়। সেইবোৰ মনত ৰাখি ভাৰতীয় প্ৰেক্ষাপটত নগৰীকৰণৰ অন্য কিছুমান প্ৰভাৱৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰি ঃ

- **গ্ৰাম্য-নগৰীয় প্ৰব্ৰজন ঃ** ভাৰতবৰ্ষৰ গ্ৰাম্যাঞ্চলৰ পৰা নগৰ অঞ্চললৈ এক বৃহৎ সংখ্যক লোকৰ আগমন ঘটে। এই প্ৰব্ৰজনৰ বহুত কাৰণ আছে, যেনে - গ্ৰাম্য এলেকাত জীৱিকা আৰু নিযুক্তিৰ অভাৱ, পৰম্পৰাগত বৃহৎ কৃষক পৰিয়াল ব্যৱস্থাত ভাঙোন, ভাৰতৰ কৃষি খণ্ডত বিকাশৰ অভাৱ, য'ত মুঠ জনসংখ্যাৰ এক বৃহৎ অংশ নিযুক্ত হৈ আছে কিন্তু দেশখনৰ বাৰ্ষিক মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনলৈ অৱদান নিম্নগামী হৈছে। প্ৰব্ৰজিত লোকৰ এই বৃহৎ আগমনে বহু ধৰণৰ সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰিছে, যেনে, কৰ্ম-নিযুক্ত লোকসকল নগৰলৈ অহাত পৰিয়ালবোৰত বিভাজন আহিছে, বৃহৎ সংখ্যক অদক্ষ লোকসমষ্টিৰ আগমনত নগৰীয় অঞ্চলে সকলোকে নিযুক্তি দিব নোৱৰাৰ বাবে সৰু-সুৰা অপৰাধ আৰু ভিক্ষাবৃত্তি বৃদ্ধি পাইছে তথা অন্যান্য সমস্যাৰ লগতে গৃহহীনতাৰ সমস্যা বাঢ়িছে। মহানগৰবোৰত গঢ়ি লৈ উঠা বস্তি অঞ্চলবোৰে এই সমস্যাটোক অতি বিষম ৰূপে প্ৰকট কৰিছে।
- **সম্পদ আৰু আন্তঃগাঁথনি ঃ** নগৰীয় অঞ্চলৰ বৃদ্ধিৰ লগত সংগতি ৰাখি উন্নত সম্পদ আবন্টন আৰু উন্নত সম্পদ ব্যৱহাৰ হোৱা নাই। ইয়াৰ পৰিণতিস্বৰূপে, বিভিন্ন জল সংকটে দেখা দিছে যেনে, পানীৰ নাটনি, সুলভ আৰু বিশুদ্ধ খোৱাপানীৰ অভাৱ ইত্যাদি, যিবোৰ ভাৰতৰ নগৰীয় অঞ্চলৰ দৈনন্দিন বিষয় হৈ পৰিছে। ইয়াৰ লগতে ভাৰতৰ নগৰীয় অঞ্চলবোৰে অনাময় ব্যৱস্থা আৰু নৰ্দমা সম্বন্ধীয় বিভিন্ন সমস্যাৰ সন্মুখীন হয়। সম্পদৰ এই পাৰ্থক্যসূচক প্ৰাপ্তিৰ মূল কাৰণ হৈছে নগৰ অঞ্চলত উপাৰ্জনৰ স্তৰত বিশাল অসমতা লগতে উচ্চ জীৱন নিৰ্বাহ ব্যয় আৰু মুদ্ৰাস্ফীতি যিটো ভাৰতীয় মহানগৰবোৰত অবিৰতভাৱে বাঢ়ি আহিছে।

  পৰিবহন আৰু যোগাযোগ ব্যৱস্থাৰ উন্নতিয়েই হৈছে নগৰ অঞ্চলৰ বিকাশৰ অন্যতম মূল কাৰক। কিন্তু নগৰ অঞ্চলবোৰ দক্ষতাৰে সুচল কৰি ৰাখিবলৈ থাকিব লগা যথোপযুক্ত আঁচনিৰ অভাৱত মহানগৰীবোৰৰ ভিতৰতে হেঁচা-ঠেলা বাঢ়ি যোৱাটো পৰিলক্ষিত হয়। সেইবাবে, মহানগৰৰ ভিতৰত যাতায়াতত বাধা আৰোপ বাঢ়ি যোৱাৰ বিপৰীতে জনসাধাৰণৰ বাবে দক্ষ, সুলভ আৰু নিৰাপদ ৰাজহুৱা পৰিবহন সেৱাৰ পৰ্যাপ্ততা পৰিলক্ষিত হোৱা নাই।
- **পৰিৱেশ ঃ** ভাৰতবৰ্ষৰ নগৰ অঞ্চলত প্ৰদূষণৰ মাত্ৰা বাঢ়ি গৈছে। সম্প্ৰতি ভাৰতীয় মহানগৰীবোৰ বিশ্বৰ কিছুমান অতি প্ৰদূষিত স্থানত পৰিণত হৈছে। ভাৰতৰ মহানগৰবোৰত ধোঁৱা মিহলি কুঁৱলী, তথা যান-বাহন আৰু কল-কাৰখানাৰ ধোঁৱা মিহলি বাষ্পৰ সমস্যা গতানুগতিক কথা হৈ পৰিছে। নগৰসমূহত প্ৰদূষণৰ মাত্ৰা নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ আৰু ইয়াৰ বাবে দায়ী ব্যক্তি বা উদ্যোগক দণ্ড বিহিবলৈ উপযুক্ত পৰীক্ষণ ব্যৱস্থা নাই। নগৰসমূহত হৃদজনিত আৰু শ্বাসজনিত ৰোগৰ বৃদ্ধি আৰু কৰ্কট ৰোগৰ আধিক্যৰ মূল কাৰণ প্ৰদূষণ বুলি সন্দেহ কৰা হয়।

ইয়াৰ লগতে নগৰীয়া জীৱন শৈলীয়েই হৈছে মানুহৰ মাজত ক্ৰমান্বয়ে বাঢ়ি অহা মানসিক চাপ আৰু উৎকণ্ঠাৰ মূল কাৰণ।

এইবোৰেই হৈছে ভাৰতীয় মহানগৰসমূহত নগৰীকৰণে পেলোৱা কিছু প্ৰভাৱ। অৱশ্যেই এই তালিকাত সকলোবোৰ অন্তৰ্ভুক্ত হোৱা নাই আৰু নগৰখনে তাত বাস কৰা নাগৰিকসকলৰ ওপৰত অনিষ্টকাৰী আৰু উপকাৰী ৰূপত অন্য বহু ধৰণেৰে প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিব পাৰে। গতিকে দেখা যায় যে আধুনিক জীৱন শৈলী আৰু ব্যক্তি স্বাধীনতাৰ লগতে উচ্চ উপাৰ্জন আৰু লোভনীয় চাকৰিৰ সুবিধা দিয়াৰ লগতে মহানগৰবোৰ অপৰাধ, মানসিক চাপ আৰু পাৰিপাৰ্শ্বিক অৱনতিৰ স্নায়ুকেন্দ্ৰ হৈ উঠিব পাৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ লুইচ ৱিৰ্থ কোনখন পণ্ডিত সমাজৰ (School of thought) সদস্য আছিল?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ লুইচ ৱিৰ্থে মহানগৰৰ সংজ্ঞা কেনেদৰে দিছে?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ৱিৰ্থৰ মতে মহানগৰ এখনৰ সংজ্ঞা দিয়া মুখ্য বৈশিষ্ট্যবোৰ কি কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ বৃহৎ মহানগৰী বুলিলে আপুনি কি বুজে?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ গ্ৰাম্য-নগৰীয় উপকণ্ঠ অঞ্চল বুলিলে আপুনি কি বুজে?

.....

.....

১৩.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- 'নগৰ অধ্যয়ন' হৈছে এটা বহু বিষয় সামৰি লোৱা পদ বা সংজ্ঞা, যাৰ অন্তৰ্গত বিষয়বোৰ হৈছে, সমাজতত্ত্ব, অৰ্থনীতি, ভূগোল, স্থপতি-বিদ্যা আদি, যিবোৰে মূলতঃ নগৰ-সম্বন্ধীয় বিষয়বোৰৰ ওপৰত দৃষ্টিপাত কৰে।

- "নগৰ" পদটোৱে ঘন জনবসতিপূৰ্ণ এনে এক অঞ্চলৰ কথা বুজায়, য'ৰ অধিকাংশ লোক অ-কৃষিমূলক অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপ বা জীৱিকাৰ লগত জড়িত।
- ভাৰতবৰ্ষত, ২০১১ চনৰ লোকপিয়লে নিৰ্দ্ধাৰণ কৰা সূত্ৰ অনুসৰি নগৰীয়া অঞ্চল হৈছে সেইবোৰ ঠাই, য'ত নিম্নতম ৫০০০ লোকসমষ্টি আছে আৰু জনবসতিৰ ঘনত্ব প্ৰতি বৰ্গ কিলোমিটাৰত ৪০০ জন। ইয়াৰ লগতে প্ৰধান কৰ্মনিযুক্ত জনসমষ্টিৰ ৭৫ শতাংশতকৈ অধিক পুৰুষকৰ্মী অ-কৃষিমূলক কাৰ্যকলাপত নিযুক্ত হ'ব লাগিব।
- নগৰবাদ হৈছে এক জীৱন যাত্ৰা বা নগৰ অঞ্চলত বসবাসৰ দ্বাৰা সৃষ্ট এক মানসিক অৱস্থা।
- "চিকাগো স্কুল অব্ ছছিয়'লজী" ৰ এক সদস্য লুইচ ৱিৰ্থে ১৯৩৮ চনত লিখা 'Urbanism As a Way of Life' শীৰ্ষক গৱেষণা পত্ৰখনত "নগৰবাদ জীৱনযাত্ৰাৰ এক প্ৰণালী" ধাৰণাটো আগবঢ়াইছিল।
- জনসংখ্যাৰ দিশৰ পৰা ৰাষ্ট্ৰসংঘই ১০ নিযুততকৈ অধিক জনবসতি থকা ঠাই এখনক 'বৃহৎ মহানগৰ' আখ্যা দিছে।
- "গোলকীয় মহানগৰী হৈছে এক সীমান্ত অঞ্চল য'ত ৰাষ্ট্ৰীয় পুৰণি স্থানিকতা আৰু পাৰ্থিৱতাৰ লগত গোলকীয় ডিজিটেল যুগৰ নতুনত্বৰ মিলন ঘটিছে। এই দুয়োৰে সান্নিধ্যত এলানি নতুন অৰ্থনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক প্ৰকল্পৰ সম্ভাৱনীয়তাই দেখা দিছে।" (ছাছেন, ১৯৯১)।
- উপনগৰীকৰণ হৈছে এনে এক পৰিঘটনা য'ত মানুহবোৰে নগৰীয়া অঞ্চলৰ পৰা আঁতৰি যায় আৰু নগৰৰ মধ্যস্থলৰ ক্ৰমে বৃদ্ধিপ্ৰাপ্ত সমকেন্দ্ৰিক স্থানৰ পৰা দূৰত বাস কৰিবলৈ লয়।
- বৃহৎ মহানগৰীৰ আশে-পাশে গঢ় লৈ উঠা কিছুমান সৰু সৰু মহানগৰক পাৰ্শ্ৱৱৰ্তী মহানগৰ (satellite city) বুলি কোৱা হয়। পাৰ্শ্ৱৱৰ্তী মহানগৰবোৰ ডাঙৰ মহানগৰখনৰ অংশ নহয়, কিন্তু সেই মহানগৰৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হ'ব পাৰে।
- গ্ৰাম্য-নগৰীয় উপকণ্ঠ বুলিলে সেইবোৰ অঞ্চলক বুজোৱা হয় যিবোৰ ঠাই সাধাৰণতে নগৰৰ দাঁতিত অৱস্থিত আৰু য'ত ভূমিৰ ব্যৱহাৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গাঁও আৰু নগৰৰ মাজত এক সংমিশ্ৰণ গঢ়ি উঠে।

১৩.৫ অধিক জানিবলৈ

১) Anderson, Nels. 1959 Urbanism and Urbanization. American Journal of Sociology, Vol. 65, No. pp 68-73

২) Eldrige, Hope T. 1942. The Process of Urbanization. Social Forces,

XX (March, 1942), p. 311.

৩) Sassen, Saskia. 1991. The Global City: De-Nationalisation of Time and Space. Wiley Online Library

৪) Waren S. Thompson, 1931 "Urbanization". Encyclopaedia of the Social Sciences., New York: Macmillan, Vol. 15, p. 1

৫) Writh, Louis, 1938. Urbanism as a Way of Life, American Journal of Sociology, 44,1

১৩.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ "চিকাগো স্কুল অব্ ছছিয়'লজী"

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৱিৰ্থৰ বৰ্ণনা অনুসৰি, নগৰ হৈছে "সামাজিকভাৱে ভিন্ন ভিন্ন মূলৰ মানুহেৰে গঠিত এক স্থায়ী জনবসতি, যি তুলনামূলকভাৱে বৃহৎ আৰু ঘনত্ববহুল।" (ৱিৰ্থ, ১৯৩৮)।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ তিনিটা মূল বৈশিষ্ট্য হৈছে - বৃহৎ জনসংখ্যা, জনসমষ্টিৰ সামাজিক ভিন্নতা আৰু জনবসতিৰ ঘনত্ব।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ জনসংখ্যাৰ দিশৰ পৰা ৰাষ্ট্ৰসংঘই ১০ নিযুততকৈ অধিক জনবসতি থকা ঠাই এখনক 'বৃহৎ মহানগৰ' আখ্যা দিছে। আৰু এই আখ্যাক 'বৃহৎ মহানগৰ'ৰ সংজ্ঞা হিচাপে স্বীকৃতি দিয়া হৈছে। আন এক ধাৰণা অনুসৰি, প্ৰতি বৰ্গ কিলোমিটাৰত জনবসতিৰ ঘনত্ব ২০০০ জন হোৱাৰ লগতে মুঠ জনসংখ্যা ৮০ লাখতকৈ অধিক হ'ব লাগে। এখন বৃহৎ মহানগৰী এটা মহানগৰীয় অঞ্চল হ'ব পাৰে বা ওচৰা-ওচৰিকৈ থকা দুটা মহানগৰীয় অঞ্চলকো এখন বৃহৎ মহানগৰ বুলি ক'ব পাৰি।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ গ্ৰাম্য-নগৰীয় উপকণ্ঠ বুলিলে সেইবোৰ অঞ্চলক বুজোৱা হয় যিবোৰ ঠাই সাধাৰণতে নগৰৰ দাঁতিত অৱস্থিত আৰু য'ত ভূমিৰ ব্যৱহাৰ আৰু জীৱন যাপন পদ্ধতিৰ ক্ষেত্ৰত গাঁও আৰু নগৰৰ এক সংমিশ্ৰণ দেখিবলৈ পোৱা যায়। ১৯৬৮ চনত ৰবিন জে. প্ৰায'ৰ এ "গ্ৰাম্য-নগৰ উপকণ্ঠ" পদটো প্ৰচলন কৰে। এক স্পষ্ট পৰিসীমাৰ সলনি এই পদটোৱে নিজেই এক 'অঞ্চল' ক হে বুজায়, গতিকে ইয়াত গাঁও আৰু নগৰৰ মাজত স্পষ্ট সীমাৰেখা দেখা পোৱা নেযায়। এই অৱস্থান্তৰ ঘটা অঞ্চলত, গ্ৰাম্য আৰু নগৰীয় উভয়ৰে উপাদানসমূহৰ উপস্থিতিয়ে দুয়ো ধৰণৰ জীৱন যাত্ৰাৰ মাজত ঐক্য তথা সংঘাত দুয়োটাই হ'ব পাৰে।

১৩.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

চমু প্ৰশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ গোলকীয় মহানগৰী আৰু বৃহৎ মহানগৰীৰ মাজত পাৰ্থক্য কি?

প্ৰশ্ন ২ ঃ নগৰীকৰণ আৰু উপনগৰীকৰণৰ মাজত পাৰ্থক্য কি?

ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০ - ৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ লুইচ ৱিৰ্থৰ মতে, কোনবোৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা "জীৱন পৰিক্ৰমা হিচাপে নগৰবাদ" ধাৰণাটোৰ কাষ চাপিব পাৰি?

প্ৰশ্ন ২ ঃ ভাৰতবৰ্ষত নগৰীকৰণে পেলোৱা কিছু প্ৰভাৱ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ নগৰবাদ আৰু নগৰীকৰণৰ মাজত পাৰ্থক্য কি?

*** ***** ***

অধ্যায় ১৪ ঃ নগৰীয়া সমস্যাসমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

১৪.১ উদ্দেশ্য
১৪.২ পৰিচয়
১৪.৩ ভাৰতবৰ্ষৰ নগৰীকৰণ সমস্যা
১৪.৩.১ নগৰীয়া পৰিৱেশ আৰু নগৰীকৰণ
১৪.৩.২ নগৰীয়া পৰিবহন আৰু জলযোগান ব্যৱস্থাৰ সমস্যা
১৪.৩.৩ শব্দ আৰু বায়ু প্ৰদূষণ
১৪.৩.৪ বাসস্থান আৰু বস্তী অঞ্চল
১৪.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৪.৫ অধিক জানিবলৈ
১৪.৬ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
১৪.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- ভাৰতবৰ্ষৰ নগৰীকৰণৰ লগত জড়িত সমস্যাসমূহৰ বিষয়ে জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰিব
- পৰিৱেশ পাৰিপাৰ্শ্বিকতা (environment), আত্মঃগাঁথনি (infrastructure), পৰ্যাৱৰণ (ecology) আৰু নগৰীয়া জীৱন-ধাৰণৰ পৰিস্থিতি কিদৰে নগৰীকৰণে প্ৰভাৱিত কৰে তাক এই অধ্যায়টিৰ জৰিয়তে বুজিব পাৰিব।

১৪.২ পৰিচয়

ব্যক্তিগত (private) আৰু ৰাজহুৱা (public) উদ্যোগিক খণ্ডৰে সংগঠিত ভাৰতবৰ্ষৰ মিশ্ৰিত অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থা (mixed economy) গ্ৰহণৰ ফলস্বৰূপে অতি দ্ৰুতগতিত নগৰীকৰণ ব্যৱস্থাই প্ৰসাৰ লাভ কৰে। ইয়াৰ ফলত পূৰ্বৰ ভাৰতীয় সংকুচিত বা বন্ধ (closed) অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থাৰ পতন হৈছিল। ১৯০১ চনৰ ভাৰতীয় লোকপিয়ল অনুসৰি মুঠ জনসংখ্যাৰ ১১.৪% লোক চহৰ অঞ্চলত বাস কৰে। ২০১১ চনৰ লোকপিয়ল মতে এই পৰিসংখ্যা ৩১.১৬% লৈ বৃদ্ধি হয়। United National আৰু World Bank-ৰ নিচিনা আগশাৰীৰ সংস্থাসমূহৰ মতে ভাৰতবৰ্ষৰ নগৰীয়া জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ হাৰ পূৰ্বৰ তুলনাত বৃদ্ধি পোৱাৰ পূৰ্ণ সম্ভাৱনা আছে আৰু পৃথিৱীৰ জনসংখ্যা বসতিৰ ঘনত্ব (density) ৰ ক্ষেত্ৰত ২০৫০ চনৰ ভিতৰত ভাৰতবৰ্ষও এখন আগশাৰীৰ ৰাষ্ট্ৰ হিচাবে চিহ্নিত হ'ব। আনকি, ভাৰতবৰ্ষৰ বাহিৰেও অহা পঞ্চাশ বছৰত পৃথিৱীৰ

মুঠ জনসংখ্যাৰ আধাসংখ্যকেই চহৰ অঞ্চলত বাস কৰিব বুলি পূৰ্ব অনুমান কৰা হৈছে। নিঃসন্দেহে এই পৰিৱৰ্তনে দেশসমূহলৈ বৃহৎ প্ৰভাৱ পেলাব। এই অসম উন্নয়ন গোটেই পৃথিৱীৰ বাবেই চিন্তাজনক লগতে উন্নয়নৰ স্তৰীকৰণ (stratified)ও গ্ৰহণযোগ্য নহয়।

এই দ্ৰুত নগৰীকৰণ ভাৰতবৰ্ষৰ বাবে পৰিণামগতভাৱে ভাল আৰু বেয়া, দুয়োধৰণেৰেই সংমিশ্ৰিত। এই নগৰীকৰণৰ প্ৰভাৱ ভাৰতবৰ্ষৰ সমাজ, ৰাজনীতি, জীৱনৰ সাংস্কৃতিক দিশ, ইয়াৰ আধাৰিক সংৰচনাৰ লগতে উন্নয়ন আৰু অটব্যৱস্থাকও গভীৰভাৱে প্ৰভাৱিত কৰিছে। এই অধ্যায়টিত আমি ভাৰতবৰ্ষৰ নগৰীকৰণৰ লগত জড়িত কিছুমান জটিল আৰু প্ৰত্যক্ষ সমস্যাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। এইটো বিশেষ মন কৰিবলগীয়া যে এই সমস্যাসমূহ পৰস্পৰৰ লগত সমন্ধযুক্ত হয় আৰু ফলস্বৰূপে ই অধিক জটিল সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰে। এই সমস্যাসমূহৰ মূল কাৰণ হ'ল নগৰীকৰণ আৰু ইয়াৰ সমাধানৰ বাবে একে সময়তে বিভিন্ন সমস্যাসমূহৰ ওপৰত কাৰ্যব্যৱস্থা হাতত লোৱা উচিত।

১৪.৩ ভাৰতবৰ্ষৰ নগৰীকৰণ সমস্যা

১৪.৩.১ নগৰীয়া পৰিৱেশ আৰু নগৰীকৰণ

নগৰীয়া পৰিৱেশ সম্বন্ধে ক'বলৈ যাওঁতে প্ৰায়েই আমি ইয়াৰ সমুদায় শ্ৰেণী বা বৰ্গ সম্বন্ধে আলোচনা কৰো। এই সমুদায় শ্ৰেণী পিছে পৰিৱেশ (environment)ৰেই বিভিন্ন ভাগ। এইবোৰৰ ভিতৰত আছে— অৰ্থনৈতিক পৰিৱেশ, ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক-সাংস্কৃতিক পৰিশে বা অন্য অৰ্থত নগৰত বাস কৰা লোকসকল আৰু ভৌতিক প্ৰাকৃতিক বাতাবৰণৰ লগত তেওঁলোকৰ সম্বন্ধও পৰিৱেশৰ অন্তৰ্ভুক্ত। নগৰীকৰণৰ সমস্যাসমূহৰ বিষয়ে বিভিন্ন আলোচনা তথা অধ্যয়ন কৰা হৈছে। অৱশ্যেই নগৰীকৰণৰ সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক দিশসমূহৰ প্ৰতিও আমিও সজাগ থকা আৱশ্যক। লগতে এই দিশসমূহে নগৰীকৰণৰ পৰিৱেশ কেনেদৰে প্ৰভাৱিত কৰে তাকও জনাটো আৱশ্যক।

নগৰ বা চহৰৰ ভৌতিক স্বাস্থ্য (physical-health) ৰ উপৰিও চহৰত বাস কৰা লোকসকলৰ মানসিক স্বাস্থ্যৰ ওপৰতো নগৰীকৰণ পৰিৱেশৰ প্ৰভাৱ পৰে। ঔদ্যোগিক বৰ্জিত পদাৰ্থ, বায়ু-শব্দ প্ৰদূষণ, ৰাসায়নিক পদাৰ্থৰ সংমিশ্ৰণ আদি অনেক কাৰকে আমাৰ পৰিৱেশ-পাৰিপাৰ্শ্বিকতাৰ দ্ৰুত অৱনমন (degradation) ঘটাইছে। তদুপৰি সামাজিক পৰিৱেশৰ ওপৰতো নগৰীকৰণে বিৰূপ প্ৰতিক্ৰিয়াৰ সৃষ্টি কৰিছে। হিংসা-প্ৰতিহিংসা, অশান্তি, উদ্বেগ লগতে নগৰীয়া জীৱনৰ চাপ (stress) আজিৰ বৃদ্ধিয়ে সামাজিক পৰিৱেশৰ নিম্নগামীতাকেই সূচায়। ইয়াৰ বাবে চহৰ-নগৰৰ ভৌতিক সংযোজন ব্যৱস্থাৰ ৰূপৰ উপৰিও নগৰত বাস কৰা অধিবাসীসকলৰ প্ৰতিক্ৰিয়া আৰু ব্যৱহাৰ এই সামাজিক প্ৰভাৱ নিৰ্দেশ কৰে। নগৰীকৰণ আৰু পৰিৱেশৰ লগত দাৰিদ্ৰ বা দৰিদ্ৰতা এক সামাজিক অৰ্থনৈতিক দিশ হিচাবেও সম্বন্ধযুক্ত হৈ আহিছে। নগৰীকৰণ

ব্যৱস্থাই সামাজিক অসমতাৰ সৃষ্টি কৰিছে আৰু আনকি এই ক্ষেত্ৰত ক'ব পাৰি যে পৰিৱেশজনিত সমস্যাসমূহও মধ্য আৰু উচ্চশ্ৰেণীতকৈ নিম্নশ্ৰেণীৰ নাগৰিকসকলেই ভোগ কৰিব লগা হয়। চহৰৰ দুখীয়া শ্ৰেণীটোৱে তেওঁলোকৰ জীৱন-নিৰ্বাহৰ ক্ষেত্ৰখনত অনিষ্ঠকাৰী ৰাসায়নিক গেছ বা বিক্ৰিয়াৰ বাবে উচ্চ আৰু মধ্যশ্ৰেণীতকৈ বেছিকৈ ক্ষতিগ্ৰস্ত হয়। তেওঁলোকৰ বসতিৰ বাবে সাধাৰণ মানদণ্ডৰ বাসগৃহৰ অভাৱ প্ৰায়েই থাকে। বিশুদ্ধ খোৱা পানী, স্বাস্থ্যকৰ, বীজাণুমুক্ত পৰিৱেশ আৰু প্ৰয়োজনীয় স্বাস্থ্যসেৱা তেওঁলোকৰ বাবে উপলব্ধ নহয়। সেয়েহে, এই লোকসকল সহজেই বীজাণু সংঘটিত ৰোগৰ দ্বাৰা আক্ৰান্ত হয়। খাদ্য বস্তুৰ মান নিম্ন আৰু ক্ষতিকাৰক ৰাসায়নিক মিশ্ৰণযুক্ত পানী এইলোকসকলৰ ভগ্নস্বাস্থ্য তথা ৰুগীয়া শৰীৰৰ বাবে দায়ী।

Set-et-al (2010) ৰ প্ৰতিবেদন মতে, 'নগৰীকৰণে প্ৰকৃতিক মানুহৰ ইচ্ছাকৃত ৰূপলৈ পৰিৱৰ্তন কৰে, ভূমিৰ প্ৰাকৃতিক আচ্ছাদন, জলসম্পদ তথা জৈৱ-ভূ-ৰসায়নৰ প্ৰভূত পৰিৱৰ্তন সাধন কৰে। বিশ্বজুৰি নগৰীকৰণৰ ব্যাপকতাই উদ্ভিদ আৰু প্ৰাণীজগতৰ বাসস্থান ধ্বংসৰ প্ৰাকৃতিক কাৰণ হিচাপে চিহ্নিত হৈছে।'

সেয়েহে বহনক্ষম ব্যৱস্থা গ্ৰহণ, সবাতোকৈ আৱশ্যকীয় উপায় হিচাপে গণ্য কৰা উচিত। নগৰীকৰণ আৰু উন্নয়ন প্ৰক্ৰিয়া সন্মিলীতভাৱে সঞ্চালিত কৰি বহনক্ষম পৰিৱেশ (environmental sustainability) ব্যৱস্থাক প্ৰাধান্য দিয়া উচিত। Set et al (2010) য়ে পৰামৰ্শ দিয়ে যে, '..... পৰিৱেশজনিত বহনক্ষমতাৰ সুযোগ নাগৰিক, প্ৰাকৃতিক সম্পদ আৰু অৰ্থনৈতিক কাৰ্যৰ কেন্দ্ৰীয়কৰণৰ দ্বাৰা লাব কৰিব পাৰি। জনবসতিৰ ঘনত্ব আৰু সুগঠিত নগৰীয়া যোজনা বা আৰ্হিয়ে আহল-বহল নাগৰিক পৰিৱহন ব্যৱস্থাৰ সুযোগ দিয়ে। ফলস্বৰূপে, যাতায়াতৰ বাবে যান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাৰ সলনি খোজ কাঢ়ি অহা-যোৱা সুচল হয়। সুগঠিত নগৰ উন্নয়নৰ ফলত সঘন বাসস্থান ব্যৱস্থা আৰু সঘন নিযুক্তিৰ সুবিধা লাভ কৰিব পাৰি। ইয়াৰ ফলত দূৰভ্ৰমণৰ প্ৰয়োজন হ্ৰাস হয়। ফলত দীৰ্ঘ-দূৰত্বৰ মটৰ পৰিবহনৰ প্ৰয়োজনীয়তা হ্ৰাস হৈ বায়ুমণ্ডলত কাৰ্বন-ডাই-অক্সাইড (O_2) ৰ পৰিমাণ হ্ৰাস কৰে। সঘন জনবসতিৰ সুবিধাই কৃষি, বন্যপ্ৰাণী আৰু বাসস্থানৰ বাবে ভূমি ৰাহি কৰে। নগৰৰ চাৰিসীমাৰ সংবৰ্ধনৰ প্ৰকাৰ, নগৰীয়া জীৱনশৈলী, ক্ৰয়-বিক্ৰয় ব্যৱস্থাৰ স্বৰূপ লগতে চৰকাৰী অনুষ্ঠানসমূহৰ সক্ষমতাৰ ওপৰত পৰিৱেশৰ প্ৰত্যাহ্বান (challange) আৰু সুযোগৰ সামঞ্জস্য (balance) নিৰ্ভৰ কৰে।' ভাৰতবৰ্ষৰ বাবে উন্নয়নৰ জৰিয়তে পৰিৱেশ সম্পৰ্কীয় বহন ক্ষমতা সৃষ্টি আৰু বজাই ৰখা প্ৰক্ৰিয়া হ'ল এক বৃহৎ প্ৰত্যাহ্বান আৰু ইয়াৰ বাবে ল'ব লগা প্ৰয়োজনীয় পদক্ষেপ উন্নয়নৰ পৰিকল্পনাত বিশেষ প্ৰাধান্য পোৱা উচিত। লগতে চহৰ নগৰৰ দুখীয়া শ্ৰেণীটোৱেও জীৱন-ধাৰণৰ প্ৰকৃত মৰ্যাদা লাভ, স্বাস্থ্য সেৱাৰ সুবিধা, আদি লাভ কৰিব লাগে। ইয়াৰ ফলত সম্পদৰ বহন ক্ষমতাও বৃদ্ধি পায়।

বহনক্ষম (sustainability) ক্ষমতাই এনে এক পথ নিৰ্দেশ কৰে য'ত ভৱিষ্যৎ

প্রজন্মৰ দৈনন্দিন প্রয়োজনীয় চাহিদা পূৰণত ব্যাঘাত নোহোৱাকৈ বর্তমানৰ প্রয়োজনীয় পূৰণ কৰা হয়। অর্থাৎ, ভূমি, পানী, বায়ু মণ্ডল আদি প্রাকৃতিক সম্পদসমূহৰ সু-ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে বর্তমানৰ প্রয়োজন পূৰণ কৰাৰ লগতে ভৱিষ্যৎ প্রজন্মৰ ব্যৱস্থাৰৰ বাবেও এইবোৰৰ সংৰক্ষণ সুনিশ্চিত কৰাটো বুজায়।

সেয়েহে ক'ব পাৰি যে নগৰীকৰণৰ সমস্যাসমূহ আলোচনা কৰোতে আমি উন্নয়ন আৰু পৰিৱেশ সম্বন্ধিত সমস্যাসমূহৰও আলোচনা কৰাটো আৱশ্যকীয়। ধনী আৰু দুখীয়া শ্রেণীৰ নগৰীকৰণৰ লগত জড়িত সমস্যাৰ প্রভাৱৰ বৈসাদৃশ্যও আমি বিবেচনা কৰিব পাৰিম। অর্থনৈতিক স্তৰীকৰণ (stratification)ৰ ফলত নগৰ অঞ্চলত সম্পদৰ হস্তগতকৰণ আৰু জীৱন-নির্বাহৰ মানদণ্ড তথা জীৱিকাৰ শ্রেণী বিভাজন সূচনা হয়। সেয়েহে এই ক্ষেত্রত চৰকাৰৰ ভূমিকা বিশেষভাৱে প্রণিধানযোগ্য।

United Nations ৰ মতে, 'চৰকাৰ বা প্রশাসনে পৌৰ প্রশাসনৰ ক্ষমতা তথা যোগ্যতা বৃদ্ধি কৰাটো প্রয়োজনীয় যাতে ই পৰিৱেশ ৰক্ষা, নাগৰিকৰ চাহিদা পূৰণ, প্রাথমিক আধাৰিক সংৰচনা (unfrastructure) আৰু সেৱাৰ যোগান, সামাজিক আৰু স্বাস্থ্য সম্বন্ধীয় সমস্যাৰ সমাধান নিচাযুক্ত দ্রব্য আৰু অপৰাধৰ বন্ধকৰণ আদিৰ ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিব পাৰে। দুর্যোগ আৰু অত্যাধিক ঘন বসতিজনিত সমস্যাৰ দূৰীকৰণ আৰু প্রাকৃতিক তথা মানৱসৃষ্ট দুর্যোগৰ সম্ভাৱনা থকা বসতি স্থানৰ সলনি বিকল্প বাসস্থানৰ যোগানও ধৰা উচিত। (United Nations, 1995, 49)'

১৪.৩.২ নগৰীয়া পৰিবহন আৰু জলযোগান ব্যৱস্থাৰ সমস্যা

➢ নগৰীয়া পৰিবহন ব্যৱস্থা

পর্যবেক্ষণৰ পৰা দেখা গৈছে যে ভাৰতীয় পৰিবহন ব্যৱস্থাত ব্যক্তিগত মালিকীস্বত্বাধীন গাড়ীৰ সংখ্যা চহৰত বাস কৰা অধিবাসীৰ তুলনাত বহুগুণে কম। উন্নত ৰাষ্ট্রসমূহত এই পার্থক্য প্রায় নগণ্য। তথাপিও উন্নত ৰাষ্ট্রসমূহৰ তুলনাত ভাৰতবর্ষত পৰিবহন ব্যৱস্থাৰ শৃংখলাহীনতা আৰু পৰিবহনজনিত সমস্যা অধিক। এই সমস্যাসমূহৰ কাৰণও অধিক।

প্রথমতে দেখা যায়, ভাৰতবর্ষৰ চহৰ আৰু মহানগৰীসমূহৰ আকাৰ আৰু ঘনত্বৰ প্রয়োজন অনুসাৰে পৰিবহনৰ সু-পৰিচালনাৰ আৰু পৰিকল্পনাৰ অভাৱ। বেছিভাগ পৰিবহন নীতিয়েই ৰাজনৈতিক উদ্দেশ্য আৰু ৰাজনৈতিকভাৱে ব্যৱহাৰৰ সুবিধা অনুযায়ী ৰচিত। সর্বসাধাৰণৰ উপযোগী, নিষ্ঠাযুক্ত আৰু সর্বকৃষ্ঠ নীতি-নির্ধাৰণৰ গুৰুত্ব দিয়া নহয়। তেনেদৰে পৰিবহন ৰাস্তাসমূহও উপযোগীকৈ নির্মাণ কৰা নহয়। মাথো ৰাজনৈতিক মুনাফা লাভ আৰু প্রশংসা আদায়ৰ উদ্দেশ্যৰে কার্য সম্পাদিত কৰা হয়।

দুর্নীতি আৰু ৰাজহুৱা পুঁজিৰ অপব্যৱহাৰৰ বাবে চৰকাৰে বৃহৎ পৰিমাণৰ সম্পদ ব্যয় কৰিব লগা হয়। অধিক ব্যয় সাপেক্ষ প্রকল্প যেনে— কেইবা খলপীয়া ৰাস্তা যিটো

বৰ্তমানৰ ভাৰতীয় ব্যৱস্থাৰ বাবে প্ৰযোজ্য নহয়। এইক্ষেত্ৰত অধিক গ্ৰহণযোগ্য ক্ষুদ্ৰ লক্ষৰ প্ৰকল্প (small budget project) যেনে— শ্ৰম নিৰ্ভৰ পথ-উন্নয়ন আঁচনি, যাতায়তৰ সুচল ব্যৱস্থাৰ বাবে চহৰৰ পথসমূহৰ বিস্তাৰ, বা ৰাজহুৱা বিকল্পমূলক যাতায়ত ব্যৱস্থা যেনে— কম খৰচী বাছ সেৱাৰ প্ৰৱৰ্তন আদিৰ বিশেষ আস্থা দেখুওৱা নহয়।

ভাৰতীয় পৰিবহনত নিয়োজিত বেছিভাগ যান-বাহনেই ইন্ধন ৰাহিজনক নহয়। সেয়েহে বৰ্ধিত হাৰৰ যান-বাহনৰ দ্বাৰা আনুসংগিক উৎপাদন হিচাবে বায়ু, শব্দ প্ৰদূষণৰ সৃষ্টি হয়। তদুপৰি বাট-পথৰ দু-ব্যৱস্থাৰ বাবেই সঘন যান-বাহন দুৰ্ঘটনা আৰু পথচাৰীৰ মৃত্যুৰে ইয়াৰ মূল্য ভৰিব লগা হয়। ৰাস্তা ঘাটৰ অনুন্নত অৱস্থাৰ বাবে বছৰি হাজাৰ হাজাৰ লোকৰ গাড়ী দূৰ্ঘটনাত মৃত্যু হৈ আহিছে।

➢ **জল-সংকট**

নগৰীকৰণে চহৰ অঞ্চলত সম্পদৰ ব্যৱস্থাৰ আৰু জনসমাগম বৃদ্ধি কৰে। খোৱাৰ উপযোগী বিশুদ্ধ পানীৰ চাহিদা নগৰীকৰণৰ ফলত দ্রুত গতিত বৃদ্ধি পায়। এইটো বিশেষ লক্ষণীয় যে পৃথিৱীৰ বৰ্ধিত জনসংখ্যাৰ বেছিভাগেই চহৰ অঞ্চলত অৱশোষিত (absorb) হৈ আহিছে। এইটোও সমীক্ষাৰ পৰা দেখা গৈছে যে, অহা দুই-তিনি দশকৰ ভিতৰত পৃথিৱীৰ আধাতকৈ বেছি লোক চহৰ অভিমুখী হ'ব। এইটোৱে অদূৰ ভৱিষ্যতত চহৰ অঞ্চলত পূৰ্বৰ তুলনাত অধিক পানীৰ চাহিদাকে সূচায়। কিয়নো জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ আনুষংগিক হিচাবে চহৰ অঞ্চলত দৈনন্দিন ব্যৱহৃত পানীৰ চাহিদা বৃদ্ধি পোৱাৰ উপৰিও, দ্রুতগতিত বৃদ্ধি পোৱা উদ্যোগসমূহৰ বাবেও পানীৰ চাহিদা বৃদ্ধি পাব।

পানীৰ এই চাহিদা বৃদ্ধি বিশেষ মনোযোগেৰে গ্ৰাম্য-চহৰ অঞ্চলতো পানীৰ স্তৰ (water beds) শুকাই গৈছে। জলস্তৰৰ শুষ্কতাৰ কাৰণ ও হ'ল মানুহৰ বিবেচনাহীন কাৰ্য। মানুহে প্ৰায়েই পাহৰি যায় যে ভূগৰ্ভত জলভাণ্ডাৰৰ এটা পৰিসীমা আছে আৰুসেয়েই এক বিনাশশীল (perishable) সম্পদ। সেয়েহে পানীৰ ব্যৱহাৰ বিবেচনা সহকাৰে কৰা উচিত। তদুপৰি জলসম্পদৰ গুৰুত্ব অনুসৰি চৰকাৰে এই সম্পদৰ সংৰক্ষণৰ বাবে নীতি নিৰ্ধাৰণ কৰা নাই। চহৰ অঞ্চলত বাস কৰা বহু অধিবাসীয়ে প্ৰয়োজনীয় পানী যোগান ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা সংযোজিত (connected) হোৱা নাই। ৰাজহুৱা সীমিত যোগান ব্যৱস্থাই স্পৰ্শ কৰা জনসাধাৰণও, যোগান ধৰা পানীৰ শুদ্ধতা আৰু নিৰাপদ যোগানৰ বিষয়ে নিশ্চিত নহয়। প্ৰয়োজনীয় আৰু কাৰ্যক্ষম পানী যোগান আঁচনি স্থাপন আৰু পানী বিতৰণৰ ক্ষেত্ৰত চৰকাৰ ও সম্পূৰ্ণ সক্ষম হৈ উঠা নাই। ন্যায়সংগত বাস্তৱিক পানী যোগান আঁচনি ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্ৰত চৰকাৰ বিফল হৈ আহিছে। তদুপৰি আন এক বিশেষ গুৰুত্বপূৰ্ণ কথা হ'ল, ডাঙৰ উদ্যোগ বা নিগমসমূহে চহৰ অঞ্চলৰ সিংহভাগ পাত্মী নিজ ব্যৱহাৰৰ বাবে শোষণ কৰি আহিছে। এই উদ্যোগ, নিগম (corporation) সমূহ কিন্তু শাসনৰ আওতাৰ পৰা বাহিৰ হৈয়ে আছে। দেশৰ জলসম্পদৰ ভাণ্ডাৰ এই

কার্যৰ দ্বাৰা নিঃশোষিত হৈ আহিছে।

ব্যক্তি বা উদ্যোগসমূহৰ দ্বাৰা ব্যৱহৃত পানীৰ পুনঃব্যৱহাৰ বা পুনর্চক্র (recycle) পদ্ধতিৰ ও প্রয়োগ বর্তমানেও হৈ উঠা নাই। অন্যহাতে ব্যক্তিগত মালিকীস্বত্বাধীন পানী বটল প্রকল্পসমূহ গাঁও অঞ্চলত স্থাপন হৈ সেই অঞ্চলসমূহৰ জলসম্পদৰ ওপৰত অন্যায়পূর্বক হস্তক্ষেপ কৰি নিজৰ ব্যৱসায়িক উদ্দেশ্যত ব্যৱহৃত কৰি আহিছে। ইয়াৰ ফলত গাঁও অঞ্চলত পানীৰ স্তৰ দ্রুত গতিত নিম্নগামী হৈছে। বিপৰীতভাৱে এইটো লক্ষ্য কৰা হৈছে যে, এনেদৰে বটলীকৃত পানী আকৌ চহৰ অঞ্চলত যোগান ধৰা হৈছে আৰু তুলনামূলকভাৱে উন্নত আর্থিক মানদণ্ডৰ লোকৰ বাবেহে পানী ক্রয় সম্ভৱপৰ হৈছে।

১৪.৩.৩ শব্দ আৰু বায়ু প্রদূষণ

চহৰ অঞ্চলৰ অধিবাসীসকলৰ বাবে 'প্রদূষণ' হ'ল এক চিন্তাযুক্ত সমস্যা যিয়ে স্বাস্থ্য আৰু নিৰাপদ জীৱনলৈ ভাবুকি কঢ়িয়াই আনিছে। উদ্যোগিক খণ্ডত বা কৰা ব্যক্তি বা ঔদ্যোগক খণ্ডৰ কর্মচাৰীৰ উপৰিও সর্বসাধাৰণ ৰাইজৰ বাবেও ই উদ্বেগৰ বিষয়।

বায়ু প্রদূষণ দুই ধৰণৰ হ'ব পাৰে— আভ্যন্তৰিক বায়ু প্রদূষণ (Indoor aile pollution) আৰু বাহ্যিক বায়ু প্রদূষণ। আভ্যন্তৰীণ বায়ু প্রদূষণ প্রধানকৈ গৃহিনী আৰু ল'ৰা-ছোৱালীৰ বাবে ক্ষতিকাৰক হিচাবে দেখা গৈছে। নিয়মীয়া বায়ু চলাচলৰ সুবিধা নথকা বাসগৃহ আৰু ৰন্ধন ঘৰৰ পৰা নির্গমন হোৱা ধোঁৱাই এই আভ্যন্তৰিক বায়ু প্রদূষণৰ মুখ্য কাৰণ। নিম্ন আয়যুক্ত পৰিয়ালৰ মহিলাসকল এনে সমস্যাৰ দ্বাৰা প্রধানকৈ আক্রান্ত হয়, কিয়নো অর্থনৈতিক অনগ্রসৰতাৰ বাবে এওঁলোক স্বাস্থ্যসন্মত। বিশুদ্ধ বায়ু চলাচল কৰিব পৰা ৰন্ধনগৃহ আৰু বাসগৃহৰ পৰা বঞ্চিত হয়। বাহ্যিক (outdoor) বায়ু প্রদূষণৰ ফলত চহৰ অঞ্চলৰ অধিবাসীসকল, বিশেষকৈ শিশু, বৃদ্ধ আৰু গর্ভৱতী মহিলা শ্বাসযন্ত্রৰ সমস্যাত ভোগে।

আমি জানো যে ঔদ্যোগিকীকৰণ আৰু নাগৰিকীকৰণ বাস্তৱিকতেই পৰস্পৰে সম্বন্ধযুক্ত আৰু উদ্যোগৰ প্রাৱল্যৰ নগৰীকৰণৰ হাৰও প্রৱল কৰে। অর্থাৎ, উদ্যোগ প্রতিষ্ঠানসমূহৰ প্রতিষ্ঠা আৰু সংখ্যা বৃদ্ধিয়ে নগৰীকৰণৰ জন্ম দিয়ে আৰু ইয়াৰ প্রসাৰ ঘটায়। সেয়েহে ক'ব পাৰি যে, পৰস্পৰে এক আৱর্তনৰ মাজত গতি কৰে য'ত এটাৰ উন্নয়নে আনটোৰ উন্নয়ন সুনিশ্চিত কৰে। এই উদ্যোগসমূহে উৎপন্ন কৰা বিষাক্ত বর্জনীয় পদার্থসমূহে বৃহৎ প্রদূষণৰ সৃষ্টি কৰে। ঔদ্যোগীক উৎপন্ন বিধি এই বৃহৎ মাত্রাৰ বর্জনীয় দূষিত পদার্থ আৰু প্রদূষণৰ কাৰণ। তদুপৰি উদ্যোগ প্রতিষ্ঠানসমূহৰ সংখ্যা বৃদ্ধি হৈছে যদিও প্রদূষণ ৰোধৰ বাবে ল'ব লগা প্রয়োজনীয় ব্যৱস্থা এইক্ষেত্রত বিশেষ কার্যকৰী হোৱা নাই। আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক প্রদূষণৰ উপৰিও চহৰ অঞ্চলসমূহত

অন্য বিভিন্ন পথেৰেও প্রদূষণৰ সৃষ্টি হৈ আহিছে। এইবোৰৰ কিছুমান হ'ল—

- **ধোঁৱাৰে মিহলি কুঁৱলী ঃ** গাড়ী, উদ্যোগীক প্রতিষ্ঠান আৰু ঘৰৰ পৰা নির্গত ধোঁৱা, বায়ুমণ্ডলৰ কুঁৱলীৰ লগত মিলি ধোঁৱাৰে মিহলি কুঁৱলীৰ সৃষ্টি কৰে। এই কুঁৱলীয়ে বায়ুমণ্ডলত বিষাক্ত গেছৰ সৃষ্টি কৰে আৰু স্বাস্থ্য তথা শ্বাসতন্ত্রৰ নানা ৰোগৰ সৃষ্টি কৰে। এই কুঁৱলীৰ ফলত ৰাস্তা-ঘাটৰ পৰিবহন ব্যৱস্থাত বাধাগ্রস্ত হয় আৰু ৰে'ল-মটৰ আদিৰ দূর্ঘটনাই আৰোহীৰ মৃত্যুৰ কাৰণ হৈ পৰে।
- **এচিড গেছ ঃ** প্রদূষণৰ ফলত নাইট্রিক এচিড বা হাইড্রক্লৰিক এচিডৰ দৰে বিষাক্ত গেচসমূহ বায়ুমণ্ডলত মিশ্চিত হৈ থাকে আৰু বতাহত এইবোৰ হাবি-জংঘল, ভূমি অঞ্চল, জল-স্রোতসমূহ যেনে— নদী - হ্রদ আদিত গৈ জমা হয়। অধিক পৰিমাণত জমা হোৱা এই এচিডসমূহে মানুহ আৰু অন্য জীৱজন্তু আৰু গছ-লতিকা, চৰাই-চিৰিকতি আদিৰ অনিষ্ট সাধন কৰে। যিহেতু এই সকলো জীৱ কূলেই ভূমি আৰু পানীৰ ওপৰত নির্ভৰশীল হৈ জীয়াই থাকে। ইয়াৰ কিছু পৰিমাণৰ এচিড প্রাকৃতিকবাৰে সৃষ্ট আৰু বেছিভাগেই কৃত্রিম আৰু চহৰ অঞ্চলত বৃহৎ উদ্যোগ আৰু কাৰখানা, পৰিবহনৰ বাবে ব্যৱহৃত যান-বাহন আৰু মানৰ কার্যৰ দ্বাৰা সৃষ্টি।
- **অর্জন স্তৰৰ অবক্ষয় ঃ** উদ্যোগ আৰু ৰাসায়নিক পদার্থ যেনে— ক্ল'ৰিন, ব্রমাইন আদিৰ পৰা নির্গত গ্রীন হাউছ গেছৰ বাবে পৃথিৱীৰ অ'জন স্তৰৰ ভূমিকা অতি তাৎপর্যপূর্ণ, কিয়নো এই স্তৰটিয়ে সূর্যৰ অতি বেঙুনীয়া (Ultra Violet) বিষাক্ত ৰশ্মিৰ পৰা পৃথিৱীখনক আচ্ছাদিত কৰি ৰাখে। এই অতি বেঙুনীয়া ৰশ্মি কেঞ্চাৰকে ধৰি বহু ৰোগৰ কাৰণ।
- **গোলকীয় উষ্ণতা ঃ** বিভিন্ন কাৰকৰ প্রতিক্রিয়া যেনে— গ্রীন গেছ, এছিড গেছ, ধূলিযুক্ত কুঁৱলী আদিৰ বাবে পৃথিৱীৰ উপৰিভাগৰ উষ্ণতা দিনে দিনে বাঢ়ি আহিছে। গোলকীয় উষ্ণতা বৃদ্ধি অতি গুৰুত্বপূর্ণ আৰু ইয়াৰ প্রভাৱও অতি ব্যাপক। ঠাই এখনৰ গড় উষ্ণতাৰ পৰিৱর্তনৰ ফলত তাৰ পৰিৱেশ, বৰষুণৰ হাৰ আৰু চৰিত্র, ঋতুৰ চৰিত্র, জলস্তৰ, ইয়াৰ উদ্ভিদ আৰু পশু-পক্ষীৰ সংখ্যা আদিৰ ওপৰত ব্যাপক পৰিণতি দেখা যায়।

  নগৰীকৰণৰ ফলত উদ্ভৱ হোৱা শব্দ প্রদূষণ আন এক গুৰুতৰ সমস্যা। অতি ঘন জনবসতি আৰু জনসংখ্যাৰ হেঁচা, দ্রুত গতিত বৃদ্ধি পোৱা উদ্যোগ আৰু যান-বাহন আদিয়ে প্রচণ্ড কোলাহলৰ সৃষ্টি কৰে আৰু শব্দ-প্রদূষণৰ হাৰ বৃদ্ধি কৰে। এই শব্দ প্রদূষণৰ ফলত মানসিক আৰু শাৰীৰিক অৱসাদ তথা স্বাস্থ্যজনিত সমস্যাই দেখা দিয়ে। শ্রৱনেন্দ্রিয়ৰ দূর্বলতা, মানসিক, অৱসাদ-উৎকণ্ঠা, নিদ্রাহীনতা, উদ্বেগ আদি নানান মানসিক আৰু শাৰীৰিক সমস্যা হ'ল শব্দ প্রদূষণৰ অনিষ্টকাৰী পৰিণাম।

বৰ্তমানৰ প্ৰয়োজনীয়তা অনুসাৰে প্ৰদূষণজনিত সমস্যা সমাধানৰ ক্ষেত্ৰত চৰকাৰী নীতিসমূহ গ্ৰহণ যোগ্য হৈ উঠা নাই। পূজীবাদৰ প্ৰসাৰণ আৰু চহৰীয়া জীৱনশৈলীৰ বিস্তৃতি ইয়াৰ মূল কাৰণ। যথোচিত প্ৰদূষণ নিবাৰণী আঁচনি গ্ৰহণৰ ক্ষেত্ৰত চৰকাৰ কৃতকাৰ্য হ'ব পৰা নাই। বিশেষকৈ উদ্যোগসমূহৰো এই প্ৰদূষণ নিবাৰণী আইনৰ ধাৰাত যথাবিধি পৰিচালিত কৰিব পৰা নাই। কিয়নো অৰ্থনৈতিকভাৱে চৰকাৰ এই উদ্যোগসমূহৰ লগত অংশীদাৰীত্বও আৱদ্ধ থাকে। ইয়াৰ বাহিৰেও, চহৰীয়া জীৱনৰ উচ্ছাকাংক্ষাৰ বাবে লোকসকলে কিছুমান প্ৰদূষণ সৃষ্টি কৰিব পৰা সজুলি যেনে— বাতানুকূল যন্ত্ৰ, ৰুমৰ তাপবৰ্ধক যন্ত্ৰ, ব্যক্তিগতান-বাহন আদিৰ ব্যৱহাৰ কৰ্তনৰ ক্ষেত্ৰত কোনো ব্যৱস্থা নলয়। সেয়েহে, চৰকাৰী প্ৰদূষণ নিয়ন্ত্ৰণ নীতিৰ পৰিৱৰ্তন আৰু পৰিবৰ্ধনৰ লগতে নগৰত বাস কৰা লোকসকলৰ ভূমিকা আৰু মানসিকতাৰ পৰিৱৰ্তন কৰি চহৰীয়া প্ৰদূষণ ৰোধৰ ব্যৱস্থা কৰা উচিত।

১৪.৩.৪ বাসস্থান আৰু বস্তী অঞ্চল

চহৰ অঞ্চলসমূহত বৃদ্ধি পোৱা জনসংখ্যাৰ প্ৰৱল হেঁচাৰ বাবে গৃহ আৰু স্বচ্ছতাৰ ক্ষেত্ৰত নানান সমস্যাৰ সৃষ্টি হৈ আহিছে। নগৰীকৰণে গাঁও অঞ্চলৰ মানুহক আকৰ্ষণ কৰি নগৰমুৱা কৰিছে। জীৱিকাৰ সুবিধা, শিক্ষানুষ্ঠানৰ সুবিধা চহৰীয়া জীৱনশৈলী, ব্যক্তিগত স্বাধীনতাৰ প্ৰকাশ আদি এই আকৰ্ষণৰ ঘাই কাৰণ। তদুপৰি ব্যৱসায়-বাণিজ্যৰ উত্থান আৰু কেন্দ্ৰীয়কৰণ নগৰসমূহৰ আকৰ্ষণৰ এক প্ৰধান কাৰণ। দেশ এখনৰ বাণিজ্যিক কাৰ্যৰ মূল কেন্দ্ৰস্বৰূপ এই নগৰসমূহ স্বাভাৱিকতেই জনসমাগমৰ কেন্দ্ৰ। গ্ৰাম্য সমাজৰ সমন্বয়হীনতা বা সংঘাট, কৃষি খণ্ডৰ অনগ্ৰসৰতা, নতুন ভূমিহীন শ্ৰেণীৰ সৃষ্টি আৰু নিবনুৱা গ্ৰাম্য শ্ৰমিক এইসকলৰ শেষ সম্বল হ'ল নতুনকৈ গঢ়ি উঠা চহৰৰ উদ্যোগসমূহত জীৱিকা-নিৰ্বাহৰ বাবে নিজৰ শ্ৰম বিক্ৰী কৰা। কিয়নো এই উদ্যোগসমূহ শ্ৰম নিৰ্ভৰশৈলীৰ হোৱা বাবে এইবোৰত কৰ্ম-সংস্থানৰ সুবিধা থাকে। ফলত সোনকালেই চহৰসমূহ গ্ৰাম্য প্ৰব্ৰজনকাৰীৰে ভৰি পৰে আৰু প্ৰসাৰ লাভ কৰে।

প্ৰব্ৰজনকাৰীৰ আগমনৰ লগে লগে চহৰত বাসস্থানৰ যোগান অধিক খৰছী হৈ পৰে। ফলস্বৰূপে চহৰত কৰ্মসংস্থান লাভ কৰি বসবাস কৰিব বিচৰা লোক আৰু গৃহ যোগানৰ মাজত ডাঙৰ পাৰ্থক্যই দেখা দিয়ে। এই পাৰ্থক্যই এচাম গৃহহীন আৰুনিম্নস্তৰৰ বাসগৃহৰ জন্ম দিয়ে। এই লোকসকল জীৱন ধাৰণৰ বাকীবোৰ সুবিধা ভোগৰ ক্ষেত্ৰত ও পাৰ্থক্যৰ সন্মুখীন হয়। প্ৰয়োজনয় বাসস্থানৰ অভাৱে চহৰত বস্তী অঞ্চলৰ সৃষ্টি কৰে, যিটো চহৰীয়া পটভূমিত বৰ্তমান এক অনিয়মিত দৃশ্যস্বৰূপ হৈ পৰিছে। মুম্বাই মহানগৰীৰ 'ধাৰাভী' এনে এক বস্তী অঞ্চল আৰু ই বৰ্তমান ইয়াত আকাৰৰ বাবে আন্তৰ্জাতিকভাৱে দৃষ্টিগোচৰ হৈছে। UN Habitat ৰ মতে, 'বস্তী অঞ্চল

হ'ল গাঁৱলীয়া পৰিৱেশত এখন ঘৰৰ চালিৰ তলত বাস কৰা এদল লোকৰ সমষ্টি যিসকলে নিম্নোক্ত সুবিধাসমূহৰ পৰা বঞ্চিত হয়—

- স্থায়ী মজবুত বাসগৃহ যিটোৱে কঠোৰ জলবায়ুজনিত যিকোনো সমস্যাৰ পৰা নিৰাপত্তা দিব পাৰে।
- পৰ্যাপ্ত বাসস্থানৰ ঠাই য'ত তিনিজন মানুহে এটা ৰুম বসবাসৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰিব লগাৰ নিচিনা অৱস্থাৰ সৃষ্টি নহয়।
- বিশুদ্ধ খোৱা পানীৰ প্ৰয়োজন অনুপাতে কম মূল্যত যোগান লাভ।
- প্ৰয়োজনীয় স্বাস্থ্যসম্মত ৰাজহুৱা আৰু ব্যক্তিগত শৌচাগাৰৰ ব্যৱস্থা।
- জো�ৰ পূৰ্বক বেদখলৰ পৰা হাত সাৰিবলৈ ভূমিৰ পট্টা লাভ।

চহৰলৈ প্ৰব্ৰজন কৰা লোকসকল ঘাইকৈ গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ কৰ্মসংস্থানহীন কিন্তু কৰ্মক্ষম লোক। বহু সময়ত এই লোকসকল চুৰি-ডকাইতিৰ আৰু সৰু-সুৰা অপৰাধজনিত ঘটনাত লিপ্ত হৈ পৰে। সেয়ে চহৰৰ অধিবাসীসকলৰ মনত এনেলোকসকল অৱজ্ঞাৰ পাত্ৰ হয়।

বস্তী অঞ্চলৰ উপৰিও সমাজৰ মধ্যমবৰ্গীয় আৱাসীসকলৰ বাবেও নিৰাপদ বাসস্থান আৰু স্বচ্ছ পৰিৱেশ ভাৰতীয় চহৰসমূহত এতিয়াও সন্তোষজনক হৈ উঠা নাই। ঘৰ ভাড়াৰ হাৰও অতি উচ্চ আৰু নিম্ন বা এজনীয়া আয়ৰে এই উচ্চহাৰৰ ভাড়া বহন কৰা সম্ভৱ নহয়।

ভাৰত চৰকাৰৰ প্ৰকল্প যেনে— সকলোৰে বাবে গৃহ আৰু অত্যাধুনিক চহৰ ধাৰণাৰে ভাৰতীয় চহৰসমূহত থকা বাসস্থানৰ অভাৱৰ সমস্যাৰ লাঘৱ কৰিবলৈ চেষ্টা চলোৱা হৈছে। আশ্ৰয়হীন, দুখীয়াসকলৰ বাবে বাসগৃহৰ যোগান ধৰা হৈছে, যদিও এইবোৰৰ উপযোগিতা এতিয়াও সন্তোষজনক নহয়। বহু লোক এই সুবিধাৰ পৰা বঞ্চিত হৈও আছে। তদুপৰি এই প্ৰকল্প তথা আঁচনিৰ কৃতকাৰ্যতা এতিয়াও স্পষ্ট হোৱা নাই। যথোচিত বাসগৃহৰ সুবিধা নিবাসীসকলৰ নিৰাপত্তা, আত্ম-বিশ্বাস আৰু মানৱীয় গুণসমূহৰ বিকাশৰ বাবে অপৰিহাৰ্য। এজন ব্যক্তিয়ে বাসগৃহ অবিহনে সুস্থ শৰীৰ তথা সুস্থ মানসিকতাৰে নিজৰ তথা সমাজৰ বাবে উৎকৰ্ষ সাধন কৰিব নোৱাৰে। তদুপৰি ই মানৱসমাজৰ বাবে লজ্জাজনক। ভাৰত চৰকাৰৰ গৃহ আঁচনিৰ সংস্কাৰ তথা চহৰ উন্নয়ন আঁচনিৰ উন্নীতকৰণৰ বাবে আমি সকলোৰে দৃঢ় আহ্বান জনোৱা উচিত।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ বহনক্ষম বুলিলে কি বুজা যায়?

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ ধোঁৱা মিহলী কুঁৱলী মানে কি বুজা যায়?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ অ'জম স্তৱৰ ক্ষয়ীকৰণ মানে কি বুজা যায়?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৪ ঃ নগৰ অঞ্চলৰ গৃহ সমস্যা সম্বন্ধে কি বুজা যায়?

.....

.....

১৪.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

এই অধ্যায়টোত আমি নিম্নলিখিত বিষয়সমূহ আলোচনা কৰিলো ঃ

- ১৯০১ চনৰ লোকপিয়ল অনুসৰি ১১.৪% লোক চহৰাঞ্চলত বাস কৰে। ২০১১ চনৰ লোকপিয়লত এই সংখ্যা ৩১.১৬% লৈ পৰিৱর্তিত হয়।
- United Nations আৰু World Bankৰ নিচিনা আগশাৰীৰ অনুষ্ঠানৰ মতে ভাৰতবর্ষৰ নগৰ অঞ্চলৰ জনসংখ্যা অদূৰ ভৱিষ্যতত পূর্বৰ তুলনাত ভালেখিনি বৃদ্ধি পাব আৰু ২০৫০ চনলৈ ই পৃথিৱীৰ আগশাৰীৰ ঘন জনবসতিৰ দেশসমূহৰ শীর্ষত স্থান পাব।
- পৰিৱেশ সম্পর্কীয় কাৰকসমূহে চহৰত বাস কৰা অধিবাসীসকলৰ শাৰীৰিক স্বাস্থ্যৰ উপৰিও মানসিক স্বাস্থ্যত ও প্রভাৱ পেলায়।
- নগৰীকৰণে সামাজিক অসমতা সৃষ্টিত অৱিহণা যোগায়। আনকি নগৰীকৰণৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা পৰিৱেশকেন্দ্রিক ঋণাত্মক কাৰকসমূহৰ প্রবাৱ ধনী আৰু মধ্যমবর্গৰ লোকৰ তুলনাত দুখীয়া শ্রেণীটোৱে বেছি গভীৰভাৱে ভোগ কৰিব লগা হয়।
- ২০১০-Set-et-al ৰ মতে, 'নগৰীকৰণে প্রকৃতিক মানুহৰ ইচ্ছাকৃত ৰূপলৈ পৰিৱর্তন কৰে আৰু ভূমিৰ প্রাকৃতিক আচ্ছাদন, জলসম্পদ তথা জৈৱ-ভূ-ৰসায়নৰ প্রভূত পৰিৱর্তন সাধন কৰে। বিশ্বজুৰি নগৰীকৰণৰ ব্যাপকতাই উদ্ভিদ আৰু প্রাণীজগতত বাসস্থান ধ্বংসৰ প্রাকৃতিক কাৰণ হিচাবে চিহ্নিত হৈছে।

১৪.৫ অধিক জানিবলৈ

১) Kundu, A. (2007) 'Migration and Urbanisation in India in the Context of Poverty Alleviation. Paper presented at international conference and workshop on Policy Perspectives on Growth, Economic Structures and Poverty Reduction, Beijing. China, 3-9 June,

২) Patrick, Brandful, Cobbinaha, Michael, Erdiaw-Kwasieb, Odei and Amoatenga, Paul. 2015. Rethinking sustainable development within the framework of poverty and urbanisation in developing countries. Environmental Development. Volume 13, January 2015, Pages 18-32.

৩) Seto, Karen C. Sanchez-Rodr ? guez, Roberto and Fragkias, Michail. 2010. The New Geography of Contemporary Urbanization and the Environment. Annual Review of Environment and Resources. 35:16794.

৪) Satterthwaite DE. 1992. Environmental health and urban poverty and overcrowding. In: Munn T, ed. Encyclopaedia of global environmental change. Chichester: John Wiley & Sons.

৫) World development report. 1992. Development and the environment. Oxford, Oxford University Press for The World Bank. 35:167-94.

৬) State of the World's Cities Report. 2005. UN HABITAT.

৭) United Nations. 1995. Population and Development Programme of Action Adopted at the International Conference on Population and Development, Cairo, 5-13 September, 1994. New York: United Nations.

১৪.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ বহনক্ষম ক্ষমতাই এনে এক পথ নির্দেশ কৰে য'ত ভৱিষ্যৎ প্রজন্মৰ দৈনন্দিন প্রয়োজনীয় চাহিদা পূৰণত ব্যাঘাত নোহোৱাকৈ বর্তমানৰ প্রয়োজন পূৰণ কৰা হয়। অর্থাৎ, ভূমি, পানী, বায়ুমণ্ডল আদি প্রাকৃতিক সম্পদসমূহৰ সু-ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে বর্তমানৰ প্রয়োজন পূৰণ কৰাৰ লগতে ভৱিষ্যৎ প্রজন্মৰ ব্যৱহাৰৰ বাবেও এইবোৰৰ সংৰক্ষণ সুনিশ্চিত

কৰাটো বুজায়।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নগৰীয়া ধোঁৱা মিহলি কুঁৱলী হ'ল উদ্যোগ, যান-বাহন আৰু ঘৰৰ পৰা নিৰ্গত ধোঁৱাৰ লগতে কুঁৱলীৰ সংমিশ্ৰণ। এই সংমিশ্ৰণে এক দূষিত পৰিৱেশৰ সৃষ্টি কৰে আৰু ই মানুহৰ শ্বাসতন্ত্ৰ আৰু স্বাস্থ্যৰ বাবে অতি অপৰাকী।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ গ্ৰীণ হাউছ গেছ বা সেউজ গৃহ গেছ কাৰখানা, মানুহে উৎপন্ন কৰা ৰাসায়নিক পদাৰ্থ যেনে ক্লৰিণ বা ব্ৰমাইনৰ পৰা ওলাই বায়ুমণ্ডলৰ লগত মিহলি হয় আৰু পৃথিৱীৰ অ'জন স্তৰৰ ক্ষয়ীকৰণ প্ৰক্ৰিয়া সংঘটিত কৰে।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নগৰসমূহত সংঘটিত প্ৰচুৰ জনসংখ্যাৰ বৃদ্ধিৰ কাৰণে বাসস্থানৰ অভাৱ আৰু স্বচ্ছতাসম্পৰ্কীয় সমস্যাৰ সৃষ্টি হৈছে। চমুকৈ ই, চহৰ অঞ্চলত বাসস্থানৰ অভাৱৰ সৃষ্টি কৰিছে।

১৪.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

চমু প্ৰশ্ন (২০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ অৰ্থনৈতিক পৰিৱেশ নগৰীকৰণৰ দ্বাৰা কি ভাৱে আক্ৰান্ত হৈছে?

প্ৰশ্ন ২ ঃ অ'জন স্তৰৰ ক্ষয়ীকৰণ আৰু গোলকীয় উষ্ণতা মানে কি বুজা যায়?

ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ প্ৰদূষণ আৰু নগৰীকৰণ সমস্যাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ নগৰীকৰণৰ লগত বাসগৃহৰ সমস্যা আৰু বস্তী অঞ্চলৰ সৃষ্টি সম্বন্ধে বহলাই ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১৫ ঃ নগৰীয়া সমাজৰ আলোচ্য বিষয়সমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

১৫.১ উদ্দেশ্য

১৫.২ পৰিচয়

১৫.৩ নগৰীয়া সমাজৰ আলোচ্য বিষয়সমূহ

১৫.৩.১ শ্রেণী, জাতি, সম্প্রদায় আৰু লিংগভিত্তিক স্থান বিভাজন

১৫.৩.২ দৰিদ্রতা, কিশোৰৰ অপৰাধ প্রৱণতা আৰু ভিক্ষাবৃত্তি

১৫.৩.৩ সুৰাসক্তি আৰু নিচাসক্তি

১৫.৩.৪ ভোগবাদৰ প্রসাৰ

১৫.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১৫.৫ অধিক জানিবলৈ

১৫.৬ অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

১৫.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

১৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- নগৰীয়া সমাজৰ বিচার্য বিষয়সমূহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- নগৰীয়া সমাজত আর্থ-সামাজিক সমস্যাসমূহ, যেনে- দৰিদ্রতা, কিশোৰৰ অপৰাধ প্রৱণতা আৰু ভিক্ষাবৃত্তি, সুৰাসক্তি আৰু নিচাসক্তি আৰু দাম্পত্য হিংস্রতা আদিৰ ওপৰত নগৰীকৰণৰ প্রভাৱ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- নগৰীকৰণ আৰু ভোগবাদৰ প্রসাৰৰ মাজৰ আন্তঃক্রিয়াৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১৫.২ পৰিচয়

আৰম্ভণিৰে পৰা নগৰীকৰণ প্রক্রিয়া আৰু নগৰীয়া সমাজৰ ক্রিয়াকলাপৰ লগত স্থানিক পৃথকীকৰণ ওতপ্রোতভাৱে জড়িত হৈ আছে আৰু ইউৰোপত ১৯২০ ৰ দশকতে প্রথম ডাঙৰ মহানগৰ গঢ় লৈ উঠাৰ সময়ৰে পৰা বহুতো তাত্ত্বিকে এই বিষয়ে কৈ আহিছে। নগৰীকৰণ প্রক্রিয়াৰ লগত প্রায়ে সঙ্গী হোৱা বৃহৎ সংখ্যক লোকৰ প্রব্রজন, বিভিন্ন সংস্কৃতি আৰু উদ্যোগ স্থাপনে কিছুমান জনসমষ্টিৰ সৃষ্টি কৰে, যিসকলে তেওঁলোকৰ পৰিচয় বা সম্প্রদায়ৰ সাদৃশ্যতাৰ বাবে আৰু একে অর্থনৈতিক কার্যক্ষেত্র ভগাই লোৱাৰ বাবে কিছুমান নির্দিষ্ট স্থানত একেলগে থাকে। এনেধৰণে দলবদ্ধ হোৱাটো যদিও নিজে এটা সমস্যা নহয়, কিন্তু যেতিয়া ই অন্য এদল মানুহক সেই একে স্থানত প্রৱেশ বা সম্পদ ভগাই লোৱাত বাধা দিয়ে তেতিয়া এনে ধৰণৰ স্থান

পৃথকীকৰণে নগৰীয়া সমাজত প্ৰায়েই সামাজিকভাৱে বৰ্জনৰ সমতুল্য ৰূপ লয়।

ভূমিৰ সীমিত যোগানৰ বাবেই নগৰীয়া স্থানৰ পৃথকীকৰণ ঘটে। পুঁজিবাদী মহানগৰবোৰত ভূমি ব্যক্তিগতভাৱে অধিকৃত আৰু প্ৰতিডোখৰ মাটিৰে মূল্য ইয়াৰ আয়তন, অৱস্থান, বৰ্তমানৰ আৰু সম্ভাব্য ব্যৱহাৰৰ ভিত্তিত বেলেগ বেলেগ হয়। (ছেভেজ, ৰার্দ ঃ ১৯৯৩)। নগৰীয়া সমাজত স্থান বুলিলে কেৱল ভূমিক বুজোৱা হয় আৰু তিনিটা গঠনত ভগাব পাৰি ঃ পার্থিৱ, কার্যকৰী আৰু সামাজিক স্থান। এই তিনি ধৰণৰ স্থানে পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়া কৰে আৰু প্ৰতিটোৱেই নগৰীয়া সমাজৰ মানুহৰ বসবাসৰ অভিজ্ঞতাক গঢ় দিয়ে।

"এক বৃহৎ জনসমষ্টিৰ মাজত থকা বিভিন্ন গোটৰ লোকসকলৰ বাসস্থানৰ পৃথকীকৰণক স্থানিক বিভাজন বুলি ক'ব পাৰি। এটা গোটৰ লোকসকলক স্থানভিত্তিত সম্পূৰ্ণৰূপে সংমিশ্ৰিত বুলি তেতিয়াহে ক'ব পাৰি যেতিয়া ইয়াৰ সদস্যসকল সমগ্ৰ জনসমষ্টিতে সমভাৱে সিঁচৰতি হৈ যায়। সম বিতৰণৰ পৰা যিমানেই বিচ্যুতি ঘটিব, পৃথকীকৰণৰ মাত্ৰা সিমানেই বাঢ়িব (জনষ্টন আৰু অন্যান্যসকল, ১৯৮৬)। স্থানিক বিভাজন তেতিয়াই ঘটে, যেতিয়া কিছুমান অঞ্চলত বিশেষ এটা গোটৰ সদস্যৰ অতিৰিক্ত প্ৰতিনিধিত্ব ঘটে আৰু অন্য অঞ্চলসমূহত প্ৰতিনিধিত্ব কম হয়।" (কেম্পেন আৰু অযুক্রেন, ১৯৯৮)।

নগৰীয় অসমতাৰ এটা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰণ হৈছে নগৰীয় দৰিদ্ৰতা। নগৰীকৰণ আৰু দৰিদ্ৰতা দুয়োটা অন্তর্নিহিতভাৱে সম্পর্কিত আৰু দৰিদ্ৰতাৰ অর্থ কি ধৰণে লোৱা হৈছে তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ইয়াৰ সংজ্ঞা উপার্জন আৰু জীৱিকাৰ দৰে সাধাৰণ মাপকাঠীৰ পৰা বহুদূৰ আঁতৰি যাব পাৰে আৰু নগৰৰ দৰিদ্ৰসকলৰ নিজৰ স্থিতি সম্পর্কে হোৱা আত্ম-চেতনা আৰু নাগৰিক হিচাপে তেওঁলোকৰ সম্ভাৱনীয়তা বিকশিত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত থকা সামর্থ্যতাৰ সীমাবদ্ধতা সম্পর্কে তেওঁলোকে কি ভাবে, সেয়াও অন্তর্ভুক্ত কৰিব পাৰি।

"নগৰীয় দৰিদ্ৰতাৰ সংজ্ঞা কি হ'ব সেই বিষয়ে কোনো ঐক্যমত নাই, কিন্তু দুটা বহল পৰিপূৰক দৃষ্টিভঙ্গী প্ৰচলিত হৈ আছে ঃ অর্থনৈতিক আৰু নৃতাত্ত্বিক ব্যাখ্যা। পৰম্পৰাগত অর্থনৈতিক সংজ্ঞাই উপার্জন আৰু উপভোগৰ লগতে পৰিপূৰক হিচাপে কিছুমান সামাজিক সূচক, যেনে, গড় আয়ুস, কেঁচুৱাৰ মৃত্যুৰ হাৰ, পৰিপুষ্টি, ঘৰুৱা বাজেটত খাদ্য-শিতানত হোৱা ব্যয়ৰ অনুপাত, শিক্ষিতৰ হাৰ, বিদ্যালয়ত নামভর্তিৰ হাৰ ,খোৱা পানী আৰু চিকিৎসা সেৱাৰ উপলব্ধতা আদি অন্তর্ভুক্ত কৰিছে আৰু এক সাধাৰণ বস্তুগত কল্যাণ সূচকৰ বিপৰীতে দৰিদ্ৰৰ শ্ৰেণী বিভাজন কৰিছে। এক বিকল্প ব্যাখ্যাত প্ৰধানকৈ গ্ৰাম্য নৃতত্ত্ববিদ আৰু তৃতীয় বিশ্বত গ্ৰাম্য সম্প্ৰদায়ৰ সৈতে কর্মৰত সামাজিক পৰিকল্পনাকাৰীসকলে দৰিদ্ৰতাৰ সংজ্ঞা নির্ণয় কৰোঁতে স্থানীয় তাৰতম্যতা মানি লৈছে আৰু সংজ্ঞাটোৰ প্ৰসাৰ ঘটাই অ-বস্তুগত বঞ্চিতকৰণ আৰু সামাজিক পৃথকীকৰণৰ ধাৰণাকো সন্নিৱিষ্ট কৰিছে।" (মেছিকা আৰু অন্যান্যসকল, ১৯৯৭)।

যেতিয়া আমি ইয়াৰ লগত সামাজিক, সাংস্কৃতিক আৰু অর্থনৈতিক স্তৰ বিন্যাসৰ মাত্ৰা সংযোগ কৰোঁ, তেতিয়া এক জটিল সংমিশ্ৰণ পোৱা যায়, য'ত এহাতে থাকে মানুহৰ বাবে জীৱনৰ এক মর্যাদাহীন অৱস্থা আৰু আনহাতে থাকে নির্দ্দেশিত কার্য প্ৰণালী আৰু ব্যৱস্থাপনাৰ

অভাৱ। ইয়াৰ লগতে এক নতুন "নগৰীয় জীৱন যাত্ৰা"ৰ উত্থান ঘটিছে যি নগৰত বাস কৰা বিভাজিত লোকসমষ্টিৰ মাজত থকা বৈষম্যতাত আলোকপাত কৰে য'ত বিভিন্ন বিভাজিত দলে নগৰীকৰণৰ অমৃত আৰু গৰলবোৰৰ ভাগ বিভিন্ন ধৰণে পায়।

১৫.৩ নগৰীয় সমাজৰ সমস্যাসমূহ

১৫.৩.১ বৈষম্যতা ঃ শ্ৰেণীগত, জাতিগত, নৃগোষ্ঠীয় আৰু লিঙ্গভিত্তিক স্থানিক বিভাজন

এইখিনিতে আমি সমাজৰ কিছুমান স্তৰীভূত শ্ৰেণীলৈ দৃষ্টিপাত কৰিম আৰু কেনেকৈ ভাৰতবৰ্ষত হোৱা নগৰীকৰণে এইবোৰক প্ৰভাৱিত কৰিছে আৰু এইবোৰে পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়া কৰিছে আৰু নগৰৰ স্থানিক বিভাজনৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈছে, সেয়া আলোচনা কৰিম।

- **শ্ৰেণীগত বৈষম্যতা ঃ** ১৯৯১ চনৰ অৰ্থনৈতিক সংস্কাৰে ভাৰতবৰ্ষৰ অৰ্থনীতিত তথা ভাৰতীয়সকলৰ সামাজিক-সাংস্কৃতিক জীৱনলৈ সদূৰ-প্ৰসাৰী পৰিৱৰ্তন আনিলে। ই এহাতে দ্ৰুত উদ্যোগীকৰণ তথা নগৰীকৰণ আৰু মহানগৰবোৰলৈ আধুনিকীকৰণ আনিলে আৰু আনহাতেৰে গাঁৱৰ পৰা নগৰলৈ প্ৰব্ৰজন বহু পৰিমাণে বঢ়াই দিলে আৰু ভাৰতীয় মানুহৰ প্ৰথাগত উৎপাদন পদ্ধতি আৰু পৰম্পৰাগত জীৱন-যাপন প্ৰণালীত এক আলোড়নৰ সৃষ্টি কৰিলে। ই সাংস্কৃতিক আৰু সামাজিক শ্ৰেণীবিভাগৰ এক পুনঃসৃষ্টিৰ সূচনা কৰিলে আৰু লগতে মহানগৰসমূহত থকা শ্ৰেণীগত বৈষম্যতাৰ পুনৰবিন্যাস ঘটালে। (ফার্নাণ্ডেজ, ২০০৪)

বৰ্তমান মহানগৰৰ দৰিদ্ৰ লোকসকল এক বৃহৎ শ্ৰেণী, যাৰ সমস্যাৰাজি আৰু বিচাৰ্য বিষয়সমূহ সততে দৃষ্টিৰ অগোচৰ কৰি ৰখা হয় কাৰণ সেইবোৰে মহানগৰখনে বাস্তৱ ৰূপ দিবলৈ অভিলাস কৰা বিকাশ আৰু প্ৰগতিৰ চিত্ৰখনৰ সম্পূৰ্ণ বৈপৰীত্য প্ৰদৰ্শন কৰে; তদুপৰি ক্ৰয় ক্ষমতা, সাংস্কৃতিক মূলধন বা ৰাজনৈতিক সঞ্চালন হিচাপে সেইবোৰৰ বিশেষ একো অৱদান নাই। ফার্নাণ্ডেজৰ মতে, ভাৰতীয় মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ গঠনেই তেনে পাৰ্থক্যসূচক স্থানিক উপলব্ধতাৰ মূল কাৰণ। "মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ পৰিচিতি স্থানিক বিশুদ্ধিকৰণ ৰাজনীতিৰ লগত জড়িত" (ছিব্‌লে, ১৯৯৫), যি ৰাজহুৱা স্থানবোৰৰ ওপৰত মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ দাবী আৰু লগতে দুখীয়া আৰু শ্ৰমিক শ্ৰেণীক তেনে স্থানৰ পৰা বিতাড়িত কৰা কাৰ্যত কেন্দ্ৰীভূত হৈ আছে। ইয়েই হৈছে বিশুদ্ধিকৰণ ৰাজনীতিৰ সক্ৰিয় প্ৰকৃতি যি অধিকাৰহীনভাৱে বসবাসকাৰী আৰু পদপথ ব্যৱসায়ীৰ দৰে সমাজৰ নিম্ন স্থানৰ লোকসকলক 'পাহৰি' যোৱাৰ ৰাজনৈতিক প্ৰকল্পক প্ৰতিপন্ন কৰে। (ফার্নাণ্ডেজ, ২০০৪)

আভিজাত্যকৰণ প্ৰক্ৰিয়াটোৱেই সম্ভৱতঃ মহানগৰসমূহত থকা শ্ৰেণীভিত্তিক

স্থানিক বিভাজনৰ আটাইতকৈ বোধগম্য সাক্ষ্য আৰু ই মহানগৰৰ পুনঃবিকাশত থকা অসমতাই কেনেদৰে ক্ৰিয়া কৰে তাৰ শ্ৰেষ্ঠ আৰ্হিস্বৰূপ। লোপেজ মৰেলৰ মতে, "মূলতঃ আভিজাত্যতা হৈছে এটা ৰাজনৈতিক সংঘাত। সাম্প্ৰতিক সময়ত মহানগৰসমূহক প্ৰভাৱিত কৰা ই এটা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ আৰু সামাজিকভাৱে অসঙ্গত প্ৰক্ৰিয়া।" (লোপেজ মৰেল, ২০১৫)

আভিজাত্যকৰণক সমকালীন চাৰিটা প্ৰক্ৰিয়াৰ যোগেৰে চিনাক্ত কৰিব পাৰি ঃ

- সমাজত উচ্চ প্ৰতিপত্তি থকা এচাম মানুহে আন এচাম মানুহক স্থানান্তৰিত কৰি পুনঃবসতি স্থাপন কৰা আৰু সামাজিক কেন্দ্ৰীকৰণ ঘটোৱা।
- কিছুমান স্পষ্ট সৌন্দৰ্যাত্মক বৈশিষ্ট্যৰ প্ৰদৰ্শনেৰে স্থিত পৰিৱেশলৈ বিৱৰ্তন অনা আৰু কিছুমান নতুন স্থানীয় সেৱাৰ আৰম্ভণি ঘটোৱা।
- সৰ্বজনগৃহীত সংস্কৃতি আৰু জীৱনশৈলীৰ অংশীদাৰ বা অন্ততঃ শ্ৰেণীগত ভোগৰ অভিৰুচিৰ ভাগীদাৰ এচাম মানুহৰ সমাৱেশ।
- সম্পত্তিৰ মূল্যৰ অৰ্থনৈতিক পুনঃনিৰ্ধাৰণ, নিৰ্মাণ উদ্যোগলৈ বাণিজ্যিক সুযোগ অহা আৰু প্ৰায়েই ঘৰুৱা সম্পত্তিৰ ব্যক্তিগত মালিকানা ব্যৱস্থাৰ সম্প্ৰসাৰণ। (ছেভেজ আৰু ৱার্ড, ১৯৯৩)

বহু বিশেষজ্ঞতাসম্পন্ন অত্যাধুনিক চিকিৎসালয়, বৃহৎ খুচুৰা বিক্ৰী কেন্দ্ৰ আদি স্থাপনৰ বাবে দুখীয়াৰ বসতিস্থল আৰু বস্তি অঞ্চল নিশ্চিহ্ন কৰি ভাৰতবৰ্ষতো আভিজাত্যকৰণ মহানগৰৰ এক অংশস্বৰূপ হৈ পৰিছে। ইয়াৰ লগতে বহুতো ঠাইত চৰকাৰী সৌন্দৰ্যবৰ্ধন কাৰ্যাৱলী আৰু আৱাসিক উন্নয়নে ঘৰ ভাৰা আকাশলংঘী কৰি তুলিছে, যাৰ বাবে সেইবোৰ ঠাইত পূৰ্বে বসবাস কৰা লোকসকলৰ বাবে থকাটো অসম্ভৱ হৈ পৰিছে।

- **জাতিগত বৈষম্যতা ঃ** যদিও ভাৰতৰ নগৰীয়া অঞ্চলবোৰ শ্ৰেণীগত বৈষম্যৰে স্থান বিভাজিত হৈ গঢ়ি উঠে, তথাপিতো ইয়াত এতিয়াও জাতিগত বৈষম্য অটুট আছে। বহুতো গৱেষণামূলক অধ্যয়নে দেখুৱাইছে যে ভাৰতৰ মহানগৰবোৰৰ শ্ৰমিক বজাৰসমূহত এতিয়াও জাতি ভিত্তিক শ্ৰমিক নিয়োজন আৰু কাম-কাজ চলি আছে।

"বৈষম্যমূলক আচৰণ এতিয়াও বৰ্তি থকাটো পৰিলক্ষিত হয়, অন্ততঃ আংশিকভাৱে হ'লেও, পৰম্পৰাগত কাৰ্য প্ৰণালী কিছুমানৰ দ্বাৰা, যেনে, অনুসূচিত জাতিৰ লোকসকলক কম মজুৰিৰ আৰু গত্যন্তৰ নথকা কামবোৰত নিয়োগ কৰা। এই বৈষম্যতাক সহায় কৰে কায়িক জীৱিকাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰচলিত সংযোগ ভিত্তিক নিয়োগ পদ্ধতিয়ে, যি অতীতৰ বৈষম্যতাকো বৰ্তমানলৈ কঢ়িয়াই আনে। বৈষম্যতাৰ প্ৰয়োগে সেইসকল মানুহৰ স্বাৰ্থ পূৰণ কৰে যি বৈষম্যতাক নিজৰ সুবিধাৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰে।" (বেনার্জী আৰু নাইট, ১৯৮৫)

বৰ্ণবাদেৰে আনৰ প্ৰাপ্য কাঢ়ি অনা সমস্যাটোৰ সমাধানৰ বাবে ভাৰতবৰ্ষত

বহু ধৰণৰ সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক কাৰ্যপদ্ধতি গ্ৰহণ কৰা হ'ল, কিন্তু অদূৰ ভৱিষ্যতত ভাৰতীয় জীৱনৰ বাস্তৱিকতাৰ পৰা বৰ্ণবাদ নিস্তেজ হৈ পৰাৰ কোনো সম্ভাৱনা দেখা নেযায়। নগৰীয় ৰাজনীতিত জনতাক সংগঠিত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত জাতিগত বিষয়বোৰেই আটাইতকৈ প্ৰভাৱশালী হৈ আছে। শ্ৰেণীগত বৈষম্যতা এটা বিভাগ হিচাপে উদ্ভৱ হোৱাৰ পাছতো ভাৰতীয় উপমহাদেশখনত জাতিগত শ্ৰেণীবিভাগ এতিয়াও এটা প্ৰকৃত বাস্তৱ হৈ আছে। শ্ৰেণীগত আৰু জাতিগত পৰিচিতি লগ লাগি মানুহৰ মাজত এটা নতুন বৰ্ণসঙ্কৰ ৰূপী পাৰ্থক্য আনিছে আৰু এক নতুন স্পষ্টভাৱে প্ৰতীয়মান ৰীতিৰে এই শ্ৰেণীয়ে কাৰ্যনিৰ্বাহ কৰে আৰু মানুহৰ কাৰ্যকলাপ, জীৱন নিৰ্বাহ, আনকি আন্তৰিক দিশবোৰতো, যেনে, ৰক্ত সম্বন্ধ, বিবাহ, বন্ধুত্ব আদিতো প্ৰভাৱ পেলায়।

ওপৰত উল্লেখ কৰা বিষয়সমূহৰ উপৰিও, নগৰীকৰণে সৃষ্টি কৰা আন দুটা ডাঙৰ সমস্যা হৈছে অনাময় ব্যৱস্থা আৰু পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতা। পৌৰ নিগমসমূহে পালন কৰা এটা মুখ্য ভুমিকা হৈছে নগৰখনৰ পৰিষ্কাৰ-পৰিচ্ছন্নতা। আজিৰ দিনতো, আনকি নগৰ অঞ্চলতো কায়িকভাৱে ময়লা চফা কৰাটো এটা বাস্তৱ ঘটনা আৰু ই বিশেষভাৱে সমস্যাজনক হৈ পৰে যেতিয়া এই কথাটো বিবেচনালৈ অনা হয় যে কায়িকভাৱে ময়লা চফা কৰা কাৰ্যটো এতিয়াও বহু পৰিমাণে জাতিভিত্তিক বিষয় আৰু জীৱিকা হৈ আছে। নৰ্দমাৰ বিষাক্ত বাষ্পৰ পৰা ৰক্ষা কৰিব পৰা সু�ৰক্ষা বৰ্ম আৰু আন সু�ৰক্ষা সঁজুলি নোহোৱাকৈ কায়িকভাৱে ময়লা চফা কৰা ব্যক্তিৰ মৃত্যুৰ ঘটনাই ভাৰতবৰ্ষৰ বিকাশমূলক প্ৰকল্পসমূহৰ ব্যৰ্থতাকে সূচাইছে, কাৰণ এই আঁচনিবোৰে সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলক উপকৃত কৰিব নোৱৰাটো এই ঘটনাই প্ৰমাণ কৰে।

- **নৃগোষ্ঠীয় বৈষম্যতা ঃ** এই কথাটো লক্ষণীয় যে "পৃথকীকৰণ" ধাৰণাটোৰ দ্বাৰাই আমি বহির্বেশন কৰি এই পৰিঘটনাটোৰ আনটো দিশ পাব পাৰো আৰু সেয়া হৈছে স্থানিক কেন্দ্ৰীকৰণ। কিছুমান নিৰ্দিষ্ট স্থানত কিছুমান নিৰ্দিষ্ট বৰ্গৰ লোকক স্থান দিয়া নহয়, যাৰ বাবে কিছুমান নিৰ্দিষ্ট স্থানত সেই একে বৰ্গৰ লোকসকল থূপ খায়। নগৰীয় অঞ্চলত নৃগোষ্ঠীয় পৃথকীকৰণে কিছুমান নিৰ্দিষ্ট অংশত নৃগোষ্ঠীয় কেন্দ্ৰীকৰণৰ বৃদ্ধি ঘটায়।

নৃগোষ্ঠীয়তাৰ ভিত্তিত মানুহবোৰ কেন্দ্ৰীভূত হোৱাৰ কিছু সুবিধা এনেধৰণৰ হ'ব পাৰে যে মানুহবোৰে একে পৰিচিতি আৰু একে সংস্কৃতিগত বিশ্বাস আৰু প্ৰথা অনুসৰণ কৰা অন্য লোকসকলৰ সান্নিধ্য উপভোগ কৰিব পাৰে। নৃগোষ্ঠীয়ভাৱে কেন্দ্ৰীভূত ওচৰ-চুবুৰীয়াসকলে আত্মসহায়ক গোট, ন্যাস আদি প্ৰতিষ্ঠা কৰি নিযুক্তি আৰু উন্নতিৰ সুযোগ-সুবিধা গঢ়ি চুবুৰীটোৰ অন্তৰ্ভুক্ত সম্প্ৰদায়সমূহৰ উত্থান ঘটাব পাৰে। কিন্তু প্ৰায়েই সুবিধাবোৰতকৈ অসুবিধাবোৰহে অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ হৈ উঠে, কাৰণ নগৰখনৰ অন্যান্য অঞ্চলত এই নৃগোষ্ঠীয় লোকসকল বৈষম্যতাৰ সন্মুখীন হোৱাৰ বাবেহে এঠাইত নৃগোষ্ঠীয় কেন্দ্ৰীকৰণ হৈছে। এনেধৰণৰ বৈষম্য আচ্ছাদিতভাৱে তথা

প্ৰকটভাৱে হ'ব পাৰে, যেনে, ভাৰাঘৰৰ মালিক আৰু আৱাসিক সংস্থাবোৰৰ নৃগোষ্ঠীয় সংখ্যালঘুসকলক বাসগৃহৰ সুবিধা দিয়াত অনিচ্ছুকতা, উচ্চ হাৰৰ ঘৰভাৰা আৰু নৃগোষ্ঠীয় লোকসকলে সেইবোৰ অঞ্চলত সন্মুখীন হ'ব পৰা ককৰ্থনা আৰু শাৰীৰিক নিৰ্যাতনৰ ভীতিজনক পৰিস্থিতি। প্ৰায়েই এই নৃগোষ্ঠীয় পৰিচয়ৰ লগত এটা ঋণাত্মক ভাৱমূৰ্তি জাপি দিয়া হয় যাৰ ফলত এই লোকসকল লাঞ্ছিত হয় আৰু তেওঁলোকে বাস কৰা স্থানবোৰ বস্তি (Ghetto) শ্ৰেণীভুক্ত হয় য'ত বিদ্যালয় বা অন্যান্য উপযুক্ত সা-সুবিধা বা আন্তঃগাঁথনি যেনে, বেঙ্ক, স্বাস্থ্য সেৱা, নাগৰিক সমিতি, অনাময় ব্যৱস্থা আদি নাথাকে। ইয়াৰ লগতে, এই পৃথকীকৰণ আৰু পৰৱৰ্তী কেন্দ্ৰীকৰণে নগৰখনৰ অন্যান্য অংশৰ পৰা এই সম্প্ৰদায়ৰ লোকসকলক বিচ্ছিন্ন কৰি পেলায় আৰু অন্য নাগৰিকসকলৰ সৈতে সম্পূৰ্ণ মিলি যাব নোৱৰা হৈ পৰে, যিটো পৰিশেষত এটা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয় হৈ পৰে, যদিহে মানুহে নিজৰ জীৱিকাৰ আৰু জীৱনৰ সুযোগ-সুবিধাবোৰৰ উন্নতি বিচাৰে।

- **লিঙ্গভিত্তিক বৈষম্যতা ঃ** ভাৰতৰ নগৰ অঞ্চলত থকা লিঙ্গভিত্তিক বৈষম্যতাৰ কথাটো প্ৰকৃততেই এটা ভয়াৱহ সমস্যা। এই সমস্যাটো অধিক গম্ভীৰ হৈ পৰে যেতিয়া নগৰৰ দুখীয়া মহিলাসকলৰ অৱস্থাটো বিবেচনালৈ অনা হয়, যিসকলে মহিলা হিচাপে আৰু দৰিদ্ৰ হিচাপে আন্তঃবিভাজিত বৈষম্যতাৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰিছে। পৰিয়ালবোৰত আৰু কৰ্মস্থলীত পুৰুষ প্ৰাধান্যতা আৰু লিঙ্গভিত্তিক বৈষম্যতাৰ বাস্তৱ সমস্যাটোৰ লগতে আইনী প্ৰতিকাৰৰ অভাৱ আৰু মহিলাৰ ওপৰত থকা নিৰ্যাতনৰ ভাবুকিয়ে মহিলাসকলক মহানগৰৰ জীৱন যাত্ৰাত পূৰ্ণ অংশগ্ৰহণৰ পৰা বঞ্চিত কৰিছে যদিও সঙ্গতিবিহীনভাৱে মহানগৰত আধুনিক মূল্যবোধ আৰু আধুনিক আদৰ্শৰ কথা প্ৰচাৰ কৰা হয়। কিন্তু আমি যেতিয়া নগৰৰ দুখীয়া মহিলাসকলৰ কথা উত্থাপন কৰোঁ তেতিয়া দেখা যায় যে যিমানেই মানুহবোৰ গাঁও আৰু চহৰৰ পৰা বৃহৎ মহানগৰীত নিজ ভাগ্য পৰীক্ষা কৰিবলৈ ধাৱমান হৈছে সিমানেই এই সমস্যাবোৰ আৰু তীব্ৰতৰ হৈ উঠিছে, তেওঁলোকৰ জীৱিকা নিৰ্বাহৰ উপায়ৰ অভাৱৰ বাবে, নিৰাপদ কৰ্ম নিযুক্তিৰ অভাৱৰ বাবে আৰু চৰকাৰৰ লগতে আনকি নিজ পৰিয়ালৰ পৰাও প্ৰয়োজনীয় সমৰ্থনৰ অভাৱৰ বাবে।

সাধাৰণতে নগৰীকৰণ আৰু উদ্যোগীকৰণৰ বাবে শ্ৰমিক নিযুক্তিৰ বজাৰত দুটা ধাৰা দেখা যায় যি মহিলাসকলক গভীৰভাৱে প্ৰভাৱিত কৰে; তাৰে এটা হৈছে শ্ৰমৰ মহিলাকৰণ আৰু আনটো হৈছে মহিলাক নিযুক্তি দিয়া বহুতো উদ্যোগ আৰু কামৰ অস্থায়ীকৰণ বা অনিয়ন্ত্ৰিতকৰণ। শ্ৰমৰ মহিলাকৰণ হৈছে বিভিন্ন কৰ্ম আৰু উদ্যোগত মহিলাৰ নিযুক্তি প্ৰক্ৰিয়া, য'ত পূৰ্বে মহিলাৰ নিযুক্তি সাধাৰণতে দেখা নগৈছিল। মহানগৰীৰ বেছিভাগ পৰিয়ালেই সন্মুখীন হোৱা অনিশ্চয়তাৰ ই এক ইংগিত, য'ত বৰ্তমান পৰিয়াল ভৰণ-পোষণৰ গুৰুভাৰ মূলতঃ মহিলাৰ ওপৰতে ন্যস্ত হৈছে। এই

অনিশ্চয়তাই এনে এক পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি কৰিছে যে মহিলাসকলক তেওঁলোকে কৰা কামৰ তুলনাত ক্রমান্নয়ে কমকৈহে মজুৰি দিয়া হৈছে আৰু প্রায়েই মহিলাই নিযুক্তি পোৱা এই চাকৰিবোৰত পদোন্নতিৰ বা উন্নতিৰ কোনো ব্যৱস্থা নাথাকে। গতিকে যদিও বিভিন্ন কর্মক্ষেত্রত নাৰী কর্মীবাহিনীৰ নিযুক্তি হোৱাটো এটা ইতিবাচক কথা, কিন্তু যিবোৰ চর্তত এনে নিযুক্তি বাঢ়িছে, সেয়া মহিলাৰ জীৱন নির্বাহৰ বাবে শুভফলদায়ক নহয়। আকৌ এইটো পৰিলক্ষিত হৈছে যে যিবোৰ উদ্যোগত বৃহৎ সংখ্যাৰে নাৰীৰ নিযুক্তি বাঢ়ি আহিছে সেইবোৰ উদ্যোগতে বৈশিষ্ট্যৰূপে দেখা গৈছে বর্ধিত অনিয়ন্ত্রণ, চাকৰিৰ নিৰাপত্তাহীনতা আৰু মহিলা শ্রমিকসকলৰ কর্ম পৰিৱেশৰ ক্ষেত্রত শোচনীয় নির্লিপ্ততা।

নিম্ন আয়ৰ মহিলাসকলৰ ভূমি স্বত্ব আৰু বাসগৃহৰ প্রয়োজনীয়তাৰ বিষয়ে বৰুৱাই উল্লেখ কৰিছে- ".....আয়ৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি উন্নয়নশীল দেশৰ লোকসকলৰ বাসগৃহৰ প্রয়োজনীয়তাৰ শ্রেণীবিভাগ কিয় আৱশ্যকীয় সেই বিষয়ে আৱাসিক নীতিৰ ওপৰত কৰা গৱেষণা আৰু বৃত্তি প্রদান কৰা অধ্যয়নে বিতংভাৱে আলোকপাত কৰিছে, কিন্তু লিঙ্গভিত্তিক আশ্রয়স্থানৰ প্রয়োজনীয়তাৰ বিষয়টোৱে কম গুৰুত্ব পাইছে।"

ইয়াৰোপৰি, শ্রীমতী বৰুৱাই অন্যান্য বিষয়ত লিঙ্গভিত্তিক পৃথকীকৰণৰ লগতে মহিলাসকলৰ সম্পত্তিৰ অধিকাৰ লাভৰ ক্ষেত্রত থকা দুর্লভতাৰ সমস্যাটোও সংযোগ কৰাৰ প্রয়োজনীয়তাৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। সম্পত্তিৰ অধিকাৰৰ উপৰিও নগৰৰ মহিলাসকলে তেওঁলোকৰ জীৱিকা নির্বাহৰ বাবে আৰু সন্তান জন্ম দিবৰ বাবে থাকিব লগা সুবিধাসমূহৰ উন্নতিৰ বাবে কর্ম নিযুক্তি, পানী আৰু বুনিয়াদী সেৱাসমূহ যেনে, স্বাস্থ্য সেৱা, বিদ্যালয়, কর্মৰত মাতৃৰ শিশুৰ বাবে ভৱন (creche) আদিবোৰৰ উপলব্ধতাক অগ্রাধিকাৰ দিয়ে। জীৱিকা নির্বাহৰ উপায়, উপার্জন আৰু প্রাথমিক সেৱাসমূহৰ উপলব্ধতা অবিহনে কেৱল ভূমি আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰে মহিলাসকলক প্রগতিৰ পথত অধিক দূৰলৈ আগুৱাই নিব নোৱাৰে। গতিকে নগৰীয় বিকাশৰ মূল আধাৰৰ ভিত্তিত মহিলাৰ সপক্ষে ভূমিনীতি থাকিব লাগিব আৰু যাৰ লক্ষ্য হ'ব লাগিব আয় বৃদ্ধি কৰা, জীৱিকা নির্বাহৰ সুযোগ-সুবিধাবোৰ সর্বাধিক কার্যকৰী কৰা আৰু পুৰুষ-মহিলা উভয়কে সম্পত্তিৰ মালিকীস্বত্বৰ বাবে থকা অধিকাৰ আৰু সুবিধাবোৰৰ বিষয়ে শিক্ষিত কৰি তোলা আৰু আৱাস গৃহ আৰু আন্তঃগাঁথনিৰ সুবিধা আগবঢ়োৱা। (বৰুৱা, ২০০৭)

ভাৰতৰ মহানগৰবোৰত দাম্পত্য-হিংস্রতা বৃদ্ধি পাইছে বুলি বহুতো অধ্যয়নে দেখুৱাইছে। সুৰাসক্তি আৰু নিচাসক্তিয়েই ইয়াৰ মূল কাৰণ; লগতে খাদ্য আৰু বিত্তৰ অভাৱত বৈবাহিক সম্পর্কত ফাট মেলাটোও ইয়াৰ অন্যতম কাৰণ বুলি চিহ্নিত হৈছে। নগৰ-অঞ্চলত ব্যক্তিৰ মাজত হোৱা অপৰাধৰ অধিকাংশই নাৰীৰ বিৰুদ্ধে সংঘটিত হয় আৰু ই নাৰীৰ পূর্ণ বিকাশৰ পথত হেঙাৰস্বৰূপ হৈ থিয় দিছে।

১৫.৩.২ কিশোৰৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা আৰু ভিক্ষাবৃত্তি

- **কিশোৰৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা ঃ**

নগৰীকৰণে কেৱল অৰ্থনৈতিক ক্ষেত্ৰতে পৰিৱৰ্তন নানে, ই পৰিয়াললৈ আৰু পৰিয়ালৰ গাঁথনিলৈকো পৰিৱৰ্তন আনে। ইয়াৰ লগতে নগৰীকৰণে পুৰণি সাম্প্ৰদায়িক বান্ধোন ভংগ কৰা পৰিলক্ষিত হৈছে আৰু অধিক ঐক্যবদ্ধ সমাজত থকা ঘনিষ্ঠতাৰ অনুভৱ নোহোৱা কৰিছে। নগৰবোৰত কিশোৰৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা বৃদ্ধিৰ ক্ষেত্ৰত এই কাৰকটোৱেই দায়ী বুলি ঠাৱৰ কৰা হৈছে। কিশোৰৰ অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ অৰ্থ হৈছে যেতিয়া এজন কিশোৰ বা ১৮ বছৰৰ তলৰ ব্যক্তিয়ে কোনো অপৰাধ সংঘটিত কৰে বা কৰাৰ প্ৰৱণতা দেখুৱায়।

নগৰীকৰণে মানুহৰ মাজত সেইবোৰ সামগ্ৰী বা অভিজ্ঞতা লাভৰ ইচ্ছা জগাই তোলে যিবোৰ বস্তু সেই শ্ৰেণীভুক্ত হোৱা বা শ্ৰেণী বিশিষ্টতা লাভৰ নিদৰ্শনস্বৰূপ হয় ঃ দামী সাজ-পোছাক ক্ৰয়, শেহতীয়া সংস্কৰণৰ অত্যাধুনিক সা-সৰঞ্জাম সংগ্ৰহ বা স্পষ্টভাৱে ক'বলৈ হ'লে ব্যয়সাধ্য উপাৰ্জনৰ ইচ্ছাৰে ই প্ৰতিফলিত হয়। আধুনিক নগৰীয় সমাজত উপলব্ধ বিভিন্ন সামগ্ৰী, আৰু সা-সুবিধাৰ ভাগীদাৰ হ'বলৈ মনত ওপজা আকাংক্ষাৰ বিপৰীতে এক বৃহৎ সংখ্যক লোকে দৰিদ্ৰতা আৰু সম্পদহীনতাত জুৰুলা হোৱাৰ বাবেই হয়তো কিশোৰসকলে অপৰাধৰ পথটোৱেই একমাত্ৰ বিকল্প বুলি ভাবিব পাৰে। তদুপৰি বিভিন্ন শ্ৰেণী আৰু বৰ্গৰ লোকসকলৰ মাজত থকা বৃহৎ শিক্ষাগত পাৰ্থক্য আৰু নিযুক্তিহীনতাই এই সমস্যাটোৰ প্ৰকোপ বহুগুণে বঢ়াইছে। এক বৃহৎসংখ্যক যুৱ জনসমষ্টিৰ বাবে আশাভংগতা আৰু অস্তিত্বহীন অৱস্থাৰ বৰ্ধিত সজাগতাই তেওঁলোকক অপৰাধৰ পথলৈ লৈ যাব পাৰে, যিহেতু যুৱ সম্প্ৰদায়ৰ বাবে আৱশ্যকীয় সহায়-সমৰ্থন পৰ্যাপ্ত নহয়।

- **ভিক্ষাবৃত্তি ঃ** মহানগৰবোৰত মূৰ দাঙি উঠা আন এটা সমস্যা হৈছে ভিক্ষাবৃত্তি। মগনীয়াবোৰে মহানগৰখনৰ ওপৰত এটা ঋণাত্মক প্ৰভাৱ পেলায়, কাৰণ তেওঁলোকে যান-বাহনৰ চলাচলত বাধাৰ সৃষ্টি কৰে, বাটে-পথে মানুহক কেতিয়াবা জুলুম কৰে, সৰু-সুৰা অপৰাধমূলক কামত লিপ্ত হয় আৰু কেতিয়াবা অস্বাভাৱিক আচৰণ কৰে। কিন্তু আমি এই কথাটোও স্বীকাৰ কৰিব লাগিব যে ভিক্ষাবৃত্তিও নগৰীকৰণৰে এটা পৰিণাম আৰু ভিক্ষাৰীবোৰ তেওঁলোকৰ জীৱদ্দশাৰ সমস্যাৰে অতি ঋণাত্মকভাৱে প্ৰভাৱিত। এনেধৰণেও যুক্তি আগবঢ়োৱা হয় যে ভিক্ষাবৃত্তি পুঁজিবাদী উদ্যোগীকৰণৰ পৰিণাম নহয়, বৰঞ্চ ভিক্ষাবৃত্তি গ্ৰহণ হৈছে সমাজৰ নৈতিক মূল্যবোধৰ অৱক্ষয়ৰ এক পৰিণাম, য'ত সমাজে তেওঁলোকক উপেক্ষা কৰে আৰু সমাজৰ 'আৱৰ্জনা' বুলি ভাবে আৰু একেই নাগৰিক বা মানুহ হিচাপে তেওঁলোকৰ কল্যাণৰ বাবে চেষ্টা কৰাটো এক নৈতিক দায়িত্ব বুলি গণ্য নকৰে। মহানগৰী আৰু ইয়াৰ বাসিন্দাসকলে ভিক্ষাৰীবোৰৰ

ওপৰত "নৈতিক, সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিকভাৱে বৰ্জন"ৰ এক পূৰ্ণতা আৰোপ কৰে।

"ইয়াৰ ফলস্বৰূপে দণ্ডিত নোহোৱাকৈ মানুহক নিৰ্যাতন কৰা হয়, সম্পত্তিৰ চূড়ান্ত হস্তগতকৰণ হয় বা 'আত্মা আৰু নিজ সত্তা' ক সম্পূৰ্ণৰূপে ধ্বংস কৰা হয়। এই লোকসকলক নিযুক্তিৰ পৰা বঞ্চিত কৰা আৰু সামাজিকভাৱে বৰ্জন কৰাটো (গ্ৰহণ কৰা আৰু সহ্য কৰাৰ ক্ষেত্ৰত) বেছিভাগ মানুহেই যুক্তিপূৰ্ণ আৰু ন্যায়সংগত বুলি ভাবে, বিশেষকৈ যিবোৰ মানুহে তেনে আচৰণ কৰে। কিন্তু এই কথাটো উপেক্ষা কৰা অনুচিত যে এই উপান্ত দুখীয়া লোকসকলক নৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক সমাজৰ পৰা বৰ্জন কৰাটোৱে আৰু চৰকাৰে কৰ্ম নিযুক্তি আৰু সামাজিক নিৰাপত্তা নিদিয়াটোৱে তেওঁলোকক কাম কৰাৰ মৌলিক অধিকাৰ বা যিকোনো গণতান্ত্ৰিক ৰাষ্ট্ৰৰ নাগৰিক হিচাপে তেওঁলোকৰ শ্ৰমৰ পূৰ্বচর্ত ৰূপে পাব লগা দৈনন্দিন আৰ্থিক প্ৰতিদান লাভৰ অধিকাৰৰ পৰা বঞ্চিত কৰে।" (চৰকাৰ, ২০০৭)

গতিকে এইটো নাগৰিক সমাজ আৰু চৰকাৰৰ কর্তব্য হোৱা উচিত যে দুয়ো পাৰস্পৰিক সহযোগিতাৰে কাম কৰি যাব লাগে যাতে ভিক্ষাৰীসকলৰ ক্ষেত্ৰতো মানৰীয় মর্যাদাৰ পুনঃপ্ৰতিষ্ঠা কৰিব পাৰি । আৰু যিবোৰ ক্ষেত্ৰত মানসিক স্বাস্থ্যজনিত সমস্যাত ভূগি ভিক্ষাবৃত্তি অৱলম্বন কৰে (যিটো পৰিঘটনা প্ৰায়েই পৰিলক্ষিত হয়) বা পৰিয়ালে ত্যাগ কৰাৰ বাবে কোনো ব্যক্তিয়ে ভিক্ষাবৃত্তি অৱলম্বন কৰে, তেনে ক্ষেত্ৰত উপযুক্ত চিকিৎসা সেৱা তথা সহায়-সহযোগ আগবঢ়াব পাৰি।

১৫.৩.৩ সুৰাসক্তি আৰু নিচাসক্তি

নৈতিক সমর্থনৰ অভাৱ, আৱেগিক নিঃসঙ্গতা তথা মহানগৰীত নিশ্চয়তাহীনভাৱে বসবাস কৰাৰ দুশ্চিন্তা আৰু উদ্বিগ্নতাই হৈছে সুৰাসক্তি আৰু নিচাসক্তি ব্যাপকৰূপে বাঢ়ি অহাৰ মূল কাৰণ। যদিও কোনো শ্ৰেণীগত প্ৰভেদ নথকাকৈ সমাজৰ সকলো শাখাৰ লোকেই এই দ্ৰব্যবোৰ ব্যৱহাৰ কৰে, কিন্তু শ্ৰেণীগতভাৱে চালে বিষয়টো সমস্যাজনক হৈ উঠে যেতিয়া আমি এই দ্ৰব্যবোৰৰ ব্যৱহাৰে ক্ৰিয়া কৰা আৰ্থিক আৰু স্বাস্থ্যবিষয়ক ক্ষতিৰ সম্ভাৱনাৰ কথাটো বিবেচনালৈ আনো। যি কি নহওক, এইটো কথা স্বীকার্য যে, সদ্যহতে এইটো পৰিলক্ষিত হৈছে যে সুৰাসক্তি আৰু নিচাসক্তি কেৱল ভাৰতৰ নগৰ অঞ্চলৰ সমস্যা হৈ থকা নাই, আনকি অর্ধ-নগৰীয়া আৰু গ্ৰাম্য অঞ্চলতো এই সমস্যাবোৰ ব্যাপকৰূপে বৃদ্ধি পাইছে।

চৰকাৰে যিমান সোনকালে সম্ভৱ ইয়াক প্ৰতিহত কৰাৰ কার্যসূচী গ্ৰহণ কৰিব লাগে আৰু জনসাধাৰণক এনেবোৰ অভ্যাস গঢ়াত নিৰুৎসাহ কৰিবলৈ সজাগতা অনাৰ প্ৰচেষ্টা চলাব লাগে। কিন্তু যেতিয়া মানুহে ক্ষুধা আৰু দৰিদ্ৰতাৰ পৰা নিষ্কৃতি পাবলৈ এনেবোৰ দ্ৰব্যৰ আশ্ৰয় লয়, তেতিয়াই সম্ভৱ এই দ্ৰব্যবোৰৰ ব্যৱহাৰৰ পৰা বিৰত ৰাখিবলৈ চলোৱা কার্যসূচীলৈ আটাইতকৈ ডাঙৰ প্ৰত্যাহ্বান আহে। তেনে পৰিস্থিতিত

সজাগতা অনাৰ প্ৰচেষ্টাই বিশেষ সহায় নকৰিব। গতিকে এই বিষয়েবোৰ জনস্বাস্থ্য আৰু বিকাশৰ বহল পৰিৱেষ্টনীৰ মাজত নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব লাগিব।

১৫.৩.৪ ভোগবাদৰ বিস্তাৰ

সাম্প্ৰতিক কালত ভোগবাদ সমাজৰ প্ৰধান লক্ষ্য হৈ পৰিছে আৰু গৱেষকসকলৰ মতে, মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ উত্থানে এই ভোগবাদী অৰ্থনীতিক অনুপ্ৰাণিত কৰাত কৰ্ণধাৰৰ ভূমিকাত অৱতীৰ্ণ হৈছে। "নগৰবাদ জীৱন যাত্ৰাৰ এক প্ৰণালী" প্ৰবচনটো এতিয়া "ভোগবাদ জীৱন যাত্ৰাৰ এক প্ৰণালী" লৈ ৰূপান্তৰিত হৈছে। আধুনিকীকৰণ, পুঁজিবাদ আৰু মহানগৰবাসীৰ একাংশৰ বৰ্ধিত উপাৰ্জনৰ এক সংমিশ্ৰণে বজাৰত ভাৰতীয় উপভোক্তাৰ আচৰণত আৰু ভাৰতীয়সকলৰ অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপত তোলপাৰ লগাই দিছে। ১৯৯১ চনৰ অৰ্থনৈতিক সংস্কাৰেই হৈছে এই পৰিৱৰ্তনৰ কেন্দ্ৰবিন্দু আৰু তেতিয়াৰে পৰা ভাৰতীয় অৰ্থনীতিয়ে উভতি চোৱা নাই। "ৰাষ্ট্ৰ, ব্যক্তিগত খণ্ড, বিশেষকৈ বিদেশী বহুৰাষ্ট্ৰীয় কোম্পানী আৰু সমৰ্থ নাগৰিক উপভোক্তাৰ কিছুমান আন্তঃসংযুক্ত ধাৰণাৰ অনিশ্চিত সংযোজনত ভোগবাদৰ অৱস্থিতি ধৰা পৰে।" (বেদৱান, ২০০৭)

আগতেই উল্লেখ কৰা হৈছে যে ভাৰতীয় মহানগৰবোৰত বৈষম্যতাৰ স্তৰত বৃহৎ ব্যৱধান আছে। গতিকে য'ত দৰিদ্ৰতা বুলিলে জীৱনৰ নিতান্ত প্ৰয়োজনীয় দ্ৰব্যসমূহৰ ক্ৰয় ক্ষমতাও নথকাটো সূচায়, তেনে ক্ষেত্ৰত বৈষম্যতাৰ পৰিসৰটোৰ আনটো দিশত থকাসকলৰ উপাৰ্জনে পূৰ্বৰ সকলো সীমা চেৰাই যোৱাটো সূচায়। ব্যৱস্থাপক শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ ব্যয়সাধ্য উপাৰ্জন ক্ৰমে বাঢ়ি গৈ আছে আৰু এই বৃদ্ধিৰ লগে লগে ভাৰতীয় উপভোক্তাৰ ক্ৰয় কৰা আৰু ব্যয় কৰাৰ সামৰ্থ্য বাঢ়ি আহিছে। ভাৰতীয় বজাৰখনৰ সামগ্ৰিক বৃহৎ আকাৰে ইয়াক সকলো ধৰণৰ সামগ্ৰী বিক্ৰী কৰা বিদেশী কোম্পানীবোৰৰ বাবে আটাইতকৈ আকৰ্ষণীয় গন্তব্য স্থান কৰি তুলিছে। ইয়াৰ লগতে, যিমানেই ভাৰতীয়সকলৰ বিদেশ ভ্ৰমণৰ মাত্ৰা বাঢ়িছে আৰু বিদেশত নিৰ্মিত কিছুমান উৎকৃষ্ট সামগ্ৰীৰ সোৱাদ লাভ কৰিছে, স্বদেশতো তেওঁলোকে তেনে চৌখিনতা বিচাৰিছে আৰু এনে কিছুমান দ্ৰব্যৰ চাহিদা ভাৰতত বাঢ়ি আহিছে যিবোৰ দ্ৰব্য আগতে কেতিয়াও ভাৰতত উপলব্ধ নাছিল। এনেবোৰ সামগ্ৰীৰ প্ৰসাৰ বিদেশী চকলেটৰ পৰা আৰম্ভ কৰি বিদেশী বিলাসী গাড়ীলৈকে ব্যাপ্ত। এক বৃহৎ সংখ্যক ভাৰতীয় উদ্যমশীল ব্যক্তিৰ প্ৰৱেশৰ লগে লগে গ্ৰাহকৰ বাছনিৰ বাবে বিভিন্ন পছন্দ আৰু বিকল্প সামগ্ৰীৰ পয়োভৰ অভূতপূৰ্বভাৱে বাঢ়ি গৈছে।

যি কি নহওক, এনে এটা পৰিস্থিতিয়ে সৃষ্টি কৰা মনস্তাত্ত্বিক আৰু সামাজিক-সাংস্কৃতিক প্ৰভাৱবোৰ সমস্যাপূৰ্ণ আৰু ই মাৰ্ক্সৰ "সামগ্ৰীৰ জড়োপসনা" ধাৰণাটো স্মৰণ কৰায়, য'ত সামগ্ৰীবোৰেই স্বয়ং অভাৱ হৈ পৰে। ভোগবাদে স্থানীয় বিক্ৰেতা, কাৰিকৰ আৰু গ্ৰাম্য অৰ্থনীতিৰ ওপৰত কু প্ৰভাৱ পেলাইছে কাৰণ গ্ৰাহকসকলে বৰ্তমান

বৃহৎ খুচুৰা বিক্ৰী কেন্দ্ৰৰ পৰিচ্ছন্ন পৰিৱেশক আৰু তুলনামূলকভাৱে সহজলভ্য কাৰখানাত নিৰ্মিত সামগ্ৰীক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে। ইয়াৰ লগতে ভোগবাদে এক পাৰিপাৰ্শ্বিক প্ৰভাৱো কঢ়িয়াই আনে, কাৰণ বিভিন্ন সামগ্ৰীৰ বাবে চাহিদাৰ সৃষ্টিয়ে অধিক উৎপাদনমুখী কাৰ্যকলাপ সম্পন্ন কৰায়, যাৰ ফলত অধিক প্ৰদূষণ আৰু উদ্যোগিক আৱৰ্জনাৰ সৃষ্টি হয়।

আকৌ ভোগবাদৰ বাবে সকলোৱে অংশগ্ৰহণৰ আদৰ্শৰে এখন মুক্ত বজাৰৰ আৱশ্যক হয়। কিন্তু প্ৰায়েইদেখা যায়, সকলোৱে ভোগবাদৰ ভাগীদাৰ হ'ব নোৱাৰে। "ভোগৰ লগত সকলোৱে অংশগ্ৰহণৰ কথাটো অলংকাৰৰূপে সংযোজিত হৈ আছে, কিন্তু বাস্তৱ ক্ষেত্ৰত মুক্ত বজাৰত প্ৰৱেশৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰতিবন্ধক কিছুমান থকা দেখা যায়। নিৰ্বাচনী ৰাজনীতি আৰু উপভোগৰ মাজত থকাৰ দৰে সহজ পাৰ্থক্য এটা এই ক্ষেত্ৰত গ্ৰহণ কৰিব নালাগে, য'ত আগৰটোৰ তুলনাত পাছৰটোক আপেক্ষিকভাৱে এক সংকীৰ্ণ আৰ্থ-সামাজিক স্তৰ বুলি চিনাক্ত কৰি নগণ্য বিষয় হিচাপে খাৰিজ কৰা হয় -- আৰ্থিকভাৱে সৱল, শিক্ষিত আৰু প্ৰধানকৈ নগৰীয়া - উন্নয়নশীল দেশবোৰত এইসকল ব্যক্তিৰে অংশ গ্ৰহণৰ সামৰ্থ্য আছে আৰু পৰিমিতভাৱে হ'লেও, তেওঁলোকে নিজৰ সুবিধা হোৱাকৈ বজাৰৰ চৰ্তসমূহ সলনি কৰি লয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ স্থানিক পৃথকীকৰণ কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ নৃগোষ্ঠীয়তাৰ ভিত্তিত স্থানিক পৃথকীকৰণ হয় নে?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ কিশোৰৰ অপৰাধ প্ৰৱণতাৰ অৰ্থ কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ মহানগৰসমূহত ভিক্ষাবৃত্তি কিয় এক সমস্যা হৈ পৰিছে?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ ভোগবাদৰ কিছু কু প্ৰভাৱ কি কি?

.....

.....

১৫.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- নগৰীয়া সমাজত স্থান বুলিলে কেৱল ভূমিক বুজোৱা হয় আৰু তিনিটা গঠনত ভগাব পাৰি ঃ পার্থিৱ, কার্যকৰী আৰু সামাজিক স্থান। এই তিনি ধৰণৰ স্থানে পাৰস্পৰিক ক্রিয়া কৰে আৰু প্রতিটোৱেই নগৰীয়া সমাজৰ মানুহৰ বসবাসৰ অভিজ্ঞতাক গঢ় দিয়ে।
- নগৰীয় দৰিদ্রতাৰ সংজ্ঞা কি হ'ব সেই বিষয়ে কোনো ঐক্যমত নাই, কিন্তু দুটা বহল পৰিপূৰক দৃষ্টিভঙ্গী প্রচলিত হৈ আছে ঃ অর্থনৈতিক আৰু নৃতাত্ত্বিক ব্যাখ্যা।
- আভিজাত্যকৰণ প্রক্রিয়াটোৱেই সম্ভৱতঃ মহানগৰসমূহত থকা শ্রেণীভিত্তিক স্থানিক বিভাজনৰ আটাইতকৈ বোধগম্য সাক্ষ্য
- যদিও ভাৰতৰ নগৰীয়া অঞ্চলবোৰ শ্রেণীগত বৈষম্যৰে স্থান বিভাজিত হৈ গঢ়ি উঠে, তথাপিতো ইয়াত এতিয়াও জাতিগত বৈষম্য অটুট আছে।
- সাধাৰণতে নগৰীকৰণ আৰু উদ্যোগীকৰণৰ বাবে শ্রমিক নিযুক্তিৰ বজাৰত দুটা ধাৰা দেখা যায় যি মহিলাসকলক গভীৰভাৱে প্রভাৱিত কৰে; তাৰে এটা হৈছে শ্রমৰ মহিলাকৰণ আৰু আনটো হৈছে মহিলাক নিযুক্তি দিয়া বহুতো উদ্যোগ আৰু কামৰ অস্থায়ীকৰণ বা অনিয়ন্ত্রিতকৰণ।
- ভোগৰ লগত সকলোৰে অংশগ্রহণৰ কথাটো অলংকাৰৰূপে সংযোজিত হৈ আছে, কিন্তু বাস্তৱ ক্ষেত্রত মুক্ত বজাৰত প্রবেশৰ ক্ষেত্রত গুৰুত্বপূর্ণ প্রতিবন্ধক কিছুমান থকা দেখা যায়।

১৫.৫ অধিক জানিবলৈ

১) Banerjee, Biswajit and Knight, J.B. 1985. Caste discrimination in the Indian urban labour market, *Journal of Development Economics*. Vol. 17, Issue 3, April 1985, Pages 277-307.

২) Baruah, Bipasha. 2007. Gendered Realities: Exploring Property Ownership and Tenancy Relationships in Urban India, *World Development*. Vol. 35, No. 12, Pages 2096-2109.

৩) Fernandes. Leela 2004. The Politics of Forgetting: Class Politics, State Power and the Restructuring of Urban Spaces in India, *Urban Studies*. Vol. 41, No. 12, Pages 2415-2430.

৪) Kempen and Ozuekren. 1998. Ethnic Segregation in Cities: New Forms and Explanations in a Dynamic World. *Urban Studies*. Vol. 35, No. 1o, Pages 1631-1656.

৫) Lopez-Morales, Ernesto (2015). Gentrification in the Global South. City. 19:4, 564-573.

৬) Masika, Rachel, de Haan, Arjan and Baden, Sally. 1997. Urbanisation and Urban Poverty: A Gender Analysis. Report prepared for the Gender Equality Unit, Swedish International Development Corporation Agency (Sida).

৭) Swedish International Development Cooperation Agency (Sida).

১৫.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ এক বৃহৎ জনসমষ্টিৰ মাজত থকা বিভিন্ন গোটৰ লোকসকলৰ বাসস্থানৰ পৃথকীকৰণক স্থানিক বিভাজন বুলি ক'ব পাৰি।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ হয়; নৃগোষ্ঠীয়তাৰ ভিত্তিত স্থানিক বিভাজন হয়।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ কিশোৰৰ অপৰাধ প্রৱণতাৰ অর্থ হৈছে যেতিয়া এজন কিশোৰ বা ১৮ বছৰৰ তলৰ ব্যক্তিয়ে কোনো অপৰাধ সংঘটিত কৰে বা কৰাৰ প্রৱণতা দেখুৱায়।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মহানগৰসমূহত ভিক্ষাবৃত্তি এটা সমস্যা হৈ পৰিছে কাৰণ ভিক্ষাৰীবোৰে যান-বাহনৰ চলাচলত বাধাৰ সৃষ্টি কৰে, বাটে-পথে মানুহক কেতিয়াবা জুলুম কৰে, সৰু-সুৰা অপৰাধমূলক কামত লিপ্ত হয় আৰু কেতিয়াবা অস্বাভাৱিক আচৰণ কৰে।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভোগবাদে স্থানীয় বিক্রেতা, কাৰিকৰ আৰু গ্রাম্য অর্থনীতিৰ ওপৰত কু প্রভাৱ পেলাইছে কাৰণ গ্রাহকসকলে বর্তমান বৃহৎ খুচুৰা বিক্রী কেন্দ্রৰ পৰিচ্ছন্ন পৰিৱেশক আৰু তুলনামূলকভাৱে সহজলভ্য কাৰখানাত নির্মিত সামগ্রীক অগ্রাধিকাৰ দিয়ে। ইয়াৰ লগতে ভোগবাদে এক পাৰিপার্শ্বিক প্রভাৱো কঢ়িয়াই আনে, কাৰণ বিভিন্ন সামগ্রীৰ বাবে চাহিদাৰ সৃষ্টিয়ে অধিক উৎপাদনমুখী কার্যকলাপ সম্পন্ন কৰায়, যাৰ ফলত অধিক প্রদূষণ আৰু উদ্যোগিক আৱর্জনাৰ সৃষ্টি হয়।

১৫.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

চমু প্ৰশ্ন (২০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ কিশোৰৰ অপৰাধ প্ৰৱণতা কি?

প্ৰশ্ন ২ ঃ ভোগবাদৰ প্ৰসাৰ আৰু নগৰীকৰণৰ মাজত সম্পৰ্ক কি?

ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০ - ৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ আভিজাত্যকৰণ প্ৰক্ৰিয়াটো আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ২ ঃ নগৰীয়া অঞ্চলত লিঙ্গভিত্তিক স্থানিক বিভাজন কেনেদৰে ঘটে?

*** ***** ***

প্রসংগ গ্রন্থসমূহ

1) Ahlawat, S.R.(ed.). (2008). *Economic Reforms and Social Transformation*. Jaipur Rawat Publications.
2) Berch Berberoglu, Social Movements and Transformation In The Age of Globalization: Origins, Dynamics and Mobilization, *International Review of Modern Sociology*, Vol. 41, No. 1 (Spring 2015), pp. 55-77.
3) Castells, Manuel, 2002. Urban Sociology in the Twenty First Century in *The Castells Reader on Cities and Social Theory* by Ida Susser (ed.). 9-19. Blackwell Publishers.
4) Chitambar, J.B. 1993. *Introductory Rural Sociology*. New Delhi: New Age International (P) Limited.
5) Debal K. Singha Roy. Peasant Movements in Contemporary India: Emerging Forms of Domination and Resistance, *Economic and Political Weekly*, Vol. 40, No. 52 (Dec. 24-30, 2005), pp. 5505-5513.
6) Deogaonkar, S. G. (1994). *Tribal Administration and Development (With Ethnographic Profiles of Selected Tribes)*. New Delhi: Concept Publishing Company.
7) Desai, A. R. 1969. *Rural Sociology in India*. Bombay: Popular Prakashan.
8) Doshi, S.L. and P.C. Jain. 1999. *Rural Sociology*. Jaipur: Rawat Publications.
9) Ed. Tom Brass, New Farmers Movements in India, Frank CASS and Co ltd, (1995), republished by Rutledge, New York (2013).
10) Mohanty, Manoranjan (ed.) (2010), *India: Social Development Report 2010: The Land Question and the Marginalized*. Council for Social Development. New Delhi: Oxford Publishing House.
11) Patel Sujata & Das Kaushal. 2006. *Urban Studies*. Oxford University Press.
12) Patrick, Brandful, Cobbinaha, Michael, Erdiaw-Kwasieb, Odei and Amoatenga, Paul. 2015. Rethinking sustainable development within

the framework of poverty and urbanisation in developing countries. *Environmental Development*. Volume 13, January 2015, Pages 18-32.

13) Pitirim A. Sorokin and Carle C. Zimmerman. 1929. *Principles of Urban Sociology*. New York: Henry Holt.

14) Rao, M.S.A, Bhat C. and Kadekar, LN. (Editors). 1991. *A reader in Urban Sociology*, Stosiusinc/Advent Books Division.

15) Sassen, Saskia. New Challenges Facing Urban Sociology at the Millennium

16) Satterthwaite DE. 1992. Environmental health and urban poverty and overcrowding. In: Munn T, ed. *Encyclopaedia of global environmental change*, Chichester: John Wiley & Sons

17) Seto, Karen C., Sanchez-Rodrýguez, Roberto and Fragkias, Michail. 2010. The New Geography of Contemporary Urbanization and the Environment. *Annual Review of Environment and Resources*. 35:167-94.